

DET NORSKE DRIKKEMØNSTERET

EN STUDIE BASERT PÅ INTERVJUDATA FRA 1973-2004

Øyvind Horverak
Elin K. Bye

SIRUSrapport nr. 2/2007
Statens institutt for rusmiddelforskning
Oslo 2007

Statens institutt for rusmiddelforskning (SIRUS) ble opprettet 1. januar 2001 som en sammenslåing av Statens institutt for alkohol- og narkotikaforskning (SIFA) og dokumentasjonsseksjonen og biblioteket i Rusmiddeldirektoratet. SIRUS har som formål å utføre og formidle forskning og dokumentasjon omkring rusmiddelspørsmål, med særlig vekt på samfunnsvitenskapelige problemstillinger. Instituttet er også kontaktpunkt for Det europeiske narkotikaovervåkningscenteret i Lisboa, EMCDDA.

Copyright SIRUS
Oslo 2007

ISBN 978-82-7171-299-0
ISSN 1502-8178

SIRUS
P.b. 565 Sentrum
0105 Oslo

Besøksadresse: Øvre Slottsgate 2B
Telefon: 22 34 04 00
Fax: 22 34 04 01
E-post: sirus@sirus.no
Nettadresse: <http://www.sirus.no>

Trykt hos Wittusen&Jensen a.s.

Forord

Statens institutt for alkoholforskning, SIFA, ble opprettet i 1959. Allerede fra starten av ble det en viktig oppgave for instituttet å beskrive måten den norske befolkningen drakk på. For å kunne gi en slik beskrivelse, var ikke data over omsetningen av alkohol tilstrekkelig; en var avhengig av å spørre befolkningen om deres alkoholvaner. SIFA gjennomførte den første landsomfattende intervjuundersøkelsen om folks alkoholvaner i 1962, og siden har denne typen undersøkelser blitt gjentatt ni ganger.

Et av hovedpoengene ved undersøkelsene, har vært at dataene skulle være sammenliknbare. Det ble derfor lagt vekt på at metode og spørsmålsstilling var uendret fra år til år. Det betyr ikke at alle spørsmålene var de samme i alle undersøkelsene, aktuelle problemstillinger har alltid påvirket hva det har blitt spurt om. Men en kjerne av spørsmål er stilt år etter år, og det er i hovedsak disse spørsmålene som har vært utgangspunkt for denne rapporten.

I internasjonal sammenheng er den norske serien av alkoholdata unik, svært få - om noen - land har like lange tidsserier basert på intervjuundersøkelser som Norge. Det er derfor grunn til å takke de som har gjort dette enestående datamaterialet mulig, og som allerede på 1960-tallet så viktigheten av denne typen studier. Jeg tenker her på SIFAs første forskningssjef Sverre Brun-Gulbrandsen, og – ikke minst – på Arvid Amundsen, som var dataansvarlig ved SIFA fra 1963 til 1999. Men en takk skal også gå til de som etterfulgte Brun-Gulbrandsen, forskningssjefene Ragnar Hauge, Ole-Jørgen Skog og Sturla Nordlund, som forsto hvor viktig denne typen data var for et anvendt forskningsinstitutt, og som sørget for at tilstrekkelig med ressurser ble satt av til slike studier.

1. januar 2001 ble SIFA innlemmet i det nyopprettede Statens institutt for rusmiddelforskning, SIRUS, og fra da av ble det dette instituttet som fikk ansvaret for å beskrive utviklingen i drikkevanene i Norge. SIRUS tok opp arven fra SIFA, og gjennomførte sin første landsomfattende intervjuundersøkelse i 2004.

I dag utgjør denne samlingen av data over en periode på nesten 50 år, det jeg vil kalle SIRUS' skatteboks. For at andre forskere bedre skal

kunne nyttiggjøre seg dette materialet, er det nå ved SIRUS satt i gang et arbeid som vil gjøre dataene lettere tilgjengelig. Det er mitt håp at dette vil føre til at andre forskere vil ta materialet i bruk, for innholdet vil kunne kaste lys over en rekke problemstillinger av interesse for rusmiddelforskningen.

For at jeg sjøl har kunnet nyttiggjøre meg disse dataene, har jeg vært helt avhengig av den hjelpen jeg har fått av min kollega Elin Kristin Bye. Hun har gjort et enormt arbeid med å tilrettelegge dataene for videre analyse, og dermed – forhåpentligvis - gjort det mulig for meg å avdekke dataene flesteparten av deres hemmeligheter.

I arbeidet med rapporten har jeg mottatt hjelp og kommentarer fra en rekke forskere både ved SIRUS og andre forskningsinstitusjoner. Av de utenfor SIRUS' vegger vil jeg spesielt takke Arild Danielsen ved Høgskolen i Vestfold, Stein Erik Clausen ved NOVA og Ottar Hellevik ved Universitetet i Oslo. Jeg mottok også verdifulle kommentarer fra nordiske forskerkolleger da jeg la fram utdrag av rapporten på Nordiska alkohol- og drogforskardagar på Oscarsborg, 24.–26. april 2006.

Blant mine kolleger ved SIRUS vil jeg særlig takke Sturla Nordlund, Einar Ødegård, Ellen J. Amundsen, Espen Søbye, Karl Erik Lund, og Gunnar Sæbø, som alle har lest hele eller deler av manus. Også fra andre kolleger fikk jeg gode innspill, da jeg presenterte en del av rapporten på et seminar ved SIRUS høsten 2006. Endelig vil jeg rette en takk til hele miljøet ved SIRUS, som, på ulike vis, har bidratt til at denne rapporten ser dagens lys.

Oslo, mai 2007

Øyvind Horverak

DEL I MÅTER Å BESKRIVE DRIKKEMØNSTERET PÅ.....	9
Kapittel 1 Innledning.....	9
Kapittel 2 Drikkemønsteret i ulike sosiale grupper	19
2.1 Kort om Bourdieus teorier	19
2.2 Drikkekultur, drikkeskikk, drikkevane og drikkemønster	23
2.3 Sammenhengen mellom alkoholkultur og drikkemønster	28
Kapittel 3 Drikkekultur – drikkeskikk – drikkevane - drikkemønster	30
3.1 Drikkekultur.....	30
3.2 Den sosiale drikkemåten – drikkeskikk.....	36
3.3 Den personlige drikkemåten – drikkevane	48
Kapittel 4 Drikkeskikkens målbare uttrykk – drikkemønsteret....	50
4.1 To mål for å beskrive alkoholforbruket i befolkningen.....	50
4.2 Ulike måter å anslå alkoholforbruket på.....	54
4.2.1 Anslag basert på spørsmål om hvor mye en person vanligvis drikker.....	54
4.2.2 Anslag basert på spørsmål om hvor mye en person drakk siste gang	57
4.2.3 Anslag basert på kunnskap om underrapporteringen	60
4.2.4 En sammenlikning av tre måter for å anslå det totale forbruket av alkohol.....	60
4.3 Hvordan drikkemønsteret beskrives	65
DEL II DATA.....	69
Kapittel 5 SIRUS' landsomfattende undersøkelser	69
DEL III EN BESKRIVELSE AV UTVIKLINGEN I DRIKKEMØNSTERET OVER TID	78
Kapittel 6 De som ikke drikker	78
Kapittel 7 Forhold av betydning for hva og hvor mye vi drikker..	84
7.1 Innledning	84
7.2 Faktorer som har betydning for hva vi drikker.....	85

7.3 Resultater	88
7.4 Oppsummering	93
Kapittel 8 Forhold av betydning for hvor ofte vi drikker oss beruset	95
8.1 Innledning	95
8.2 Resultater	95
8.3 Oppsummering	97
Kapittel 9 Forhold av betydning for hvor mye vi drikker	98
9.1 Innledning	98
9.2 Resultater	98
9.3 Oppsummering	103
Kapittel 10 Nærmere om alkoholforbruk og alder	105
10.1 Innledning	105
10.2 Alkoholforbruk og alder	106
10.3 Alkohol og tidsperiode	108
10.4 Alkoholforbruk og generasjonseffekter	110
10.5 Oppsummering	119
DEL IV DRIKESKIKKER BLANT ULIKE GRUPPER AV BEFOLKNINGEN.....	121
Kapittel 11 Valg av drikk.....	124
11.1 Øl	124
11.2 Vin	125
11.3 Brennevin.....	126
11.4 Rusbrus	127
11.5 Antall alkoholdrikker per drikkesituasjon	128
11.6 Oppsummering	129
Kapittel 12 Drukket mengde	131
12.1 Drukket mengde per gang.....	131
12.2 Drikkefrekvenser	132
12.3 Årsforbruket av alkohol.....	136
12.4 Oppsummering	138
Kapittel 13 Russituasjoner.....	139
13.1 Beruselsessituasjoner.....	139

13.2 Valg av rusdrikk	142
13.3 Oppsummering	144
Kapittel 14 Drikkerytme	146
14.1 Drikkesituasjoner og ukedag	146
14.2 Russituasjoner og ukedag	147
14.3 Oppsummering	149
Kapittel 15 Drikkested	150
15.1 Drikkested.....	150
15.2 Drikkested og mengde per gang	153
15.3 Oppsummering	154
Kapittel 16 Drikkeselskap	155
16. 1 Drikkeselskap	155
16.2 Drikkeselskap og mengde per gang.....	156
16.3 Oppsummering	157
Kapittel 17 Uregistrert alkohol	158
17.1 Forbruket av uregistrert alkohol	158
17.2 Forbruket av hjemmembrent.....	159
17.3 Forbruket av hjemmelaget vin.....	161
17.4 Forbruket av smuglersprit.....	163
17.5 Forbruket av taksfri alkohol.....	166
17.6 Grensehandel med alkohol	169
17.7 Forbruket av uregistrert alkohol	172
17.8 Oppsummering	173
Kapittel 18 Nærmere et kontinentalt drikkemønster?.....	174
18.1 Innledning.....	174
18.2 Den norske befolkningens drikke til måltider	175
18.3 Bruk av vin og øl til middag i ulike sosialgrupper	177
18.4 Oppsummering	178
Kapittel 19 Noen trekk ved alkoholpolitikken 1973-2004.....	180
19.1 Innledning	180
19.2 Prispolitikken.....	182
19.3 Tilgjengeligheten til alkohol.....	187
19.3.1 Salgssteder	187
19.3.2 Skjenkesteder.....	189
19.4 Salgs- og skjenketider.....	191

19.4.1 Salgstider	191
19.4.2 Skjenketider	192
19.5 Folks holdninger til bruk av alkohol og alkoholpolitiske virkemidler.....	193
19.6 Oppsummering	195
Kapittel 20 Sammendrag	198
20.1 Innledning	198
20.2 De enkelte kapitlene	201
20.3 Sentrale resultater	202
20.4 Oppsummering	210
Litteratur	212
Vedlegg 1 Spørreskjema fra 2004	221
Vedlegg 2 Tabeller til figurene	222

Del I Måter å beskrive drikkemønsteret på

Kapittel 1 Innledning

I Norge har det vært ført statistikk over alkoholforbruket i befolkningen helt siden 1851. Statistikken ga en oversikt over utviklingen i salget gjennom de lovlige kanaler i Norge. Med utgangspunkt i dette salget beregnet en så det en kaller det *registrerte forbruket*. Kunnskap om det registrerte forbruket av alkohol er imidlertid ikke nok, om en vil vite hvordan det norske folk drikker. Det skyldes at det i alle tider er blitt drukket en god del alkohol som ikke omsettes gjennom kanaler hvor produksjon og/eller omsetning blir registrert. Slik er det i alle land: en del av den alkoholen som blir drukket, kommer fra kilder hvor det ikke skjer noen form for registrering av omsatt mengde (WHO 1999, Leifman 2002, Anderson and Baumberg 2006). De alternative kildene vil variere fra land til land, men de vanligste vil overalt være hjemmeproduksjon, smugling og handel i utlandet eller på reiser til og fra utlandet.

Enda viktigere enn å vite hvor mye som blir drukket, er kunnskap om hvem som drikker mye alkohol og om hvem som drikker lite, og om hvilke følger – av positiv eller negativ art – forbruk av alkohol fører med seg. På 1950- og 1960-tallet vokste mulighetene for å skaffe seg slik kunnskap enormt. Årsaken til det var at en under 2. verdenskrig hadde begynte å utvikle egne metoder for behandling av store datamasser.¹ Det førte til en voldsom teknologisk utvikling, og det vokste fram et helt nytt industrifelt eller bransje: elektronisk databehandling – edb. Utviklingen på dette feltet, sammen med en kraftig vekst i statistiske metoder som kunne bidra til å avdekke dataene deres hemmeligheter, førte til at det vokste fram en egen datainnsamlingsbransje i forma av såkalte gallupinstitutter. Men de kunne også være en del av de nasjonale statistiske sentralbyråene.

Som en følge av utviklingen i mulighetene til å samle inn og skaffe seg kunnskap om hvem som brukte ulike varer og tjenester, og ikke bare

¹ Den første vellykkete datamaskinen var Colossus, som engelske forskere utviklet for å knekke de tyske Lorenz-krypterte kodene som ble brukt mellom de tyske hovedkvarterene. Maskinen ble tatt i bruk tidlig i 1944, og regnehastigheten er beregnet til å ha vært rundt den samme som en Pentium II PC. Kilde: <http://no.wikipedia.org/wiki/Datamaskin>, 13. april 2007.

hvor mye som ble solgt av dem, avfødte utviklingen i sin tur en rekke sosialvitenskapelige forskningsinstitutter, hvis oppgave var å gi en beskrivelse av den norske væremåten, på alle mulige og umulige felt. Disse instituttene ble bemannet fra de nye, store kullene av akademikere som ble utdannet på 1970-tallet. Ikke minst ble de arbeidsplasser for dem som hadde valgt en samfunnsvitenskapelig utdanning, som sosiologer, psykologer, statsvitere, pedagoger og sosialøkonomer, og som hadde et visst kjennskap til statistisk metode.

Et av disse instituttene var Statens institutt for alkoholforskning (SIFA), som ble stiftet høsten 1959. Den oppgaven som umiddelbart sto fram som den viktigste for instituttet, var å forsøke å gi en dekkende beskrivelse av forbruket av alkohol i den norske befolkningen, og hvilke følger dette forbruket hadde. I dette arbeidet valgte instituttet to ulike tilnæringsmåter: én gikk ut på å se på spesielle grupper i befolkningen, én annen dreide seg om å gi en beskrivelse av hvordan alkoholkonsumet fordelte seg blant befolkningen.

Dette siste spørsmålet var blitt forsøkt belyst allerede i 1956, da Statistisk Sentralbyrå, Vinmonopolet og Norsk Gallup hadde gjennomført en intervjuundersøkelse blant et representativt utvalg av befolkningen. Undersøkelsen ble deretter overtatt av det nyetablerte Statens institutt for alkoholforskning (SIFA), og instituttet gjennomførte sin første undersøkelse av det norske folkets alkoholvaner i 1962. Senere gjentok instituttet slike undersøkelser i 1966, 1968, 1973, 1979, 1985, 1991, 1994, 1999 og 2004.² I framtida er det ment at slike undersøkelser skal gjennomføres hvert femte år, slik at den neste undersøkelsen vil bli gjennomført i 2009.

Brun-Gulbrandsen og Amundsen (1967) har tidligere publisert en tabellarisk oversikt over resultatene fra undersøkelsene i 1956-1966,

² Det er grunn til å trekke fram innsatsen til Arvid Amundsen i SIFAs arbeid med å samle inn og analysere store datamasser. Amundsen laget den første versjonen av dataprogrammet DDPP (Discrete Data Program Package), og var ansatt som forsker og it-ansvarlig ved SIFA fra 1963 til 1999. DDPP var mye brukt innen de samfunnsvitenskapelige fagene ved universitetet i Oslo, og var det sentrale dataverktøyet ved SIFA i årevis. Det er ennå i noen grad i bruk i en modifisert og utvidet versjon tilpasset Windows. Programmet kalles nå FOSS (Fil-Orientert Statistikk-System). For en beskrivelse av framveksten av et datamiljø ved universitetet i Oslo og Amundsens innsats, se heftet *Datahistorien ved Universitetet i Oslo. Fra begynnelsen til ut i syttiårene* (USIT1996).

mens Nordlund har gitt ut tilsvarende oversikter for undersøkelsene i 1956-1973 (Nordlund 1977) og for undersøkelsene i 1979 og 1985 (Nordlund 1981 og 1987). I denne studien er hovedvekten lagt på perioden 1979 til 2004, altså en periode på 25 år. Årsaken til dette valget er at for denne perioden har vi sammenliknbare data for en rekke forhold som er sentrale for å belyse hvordan befolkningen har drukket. I enkelte tilfeller har jeg imidlertid gått helt tilbake til 1973, og i et enkelt tilfelle – andelen avholdende i befolkningen – har jeg brukt data helt tilbake til den første undersøkelsen i 1956. Datamaterialet er i sin helhet beskrevet i kapittel 5.

Når vi skal gi en beskrivelse av hvordan en befolkning drikker, må en på forhånd gjennomføre en drøfting av hvilke kjennetegn som vil være sentrale i en slik beskrivelse. Befolkningens drikkemåte er ikke noe som umiddelbart kan måles, for befolkningens måte å drikke på er sammensatt av alle ulike måter individene i befolkningen drikker på.

Om en person blir bedt om å beskrive sitt *typiske* drikkemønster i løpet av ei uke, vil han mest sannsynlig svare at det lar seg ikke gjøre, for måten han drikker på er bestemt av forhold som varierer fra uke til uke, og fra drikkesituasjon til drikkesituasjon. Han vil kanskje hevde at han ikke har noen typisk måte å drikke på, men at drikkemåten er en funksjon av en rekke forhold som for det første virker bestemmende på *om* en skal drikke, og deretter på *hvor mye* en eventuelt skal drikke. Det er først når disse forholdene rundt drikkesituasjonen er kjent, at en kan si noe om hvordan drikkesituasjonen vil forløpe. Og heller ikke da vil han alltid vite hvordan drikkingen utvikler seg, fordi det kan skje ting under selve drikkesituasjonen som virker bestemmende for hvordan en velger å drikke. Forhold knyttet til forløpet av drikkesituasjonen kan for eksempel være bestemmende for om en drikker seg beruset eller ikke.

Det er gjort en mengde studier av hvordan folk i ulike samfunn bruker alkohol. Disse studiene kan i hovedsak deles i to grupper. Den ene gruppen består av antropologiske studier som forsøker å beskrive hvordan alkohol brukes og hvilken rolle alkoholbruk spiller innenfor ulike kulturer, uten å legge spesiell vekt på problemene som følger av alkoholforbruk. Den andre gruppen består av epidemiologiske studier som forsøker å beskrive utbredelsen av alkoholbruk og sammenhengen mellom alkoholforbruk og de problemene som følger av forbruket. Den antropologiske tilnærmingen legger vekt på å beskrive drikkeskikkene

innen ulike kulturer og deres betydning, mens den epidemiologiske tilnærmingen legger vekt på å måle omfanget av alkoholforbruket og omfanget av alkoholproblemer.

Det er blitt hevdet at den siste typen studier "is peculiar to the recent past and is not yet generally accepted in many areas", og at det er "a recent phenomenon that grew out of Scandinavian social research" (Heath 1994, s 77). Det siste kan det kanskje være noe i, selv om kanadisk alkoholforskning også sto sentralt i "gjenoppdagelsen" av Ledermanns teorier fra 1950-tallet (deLint and Schmidt 1968). Men ikke minst den store finske studien av drikkevanene i Finland (Mäkelä 1969) og Ole-Jørgen Skogs forskning har vært sentral innenfor beskrivelsen av totalkonsumteorien (Skog 1980a, 1991a).

Noe totalkonsumteorien har til felles med mange andre teorier innenfor samfunnsvitenskapen, er at den er et forsøk på å møte samfunnets etterspørsel etter forskning, i dette tilfellet forskning om alkoholbruk og alkoholenes virkninger på samfunnsnivå. Totalkonsumteorien og epidemiologiske studier skulle belyse de problematiske sidene ved alkoholbruk i velutviklede kapitalistiske land, og møte den økende opptattheten av helse- og sunnhetsspørsmål som vokste fram på noen tiår etter den andre verdenskrigen. Ikke minst på grunn av den eventyrlige utviklingen i muligheten til å samle inn og bearbeide data, har opptattheten av slike spørsmål bare tiltatt siden da. Totalkonsumteorien er heller ikke noe forsøk på å konkurrere med antropologiske beskrivelser av ulike drikkekulturer, ikke minst fordi dette ofte er studier av folkegrupper som lever langt fra den kapitalistiske produksjonsmåten.

Hovedvekten i denne framstillingen er lagt på å beskrive hvordan folk drakk og hvor mye de drakk. Studien tilhører derfor verken den ene eller andre av de to retningene nevnt over. Jeg ser heller ikke på problemer eller gleder som følger av alkoholbruk, og jeg forsøker i liten grad å forklare hvorfor folk drakk som de gjorde. Likevel er det ikke til å unngå at vi enkelte steder drøfter mulige forklaringer, og til sist i rapporten har jeg tatt med et kapittel om alkoholpolitikken som ble ført i perioden, som uten tvil har hatt betydning både for omfanget av alkoholbruken og måten det ble drukket på. Indirekte utgjør også vår måte å angripe problemet på en slags forklaring, siden vi tar

utgangspunkt i at en persons måte å drikke på vil være preget av personens sosiale bakgrunn og det sosiale miljøet en befinner seg i.

Enda et moment ved denne beskrivelsen som peker i forklarende retning, er den vekten vi har valgt å legge på den konkrete drikkesituasjonen. Måten vi drikker på består av en rekke ulike drikkesituasjoner, og konteksten drikkingen skjer i er ofte avgjørende for hva, hvordan og hvor mye – som er de sentrale spørsmålene når en vil beskrive måter å drikke på – som blir konsumert i løpet av en drikkesituasjon. Si meg når og hvor drikkesituasjonen skal finne sted og hvem du vil være sammen med, og jeg skal med høy sannsynlighet kunne si deg hva og hvor mye du kommer til å drikke.

Drikkesituasjonen, dvs. den sammenhengen drikkingen skjer innenfor, er altså helt sentral for en forståelse av hvordan en person drikker. All drikking er kontekstuell, i begrepet drikkesituasjon inngår alltid den konteksten drikkingen skjer innenfor. ”Alkoholkonsumtion är inte något fristående fenomen utan sker alltid i en kontext” (Sigfridsson 2005, s. 222).

Jeg har derfor valgt å ta utgangspunkt i spørsmål knyttet til den siste drikkesituasjonen når jeg har analysert utviklingen i den norske befolkningens drikkevaner. Med tre unntak, drukket mengde i løpet av siste år, forbruket av uregistrert alkohol og drikke til måltider, tar alle beskrivelser av drikkemønsteret utgangspunkt i svar på spørsmål som den enkelte har gitt om sin siste drikkesituasjon. Opplysningene om hvor mye en drakk per gang, hvem en drakk sammen med, hvor og når en drakk, er alle knyttet til siste drikkesituasjon. Det betyr at jeg antar at sammensetningen av de siste drikkesituasjonene er representativ for måten den norske befolkningen drikker på. Mengden av siste drikkesituasjoner speiler hele det mangfoldet av drikkesituasjoner som til sammen utgjør den norske drikkemåten.

Nå kan vi selvfølgelig ikke beskrive en befolknings drikkevaner ved å ramse opp alle drikkesituasjoner som forekommer i løpet av et år. For å skaffe oss innsikt i drikkemåten, må vi forsøke å finne bestemte måter å beskrive drikkemåten på. Jeg har valgt å beskrive drikkemåten ved hjelp av gjennomsnittstørrelser basert på den delen av befolkningen som har drukket alkohol det siste året. De avholdende er altså ikke tatt hensyn til i beskrivelsen av drikkemåten, av den enkle grunn at de ikke

drikker. De avholdendes drikkemåte lar seg enkelt beskrive: de drikker ikke. I denne rapporten er de som ikke drikker bare interessant i én sammenheng: for å vise utviklingen over tid i andelen som oppga at de hadde drukket alkohol siste år.

I alle andre sammenhenger, dvs. i spørsmål knyttet til hvor mye som ble drukket, hva en drakk, hvor en drakk, hvem en drakk sammen med og hvor ofte en drikker, ser jeg bare på den delen av befolkningen som selv oppga at de hadde drukket siste år.

Vårt utgangspunkt er at drikkemønsteret består av en rekke drikkesituasjoner, som finner sted i bestemte sosiale kontekster. All drikking er kontekstuell, i begrepet drikkesituasjon inngår alltid den konteksten drikkingen skjer innenfor. ”Alkoholkonsumtion är inte något fristående fenomen utan sker alltid i en kontext” (Sigfridsson 2005, s. 222). Den sentrale variabelen ved en beskrivelse av drikkemønsteret er drikkesituasjonen, og det er summen av drikkesituasjoner som utgjør måten en drikker på.

Ole-Jørgen Skog (1980b, 1991b) har, med utgangspunkt i sosial nettverksteori, forsøkt å vise hvordan endringer i alkoholforbruk i enkelte grupper over tid vil kunne slå igjennom i andre grupper. Når alkoholforbruket stiger blant medlemmene i en sosial gruppe, vil det etter en tid også kunne stige i andre grupper, fordi folk drikker alkohol i ulike sosiale settinger – familie, vennekrets, nabolag, jobb, ulike foreninger, mm. Folks alkoholbruk virker smittende, og endringer i en gruppes forbruk vil spre seg som ringer i vannet til andre grupper. Denne smitten skjer gjennom konkrete drikkesituasjoner, og det vil være mer fruktbart å ta utgangspunkt i hvordan ulike drikkesituasjoner sprer seg i befolkningen for å forklare hvorfor det blir drukket som det blir, enn å ta utgangspunkt i den enkeltes forbruk og hvordan det kan smitte over på andres.

Den framstillingen som gis her kan derfor også ses på som uttrykk for et ønske om å dreie framtidig alkoholforskning bort fra det sterke fokuset på individuelt forbruk, og mer over mot konteksten alkoholbruken skjer i: den konkrete drikkesituasjonen. Det er i den sosiale konteksten drikkingen skjer i at vi først og fremst finner årsakene til at vi drikker som vi gjør.

Det første spørsmålet som reiser seg når en skal gi en beskrivelse av hvordan alkohol drikkes i Norge, er om det eksisterer noen spesifikk norsk måte å drikke på, som skiller seg fra måten det drikkes på i andre land. Vi må undersøke om det finnes noen norsk drikkekultur, og om vår nasjonale drikkekultur skiller seg fra drikkekulturen i andre land.

For det andre er det ønskelig å studere om det er forskjeller mellom hvordan alkohol drikkes innen ulike sosiale grupper innenfor landets grenser, altså om det finnes drikkeskikker som er nært knyttet til sosial tilhørighet. Derimot er det – i en forskningsmessig sammenheng - ikke særlig interessant å studere drikkevanene til et enkelt individ.

Begreper som drikkekultur, drikkeskikk, drikkevane og drikkemønster brukes gjerne om hverandre, og de er ment å dekke samme fenomen. Dette gjelder for eksempel Astri Riddervolds bok *Drikkeskikker* (1997), som bærer undertittelen *Nordmenns drikkevaner gjennom 1000 år*. Her settes det likhetstegn mellom drikkeskikk og drikkevane. Det er det selvfølgelig ingenting i veien for å gjøre i en populariserende framstilling, så lenge det framgår at det dreier seg om samme fenomen. Vi finner det samme forholdet på engelsk, bare at her heter begrepene *drinking culture*, *drinking style*, *drinking habit* og *drinking pattern*.³

I en forskningsmessig sammenheng bør en imidlertid være mer presis med bruken av disse begrepene. Men også her brukes de om hverandre, uten at forskjellen mellom innholdet i de ulike begrepene blir gjort tilstrekkelig klart. Et eksempel på det finner vi i Mäkelä et al. (1981), hvor *drinking style*, *drinking pattern* og – det mer uvanlige – *core pattern of drinking*, er sentrale begreper uten at det blir gjort klart rede for hva som skiller dem fra hverandre. En kan imidlertid få inntrykk av at *drinking style* og *drinking pattern* er ulike måter å beskrive måten det er vanlig å drikke på i den kulturen en studerer, samtidig som begge begrepene har en felles kjerne som er årsak til måten en drikker på. Denne felles årsaken omtales som drikkekulturen, som ofte er en slags

³ I forbindelse med en presentasjon av et innlegg som tok opp vanskelighetene med å skille mellom ulike uttrykk for måten en drikker på, ble jeg av Christoffer Tigerstedt gjort oppmerksom på en korrespondanse mellom Pia Mäkelä og Robin Room. Mäkelä ba Room avklare innholdet i det engelske begrepet "drinking habit", og å forklare forskjellen mellom "drinking habit" og "drinking pattern". Rooms konklusjon var at "these are good questions. I would be quite happy if this was the start of an exchange rather than the conclusion."

reststørrelse som brukes til å forklare det som ikke kan forklares på annet vis.

Før vi går i gang med å beskrive drikkemønsteret til norske menn og kvinner de siste 25 årene, kan det altså være på sin plass å si noe om hva det er vi forsøker å beskrive, og hvilke data vi har funnet det mulig og hensiktsmessig å bruke for å kunne måle dette fenomenet. I det følgende vil vi derfor forsøke å gi presist innhold til begrepene drikkekultur, drikkeskikk, drikkevane og drikkemønster, som skal passe til forskjellige aggregater av individer, som nasjon, klasse og gruppe, helt ned til et enkelt individ. Det ligger så å si nedfelt i begrepene kultur og skikk at de brukes til å beskrive fenomener som gjelder for flere, mens vane (eller uvane) ofte forbindes med noe en enkelt person regelmessig foretar seg.

Om folk blir spurt om hvor mye de vanligvis drikker av øl, vin eller brennevin, slik tilfellet er i mange intervjuundersøkelser, er det vanskelig å gi korrekte svar på slike spørsmål. Hva som menes med "vanligvis" avhenger av konteksten; begrepet vanlig rommer hele drikkesituasjonen, ikke bare den alkoholmengden en fortærer. For den samme personen kan det være akkurat like vanlig å drikke fire halvliter øl og to drammer sammen med en gruppe venner på lørdager, som en halv flaske øl til søndagsmiddagen. Hadde en derimot spurt om hvor mye en vanligvis drakk av øl, vin eller brennevin til middag på søndag, ville en lett kunne ha gitt et dekkende svar, for da kjente en seg igjen i en konkret situasjon. Når konteksten gis vet personene hvor mye de pleier å drikke.

Nå finnes det tusentalls ulike sammenhenger hvor alkohol er til stede, og disse er representert ved et mylder av ulike drikkesituasjoner. Det som er oppgaven i en beskrivelse av drikkemønsteret, er å finne fram til disse ulike drikkesituasjonene. I vårt tilfelle betyr det at utgangspunktet for analysen må være den konkrete drikkesituasjonen, og ikke forestillingen om at det finnes en vanlig eller gjennomsnittlig måte å drikke øl, vin eller brennevin på.

Skal en skaffe seg kunnskap om enkeltindividers alkoholforbruk i løpet av en periode, må en ha kunnskap om alle slags drikkesituasjoner det har deltatt i. Til det kreves dagbokstudier, det holder ikke at en kommer etterpå og spør om hvor mye øl, vin eller brennevin en vanligvis drikker

i løpet av et bestemt tidsrom. Gjør en det, vil en raskt erfare at en kommer opp i problemer med hensyn til validiteten av det målet en bruker for drikkemønsteret. Det er en velkjent erfaring at om en beregner det totale alkoholforbruket i et samfunn på bakgrunn av slike spørsmål, kommer en fram til anslag som er betydelig lavere enn den mengden alkohol som faktisk blir solgt i det samfunnet en studerer (Pernanen 1974, Nordlund 1993, Simpura et. al 2002). Ikke desto mindre synes dette å være den mest brukte metoden, også når det er drikkemønsteret som er objektet for analysen (Room 1990, Hemström et. al 2002).

I denne studien vil vi bruke en annen tilnærming, og ta utgangspunkt i en beskrivelse av en konkret drikkesituasjon: den siste gangen respondenten drakk alkohol. Ved å gjøre det, oppnår vi nettopp å fokusere på det som er det fremste kjennetegnet ved en beskrivelse av en måte å drikke på, i.e. den enkelte drikkesituasjonen. Siden vi intervjuer flere personer, vil vi samtidig som vi for hvert individ bare ser på en enkelt drikkesituasjon – den siste – også se på hele mangfoldet av drikkesituasjoner i den populasjonen vi studerer, som i vårt tilfelle representerer den norske befolkningen.

Utvalget av drikkesituasjoner vil da være representativt for hvordan det blir drukket i den gruppen vi studerer, og på dette grunnlag kan vi uttale oss om hvordan den norske befolkningen drikker. Det kvantitative uttrykket for gruppens drikkeskikk vil vi kalle gruppens drikkemønster, som altså er et kollektivt fenomen. En slik tilnærming innebærer ikke at en gir opp forsøket på å beskrive drikkemønsteret på individnivå, men at en søker dette forklart ut fra sosiale kontekster og ikke individuelle preferanser. Slik sett er denne tilnærmingen i samsvar med en kulturell måte å nærme seg en beskrivelse av drikkemønsteret på (Simpura et. al 2002, p. 88).

Nå vet vi at ulike sosiale grupper og klasser drikker på forskjellig måte (Danielsen 1990a, Heath 2000, Sigfridsson 2005). Dersom en velger å beskrive drikkemønsteret til en gruppe, er det derfor viktig at gruppen er så homogen som mulig. Om det er slik at pensjonister og studenter drikker forskjellig, eksisterer det ikke noe felles drikkemønster for gruppen pensjonister/studenter. Det samme gjelder kvinner og menn. Selvfølgelig er det mulig å konstruere størrelser som sier noe om hvor mye og hvor ofte personer i enhver type gruppe drikker i gjennomsnitt,

men slike størrelser vil være uten konkret innhold om de ikke representerer noe allment ved gruppens drikkemønster.

For å gruppere befolkningen på en for oss hensiktsmessig måte, vil vi ta utgangspunkt i den franske sosiologen Bourdieus typologisering av klasser, sosiale grupper og livsstiler. Vi vil derfor gi en kortfattet gjennomgang av noen hovedtrekk ved Bourdieus teorier om sosiale grupper og hvorledes individene i disse gruppene handler som de gjør, før vi stiller opp en modell som kan vise hvorfor ulike sosiale grupper drikker som de gjør.⁴

⁴ Gjennomgangen bygger på Bourdieu (1986 og 1994), Rosenlund (2002), Danielsen (1990, 1998) og Calhoun et al. (1993).

Kapittel 2 Drikkemønsteret i ulike sosiale grupper

2.1 Kort om Bourdieus teorier

Bourdieu oppfatter samfunnet som klassesdelt, der en persons klassetilhørighet er bestemt ut fra hva personen besitter av kapital og makt. Hans kapitalbegrep omfatter fire former for kapital: økonomisk, kulturell, sosial og symbolsk kapital. Med økonomisk kapital forstår vi økonomiske ressurser slik som inntekt, formue, eiendom, produksjonsmidler osv. Økonomisk kapital erverver en seg vanligvis ved arv eller ved å arbeide seg opp fra de lavere lag i samfunnet. Økonomisk kapital er den viktigste av Bourdieus kapitalformer, i den betydning at det er den som gir mest makt.

Kulturell kapital består i å ha tilegnet seg den legitime kulturelle koden i et samfunn, altså å vite hva som regnes som pent og stygt, fint og mindre fint, ekte og falskt, korrekt og ukorrekt, etc. Kulturell kapital tilegner en seg først og fremst i familien (dannelse) og gjennom utdanning (kunnskap), og den gir makt gjennom de dører den åpner opp til ulike sosiale felt som f.eks arbeidsmarkedet, vitenskap og kunst, og gjennom den prestisjen den gir. Hva den kulturelle kapitalen inneholder vil variere fra samfunn til samfunn, og i noen samfunn vil den ha større betydning enn i andre. Danielsen (1998) hevder f.eks at "den kulturelle kapitalen har et skrøpeligere institusjonelt fundament i Norge enn det Bourdieu forutsetter i sine analyser fra Frankrike" (s. 101). Årsakene til forskjellene er flere, hvorav Danielsen framhever ulikheter i de verdier skolesystemet dyrker, et universitetsmiljø uten internater, at en i Norge har hatt et svakt sentrum som ikke har lyktes i å gi sin kultur hegemonisk status, selve definisjonen av hva som skal regnes som kultur ("det utvidete kulturbegrep") og, ikke minst, de kraftige egalitære strukturer i Norge.

Den tredje formen for kapital, sosial kapital, utgjøres av den tilgangen en har til sosiale nettverk og ulike sosiale grupper. Slike nettverk/grupper kan være kongehus, politikere, skuespillere, intellektuelle, mediefolk, ledende næringslivsfolk, embetsverket, etc.

Alle kapitalbegrep hos Bourdieu dreier seg om relasjoner, en har økonomisk, kulturell og sosial kapital i forhold til hva andre har. Dette kommer kanskje særlig tydelig fram i den fjerde og siste formen for

kapital hos Bourdieu: symbolsk kapital. Symbolsk kapital hefter nettopp ikke ved personen som en objektiv størrelse eller ressurs, men er noe personer blir tillagt av andre. Den består av en slags aura av prestisje eller myndighet, som en person vil kunne nyte i forhold til hva andre mennesker besitter av slik kapital.

På bakgrunn av sitt kapitalbegrep konstruerer Bourdieu *det sosiale rommet*, som representerer ett bilde av det samfunnet vi lever i. Her oppfattes samfunnet som en objektiv struktur av sosiale posisjoner som de ulike medlemmene innehar i overensstemmelse med sin kapitalutrustning, og det sosiale rommet vil være preget av hierarkiske relasjoner. Dette rommet er en rent teoretisk konstruksjon, og eksisterer uavhengig av medlemmenes bevissthet om det. I hovedsak ordner Bourdieu det sosiale rommet langs to akser, der mengden av total kapital utgjør den vertikale aksene og den relative sammensetningen av kulturell og økonomisk kapital utgjør den horisontale aksene.

Individenes plassering i rommet avgjør hvilken klasse eller – bedre – klassifisering de tilhører. For moderne, kapitalistiske samfunn opererer Bourdieu med tre teoretiske hovedklassifiseringer: borgerskapet, småborgerskapet/middelklassen og arbeiderne. Han bruker betegnelsen den dominerende klassen om borgerskapet, middelklassen om småborgerskapet og den dominerte klassen om arbeiderne. Klassene eksisterer ikke som politiske manifestasjoner, de er "fiktive grupperinger som bare eksisterer på papiret og bare fordi forskerens intellekt har bestemt at de skal gjøre det" (Bourdieu 1994, s. 39). Det eksisterer ingen klassetilhørighet og klassebevissthet i marxistisk forstand, bare en klassifisering. "En kan bare gå fra klassen-på-papiret til den "virkelige" klassen gjennom et politisk mobiliseringsarbeid. ... Den "virkelige" klassen kan aldri være noe annet enn den virkeliggjorte klassen, det vil si den mobiliserte klassen" (ibid., s 41).

Når de som tilhører den dominerte klassen forsøker å arbeide seg oppover i det sosiale hierarkiet, forgår det ved at individene enkeltvis forsøker å forbedre sine posisjoner i klassifiseringssystemet, og ikke ved at de organiserer seg politisk. Hos Bourdieu har klassene (klassifiseringene) ingen politiske oppgaver, de har bare representanter. Det finnes imidlertid en fare for at de kan organisere seg politisk, og Bourdieu hevder selv at "de teoretiske klassene jeg konstruerer er mer

predisponerte for å bli til klasser i en marxistisk forstand enn hva noen annen teoretisk inndeling er" (ibid, s. 40).

I forhold til en marxistisk klasseanalyse, der det kapitalistiske samfunnet deles i tre hovedklasser – borgerskap, arbeiderklasse og småborgerskap etter hvilken stilling samfunnsmedlemmene har innenfor den rådende produksjonsmåten – skiller Bourdieus analyse seg fra Marx' ved at han innlemmer middelklassen eller mellomlagene i småborgerskapet. Ifølge Marx lar ikke mellomlagene seg klassebestemme uten å trekke inn subjektive tilleggskriterier, de må *bevisst* slutte seg til en av de tre hovedklassene.

Hos Bourdieu er imidlertid ikke mellomlagenes plassering i klasseanalysen noe problem, fordi hans inndeling ikke er basert på samfunnsmedlemmenes stilling i produksjonen, men representerer en rent teoretisk klassifisering. Klassifiseringene vil ikke manifestere seg politisk, det er tilstrekkelig at de lar seg konstruere teoretisk. Dermed kan mellomlagene bli til middelklassen; de kan slås sammen med det Marx kaller småborgerskapet og utgjør en slags samlepott etter at den dominerende og den dominerte klassen har blitt tildelt sine representanter.

Det sosiale rommet inneholder flere sosiale felt. Slike sosiale felt kan være idrett eller en bestemt idrettsgren, vitenskap eller en vitenskapsgren, politikk, litteratur, musikk, teater osv. Også innenfor disse feltene finnes det hierarkiske relasjoner, og individenes plassering innen et felt er bestemt av mengden av total kapital og mengden av feltspesifikk kapital. På hvert sosialt felt eksisterer det en grunnleggende konsensus om hvilke regler som gjelder. Denne konsensusen kaller Bourdieu "doxa", og det er den som avgjør hva som er gjeldende kapital på et felt. Eksistensen av slike sosiale felt gjør at det innenfor hver hovedklassifisering eksisterer flere subgrupper, avhengig av kapitalmengde og hvilken kapitaltype som er dominerende.

Bourdieu vil forklare hvordan de objektive strukturene ved samfunnet, dvs. det sosiale rommet med dets sosiale felt, påvirker de handlende aktørenes praksis, samtidig som det gis rom for subjektive argumenter for handling som f eks kunnskap og ønsker. De objektive strukturene ved samfunnet vil legge bånd på hvilke handlinger som vil forekomme, men samtidig vil det være rom for individuelle avvik basert på subjektiv

kunnskap og meningen eller ønsket med handlingen; de objektive strukturene vil ikke fullstendig determinere all handling.

Det settet av handlinger et individ foretar kaller Bourdieu for livsstil, og på samme måte som det finnes et sosialt rom finnes det også et livsstilenes rom. "Rommet av livsstiler ... er en representasjon – en objektivisering – av den symbolske, eller subjektive virkeligheten" (Rosenlund 2002, s. 60-61). Det er i dette rommet av livsstiler vi finner de ulike drikkeskikkene.

Det begrepet Bourdieu utvikler for å foreta formidlingen mellom de objektive strukturer og handling – mellom det sosiale rommet og livsstilenes rom - er *habitus*. Dette begrepet skal både vise hvordan handling og praksis er påvirket av de objektive strukturer, og hvordan det samtidig er rom for selvstendige handlende aktører som reproducerer det sosiale rommet og dets ulike felt. Habitus gir altså ingen entydig anvisning på handling. Bourdieu uttrykker det et sted slik: "Å snakke om habitus vil si også å behandle som objekt den kunnskapen de aktørene som er objekter selv har av objektet, og å ta med det bidraget som deres kunnskap gir til å gjøre objektet til det det er" (Bourdieu 1994, s. 218). Siden denne kunnskapen vil kunne variere fra individ til individ, vil det også finnes en habitus knyttet til individer, og det er denne som muliggjør valg av ulike handlinger innenfor en gruppe som er klassifisert ut fra samme kollektive habitus. Desto svakere klassens habitus er, desto større rom vil det være for individuelle forskjeller. Bourdieu hevder at individualismen er et sentralt trekk ved medlemmene av middelklassen.

For de ulike sosiale klasser og fraksjoner innen klasser vil det finnes bestemte skikker som går igjen og som manifesterer seg som konkrete handlinger eller måter å opptre på. Disse skikkene er bestemt av et sett av disposisjoner eller tilbøyeligheter, og det er disse som genererer praksis og oppfatninger. Det er dette settet av disposisjoner og tilbøyeligheter Bourdieu kaller habitus, og de utgjøres av disposisjoner og tilbøyeligheter som "bare er der" som overleveringer fra fortiden, og de genererer så vel nåtidig som framtidig praksis og oppfatninger innen en sosial klasse eller gruppe. Bourdieu hevder at habitus gjerne er kroppsliggjort: det er ikke bare slik at bestemte personer handler på bestemte måter, men selve måten handlingen foregår på, altså dens praktiske utførelse, er gjenkjennbar innenfor en bestemt klasse. Habitus

er "på en och samma gång *genererande princip* för objektivt klassificerbara praktiker och *system för att klassificera (principium divisionis)* samma praktiker" (Bourdieu 1986, s. 292; forfatterens uthevinger). Habitus beskriver altså både hvilke tilbøyeligheter en er utstyrt med, den sosiale status til disse tilbøyelighetene og den måten en forholder seg til disse tilbøyelighetene på.

Habitus knyttet til sosiale klasser eller fraksjoner av klasser vil vi i det følgende kalle en skikk, mens habitus knyttet til individer vil vi kalle en vane. Drikkeskikk beskriver hvordan grupper av mennesker drikker, mens drikkevaner beskriver hvordan individer drikker. Drikkevaner kan like gjerne være uvaner. For beskrivelser på nasjonalt nivå, eller beskrivelser av hvordan grupper med felles religion og/eller etnisitet drikker, er begrepet drikkekultur best egnet.

2.2 Drikkekultur, drikkeskikk, drikkevane og drikkemønstre

Det er flere mulige måter å beskrive måten å drikke på i sosiale grupper med felles tilhørighet, og ikke noe enkeltstående kriterium kan gripe alle de faktorer som er inneholdt i det vi kaller en drikkekultur (Room og Mäkelä 2000). Det lar seg ikke gjøre å beskrive ulike drikkekulturer langs én akse, til det inneholder begrepet kultur for mange dimensjoner. En relativt vanlig firedeling er imidlertid å skille mellom land som er kjennetegnet ved avhold, rituell drikking, internalisert drikking og drikking til høytider. Som eksempel på avhold nevner en gjerne de muslimske land, mens et eksempel på rituell drikking er ortodokse jødiske miljøer. Internalisert drikking finner vi i de såkalte vinlandene rundt Middelhavet, der den viktigste alkoholdrikken - vin – ikke er definert som et rusmiddel, men som en naturlig del av måltidet. Samtidig forventer en at en oppfører seg på tilnærmet samme måte under påvirkning av alkohol som når en er edru.

Den siste typen alkoholkultur er kjennetegnet ved at en gjerne drikker seg beruset i forbindelse med høytider. Her finner en blant annet de skandinaviske landene. Men alkoholkulturen i disse landene har endret seg noe i løpet av de senere år. For noen tiår siden var det relativt uvanlig å drikke alkohol mellom helger og høytider, i dag er dette blitt mer vanlig. Fremdeles foregår imidlertid størsteparten av drikkingen i forbindelse med helg og høytid.

En slik firedeling som vi har gjengitt her, er i tråd med det en kaller den sosiokulturelle modellen, hvor en forsøker å gi en beskrivelse av hvordan drikkingen arter seg ved å legge vekt på forhold knyttet til hvordan det forventes at en skal drikke og hvordan en skal oppføre seg under rus. Den konsumerte mengden ved de ulike drikkesituasjoner er her ikke det sentrale, selv om type drikk kan være sentralt nok. Den konsumerte mengden ses bare på som en del av drikkekulturen, på linje med andre trekk ved situasjonen som anledning, etikette, rituell verdi etc. En slik beskrivelse av måten å drikke på er egnet for en nasjon eller en gruppe med felles kulturell bakgrunn, altså for å beskrive en drikkekultur.

Skal en imidlertid forsøke å beskrive hvordan ulike grupper innenfor samme drikkekultur drikker, vil ikke en typologisering som den ovennevnte være til noen hjelp. Foruten å beskrive ulike alkoholkulturer ved kvalitative kjennetegn knyttet til normer, regler og sedvane, må vi da også se på omfanget av selve drikkingen. Drikkekulturen er imidlertid gitt; i stedet forsøker en å vise hvordan kulturen konkret kommer til uttrykk i form av ulike drikkeskikker som vil kunne variere mellom forskjellige sosiale grupper i samfunnet.

Det sentrale begrepet når en skal beskrive en drikkeskikk, er drikkesituasjon. Med drikkesituasjon mener vi både inntaket av alkohol og den sosiale konteksten forbruket skjer i. Imidlertid er det ikke den enkelte drikkesituasjonen uttrykk for drikkeskikken innen en gruppe; drikkeskikken kommer til uttrykk gjennom mangfoldet av drikkesituasjoner innen gruppen.

Når vi skal beskrive drikkeskikken, må vi ta hensyn til dette, og forsøke å gripe hele mengden av ulike drikkesituasjoner, som til sammen beskriver hvordan det helt konkret blir drukket i den gruppen en studerer. Men det at drikkeskikken består av et utall konkrete drikkesituasjoner, gjør samtidig at vi ikke kan beskrive måten en gruppe drikker på ved å gjengi alle disse konkrete situasjonene. Vi må se bort fra den enkelte drikkesituasjon og – på bakgrunn av myldret av ulike drikkesituasjoner - forsøke å trekke ut mønsteret i måten det drikkes på i gruppen.

En beskrivelse av drikkemønsteret må derfor starte med at vi selv *velger* hvilke observerbare kjennetegn ved en drikkesituasjon som skal

inngå i en beskrivelse av drikkeskikken. Dette arbitrære trekket ved begrepet kan være årsak til at Simpura et al. (2002), i et forsøk på å beskrive og sammenlikne utviklingen i drikkemønsteret i en del europeiske land, erfarte at sammenlikninger av drikkemønster over landegrensene ble gjort bortimot umulig fordi selve begrepet skiftet innhold. De summerte opp dette ved å si at ”a central problem of analyses of drinking patterns is that the concept of patterns is in itself vague” (p. 84), og refererte til et internasjonalt møte i 1995 der ikke noe mindre enn ”the leading experts of the world could not agree about any common and exhaustive definition of what are the “drinking patterns”” (p. 85).⁵

Det er altså opp til den enkelte selv å gi en hensiktsmessig definisjon på innholdet i begrepet drikkemønster. Slik sett er Single og Leinos artikkel fra 1997 eksemplarisk, siden de – etter først å ha slått fast at det er mange ulike måter å beskrive drikkemønsteret på – starter med å velge hva de selv vil forstå med det. De ser altså på drikkemønsteret som et teoretisk begrep, som de finner nyttig, for å kunne beskrive hvordan en gruppe mennesker drikker innenfor en bestemt kultur. Det er heller ikke slik at de samme indikatorene vil være hensiktsmessige uavhengig av drikkekultur. Rehm et al. (1996) sier i en artikkel som forsøker å summere opp resultatene fra den internasjonale konferansen om drikkemønster i 1995 at ”descriptive analyses of drinking patterns in different cultures will often need to use different indicators of drinking patterns” (p. 1618). Det er dette som gjør det så vanskelig å sammenlikne drikkemønster over ulike drikkekulturer, slik Simpura et al. erfarte.

Det er sammensetningen av de observerbare kjennetegnene vi velger ut ved drikkeskikken vi vil kalle gruppens drikkemønster; de utgjør et forsøk på å beskrive en kvalitet – drikkeskikk – ved hjelp av et sett kvantitative variable. Oppgaven blir altså, med utgangspunkt i den enkelte drikkesituasjon og mangfoldet av reelle drikkesituasjoner, å velge ut et sett av målbare størrelser som representerer drikkeskikken innenfor den kulturen en studerer på en best mulig måte.

⁵ Møtet det refereres til er den første *International Conference on Social and Health Effects of Different Drinking Patterns*, som ble holdt i Toronto, Canada i 1995.

Sentrale variabler ved den enkelte drikkesituasjonen vil være mengden som ble drukket, når drikkingen skjedde, hvor den foregikk og hvem en var sammen med. Andre viktige trekk er hvilken drikk som ble drukket, og om et måltid var en sentral del av drikkesituasjonen.

En hensiktsmessig beskrivelse av drikkeskikken blant en gruppe menn og kvinner, bør altså inneholde følgende kjennetegn knyttet til drikkesituasjonene i gruppen:

- Mengden som ble drukket
- Når drikkesituasjonen fant sted
- Hvor drikkesituasjonen fant sted
- Hvem en drakk sammen med
- Om et måltid var en sentral del av drikkesituasjonen
- Hvilke alkoholdrikker som ble drukket

På bakgrunn av opplysninger om disse forholdene, kan vi så beskrive typiske drikkesituasjoner. F eks kan én slik typisk situasjon være

- 3 halvliters øl og en snaps
- fredag kl 16.00-18.00
- på pub
- med arbeidskolleger
- uten måltid
- øl og brennevin

Denne situasjonen representerer én del av drikkeskikken til den gruppen vi studerer. I tillegg kommer det en mengde andre drikkesituasjoner som også er deler av drikkeskikken.

Siden drikkemønsteret skal si noe om regelmessigheter i måten å drikke på, må imidlertid også tiden bringes inn i analysen. Det er ikke tilstrekkelig å si at i de de drikkesituasjonene er det en tendens til at arbeidere drikker så og så mye. Vi ønsker også å vite hvor ofte dette skjer. Frekvens blir dermed en viktig del av drikkemønsteret. I tabell 1 har jeg stilt opp de variable som jeg mener bør være med når en skal beskrive de sentrale trekkene ved drikkesituasjonene, og som drikkemønsteret skal si noe om.

Tabell 1 Kjennetegn ved drikkesituasjon og drikkemønster

Kjennetegn ved drikkesituasjonen	Kjennetegn ved drikkemønsteret
Mengden som ble drukket	Mengde som ble drukket av øl, vin, brennevin, rusbrus, uregistrert alkohol av ulike slag
Når drikkesituasjonen fant sted	Dager siden sist, drikkefrekvens, drikkerytme, ferie/ikke ferie, fritid/arbeidstid
Hvilke alkoholdrikker som ble drukket	Øl, vin, brennevin, rusbrus, uregistrert alkohol av ulike slag
Grad av beruselse	Alkoholmengde som ble drukket
Hvor drikkesituasjonen fant sted	Hjemme, hjemme hos andre, utested, hytte/feriested, innenlands/utenlands
Hvem en drakk sammen med	Antall; familie, venner, arbeidskolleger, treningskamerater, annet
Måltid sentral del	Ja, nei

Vi vil altså reservere begrepet *drikkemønster* til en kvantitativ måte å beskrive måten å drikke på. Drikkemønsteret gir en beskrivelse av livsstilen til en gruppe mennesker innen det sosiale feltet alkoholbruk.

Det er et rent deskriptivt begrep, og beskriver hvordan en gruppe personer i gjennomsnitt drikker uttrykt gjennom et bestemt sett av variable. Drikkemønsteret sier imidlertid ikke noe om *hvorfor* en velger å drikke alkohol, det spørsmålet må besvares ved hjelp av andre begreper og teorier.

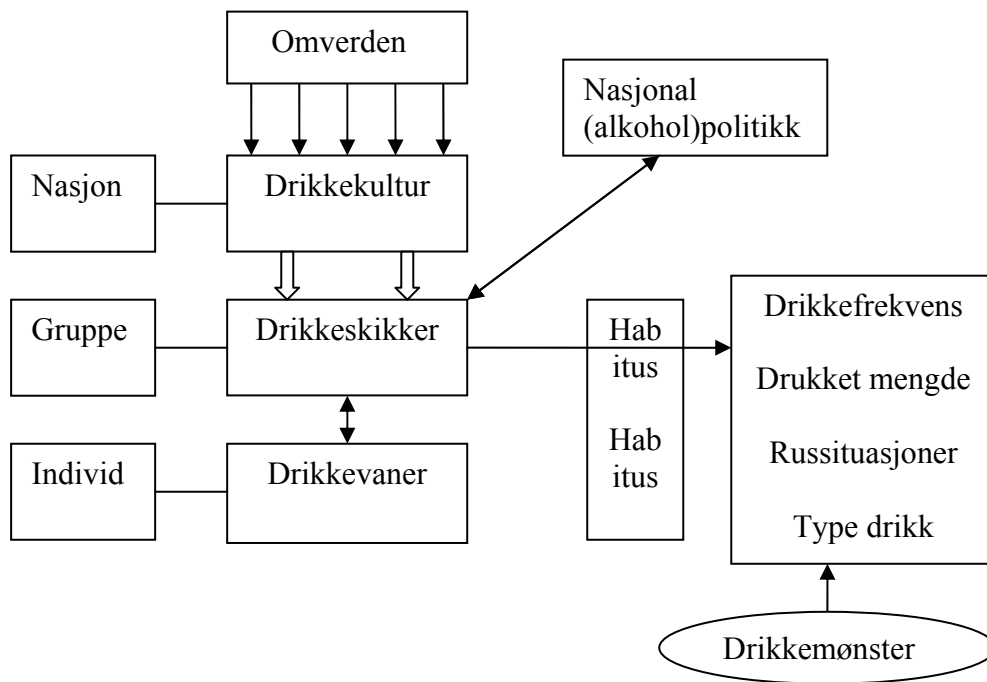
2.3 Sammenhengen mellom alkoholkultur og drikkemønster

I figur 1 har jeg forsøkt å gi en framstilling av sammenhengene mellom de ulike begrepene jeg her har forsøkt å gi innhold. Vi tenker oss at drikkekultur, drikkeskikk og drikkevane alle representerer kulturell kapital, dvs. kategorier som tilhører det sosiale rommet og som ordner individene i ulike og hierarkiske sosiale grupper. De tre begrepene svarer til de tre nivåene nasjon, gruppe og individ. Kultur, skikker og vaner er på samme tid habitus og de forvandles til habitus ("habitus er struktur og strukturerer"). Habitus vil formidle skikkene og vanene til konkrete drikkesituasjoner med et tilhørende drikkemønster, og det er det vi vil forsøke å beskrive. Siden drikkemønsteret er et rent teoretisk begrep som er bestemt av drikkekultur og drikkeskikk, vil det ikke kunne forekomme endringer i drikkemønsteret uten at det samtidig skjer endringer i den konkrete nasjonale drikkekulturen eller i de konkrete drikkeskikkene i noen grupper.

Endringer i drikkeskikkene vil i seg selv kunne føre til nye endringer, fordi det er et gjensidig påvirkningsforhold mellom drikkeskikk og alkoholpolitikk. En slik tilbakeføring så vi rundt forrige århundreskifte, da drikkeskikkene førte med seg betydelige sosiale og politiske konsekvenser. Disse sosiale konsekvensene ga økt støtte til en mer restriktiv alkoholpolitikk, noe som i sin tur påvirket drikkeskikkene. Ikke minst påvirket det brennevinets sentrale plass som rusdrikk, og alkoholpolitikken var på dette tidspunkt først og fremst en brennevinspolitikk (Horverak 2001).

Den restriktive alkoholpolitikken påvirket imidlertid ikke den nasjonale drikkekulturen, og i figur 1 antar vi at drikkekulturen i hovedsak blir påvirket av forhold utenfor modellen, f.eks. fra endringer i samfunnet utenfor alkoholfæren, slik som endringer i samferdsel, arbeidsliv, politiske forhold, erfaringer fra reiser til utlandet med mer.

Figur 1 Sammenhengen mellom alkoholkultur og drikkemønster

Kapittel 3 Drikkekultur – drikkeskikk – drikkevane - drikkemønster

3.1 Drikkekultur

I det følgende vil jeg trekke fram en del sentrale kjennetegn ved den norske drikkekulturen, for å forsøke å vise dens særtrekk.

Rus

Jakten på rusen – når vi med rus forstår en endring av hverdagsbevisstheten forårsaket av alkoholbruk - og jakten på rusens gode egenskaper, er det mest sentrale trekket ved bruken av alkohol i vår kultur (Elmeland 1996, s. 23). Når vi ser bort fra de vinproduserende landene rundt Middelhavet – hvor bruk av vin først og fremst har vært en del av måltidet/kostholdet, og hvor en forventet at en tilstrebte å oppføre seg på samme måte når en var beruset som når en var edru – gjelder dette for mange kulturer. Men måten alkohol drikkes på og måten en oppfører seg på under rus varierer mellom ulike kulturer (se f eks Pittman and Snyder 1962; MacAndrew & Edgerton 1969; Douglas 1987; Wilson 2005).

Helt fra tidenes morgen har det vært skikk ved bruk av alkohol at en drikker seg beruset, og i mange kulturer er det nedfelt klare regler for i hvilke situasjoner alkoholbruk skal brukes, og hvilken måte den skal brukes på. Slike regler er også nedfelt i vårt eget samfunn, og det finnes en rekke eksempler på hvordan det norske samfunnet har stilt seg til rus og berusede personer helt fra vikingenes tid og opp til i dag.

Et sentralt element ved samfunn hvor alkoholrusen fremdeles står sentralt, har gjerne vært det som av Partanen (1991) er blitt kalt heroisk drikking, og som – noe forenklet – kan beskrives som drikking for drikkingens egen skyld. Denne typen drikking er det gjerne knyttet historier og myter til, slik som den vi finner i saga om Egil Skallagrimsson, som levde på 900-tallet. Et sted leser vi at Egil og tre av hans menn vinterstid var på tur i Värmland, og at de etter store strabaser med å komme seg fram i snøen tok inn hos en rikmann som hette Årmod Skjegg. Årmod byr på mat og øl, og forsøker å skjenke Egil og hans menn fulle. Og så sier saga:

”Egil sa til karane sine at dei ikkje skulle drikka meir, og drakk for dei det som dei ikkje på annan måte kunne sleppa frå. Egil merka da at han greidde det ikkje slik lenger; han stod da opp og gjekk tvert over golvet dit som Årmod sat, tok han i akslene og klemde han opp til stolpane. Sidan sende Egil opp or seg ei stor spye, så det gaus i andletet på Årmod, i augo, nase og munn, og rann så nedetter bringa. Årmod heldt på å skulle kjøvast, og da han fekk pusten att, gaus spya opp or han òg” (s. 167).

Dette er selvfølgelig kraftig kost, og Ragnar Hauge (1998) har i sin gjennomgang av norsk alkohollovgivning gjennom 1000 år vist hvordan rus og kontroll med berusede personer har stått sentralt i lovreguleringen av nordmenns omgang med alkohol. Rusens sentrale plass i nordmenns omgang med alkohol stammer fra eldgamle tider, og fra vikingenes tid og oppover finnes det flere eksempler på at rusen var en forventet og aktverdig del av omgangen med alkohol. Ikke minst var det et karstykke å kunne tåle store mengder alkohol. Men det finnes også advarsler om rusens uheldige følger, og Håvamål inneholder flere oppfordringer til å vise måtehold i drikk.

I den tidlige lovgivningen var det også en oppgave å verne de berusede, og Hauge (1998, s. 16) gir et eksempel på hvordan en i Magnus Lagabøters bylov for Bergen søkte å beskytte de berusede ved at vekterne skulle vise dem på rett vei, og at ingen skulle ta noe fra dem. Dette synet på rus og beruselse har fulgt norsk lovgivning helt til i dag; også i dagens samfunn skal en ta vare på de som har drukket så mye at de ikke er i stand til å ta vare på seg selv. Men parallelt med dette beskyttelsesaspektet inneholdt også lovgivningen et element av straff, noe som hang sammen med at det var moralsk klanderverdig å "ligge under for drikk". Rus var forventet og godtatt, men gjentatt rus ut over det som var forventet, ble ikke godtatt.

Også opp igjennom Middelalderen ble det drukket tett og mye, noe som ikke minst er blomstrende fortalt i Troels Lunds Dagligliv i Norden. Og fylla var ikke bare utbredt blant befolkningens lavere lag, historier om danskekongenes og hoffets hang til overdreven bruk av alkohol er mange og sterke. De øvre lag drakk seg imidlertid helst beruset på vin og punsj, mens vanlige folk beruset seg på til dels dårlig hjemmebrent. Kristiansen (1934) beretter fra en herremiddag hos statsråd Pedersen rett før 1830 at ”Der sto en flaske rødvin pr. couvert. Dessuten sto det

på bordet en karaffel med portvin og en med madeira; sherry kjente man den gang ikke. Disse hetvinene ble forresten nesten ikke rørt; man holdt seg til rødvinen, og av den drakk man tappert” (s. 108-109). Det går også fram av Eilert Sundts beskrivelse av edruelighetstilstanden i Norge rundt 1850, at brennevinsfylla hadde vært et stort problem noen tiår tidligere, da det var tillatt for alle å brenne sitt eget brennevin (Sundt 1976).

For etter en relativt tørr periode som følge av forbudet mot å brenne brennevin i tiden før og under Napoleonskrigene, tok brennevinsbruken seg sterkt opp etter at husbrenning av brennevin igjen ble tillatt etter løsrivelsen fra Danmark. Rusens uheldige sosiale følger førte til framvekst av måteholds- og totalavholdsforeninger på 1800-tallet, og rundt århundreskiftet 1800-1900 og noen tiår framover var avholdsbevegelsen en meget viktig sosialpolitisk aktør i Norge. Spesielt førte brennevinsdrikkingen til mye fyll og sosial ulykke, og i 1919 lyktes det avholdsbevegelsen å få flertall for et forbud mot alt salg av brennevin i en folkeavstemning. Dette forbudet varte fram til april 1927, etter at brennevinsforbudet var blitt opphevet i en folkeavstemning året før.

Tendensen til å drikke seg full og jakten på rusen hadde tålt forbudstida godt, og fyll har vært og er et sentralt trekk ved den norske drikkekulturen ennå i dag. Ikke minst kommer rusens sentrale plass fram i ungdoms første møter med alkoholen, i russetidas utskeielser, i enkelte akademikermiljøers ritualer eller ved eksamensfester, gjennom festlig samvær ved store årsdager, ved 17. mai, ved sammenkomster i forbindelse med julebord og julefeiring, ved markering av seirer på og utenfor idrettsarenaen, m.m.m.

Det at rus var forventet, betydde naturligvis ikke at alle som drakk alkohol på død og liv skulle drikke seg fulle. Men det betydde at fullskap var en naturlig og forventet del av den norske drikkemåten, og at jakten på rus skjedde i alle sosiale klasser. Det er imidlertid forskjeller på hvordan en utagerer rusen, og hvor sentral jakten på rus er. Her vil kultur og sosial tilhørighet spille stor betydning. Utageringen av rusen fikk de verste følger i de lavere sosiale klasser, ikke minst i form av råskap og fysisk vold. Her førte brennevinsfylla med seg mye misère, og ikke minst kunne den nærmeste familien bli hardt rammet. I

mange tilfeller havnet hele familier på forsorgen fordi husfaren drakk opp all inntekt.

Rusens sentrale plass har den norske drikkeskikken felles med drikkeskikken i flere andre land, som f.eks. landene i Norden, Irland, England, Tyskland, Nederland, Belgia, landene i det gamle Sovjetsamveldet, Polen og USA, det som av enkelte har blitt kalt fyllebeltet,⁶ men som vi også finner i Australia, New Zealand og en rekke land i Afrika. I de aller fleste av disse landene finnes det også en rik kulturskatt knyttet til drikkeviser og fortellinger hvor alkohol og rus står sentralt. Her blir ikke alkoholrus i seg selv sett på som spesielt uheldig, tvert imot er rus en forventet og naturlig del av et selskap der det serveres alkohol.

Frekvens

Det andre særtrekket ved den norske drikkekulturen, er at bruk av alkohol i århundrer har vært forbundet med høytid, gjestebud og festlig lag, og at det ellers har vært uvanlig. En drakk relativt mye når en drakk, men en drakk sjelden. Alkoholbruk var en naturlig og nødvendig del i feiringen av ulike begivenheter, og den inngikk nærmest rituelt ved enkelte markeringer. I førkristen tid var drikkingen knyttet til bestemte årstider som midtvinter, vår, midtsommer og høst, eller til høytider i privatsfæren, som bryllup og begravelse. Etter at Olav Trygvasson innførte kristendommen rundt forrige årtusen, ble disse gamle høytidene knyttet til kristne høytider som jul, påske, St. Hans og Mikkelmess, mens bryllups- og begravelsesritualene forble mer eller mindre uendret. Med unntak av begravelser – hvor alkoholbruk i dag forekommer relativt sjelden – er det ennå vanlig å drikke alkohol i forbindelse med høytider som jul, påske og midtsommer, og i senere hundreår har også 17. mai kommet til. I tillegg har det blitt vanlig å drikke i helgene, ikke minst etter at femdagersuka ble innført på 1960-70-tallet ble rommet for alkoholbruk i helgene større. Drikking utenom høytider, festligheter og helg var – og er det ennå i mange miljøer – mer uvanlig.

⁶ Dette begrepet ble første gang brukt av Hans Olav Fekjær i boka *Alkohol og narkotika: myter og virkelighet* fra 1987.

Alkoholdrikk

Det tredje viktige kjennetegnet ved den tradisjonelle norske drikkekulturen, er at bruk av svakvin har vært relativt uvanlig. Svakvin har helt opp til de senere år vært en drikk som i all hovedsak ble drukket av borgerskapet i byene og i noen grad i gjestebud hos bønder på storgårder, mens de øvrige klassene holdt seg til øl, brennevin og i noen grad hetvin. Faktisk ble det solgt flere liter hetvin enn svakvin pr voksen innbygger i Norge helt opp til 1962.

Det er ølet som er den alkoholdrikken som har lengst tradisjoner i Norge, brennevinet kom ikke til landet før på 1600-tallet. Men fra da av vant brennevinet fram, ikke bare fordi det var så sterkt at det ga en garantert ruseffekt, men også fordi det var holdbart (selv om kvaliteten på det som ble drukket kunne være så som så). Da det bayerske undergjærete ølet kom til Norge rundt midten av 1800-tallet, fikk imidlertid ølbryggingen i Norge vind i seilene og forbruket av øl tok seg igjen opp. Men når vi også tar hensyn til det uregistrerte spritforbruket, har spriten helt fram til slutten av forrige århundre likevel vært den viktigste alkoholkilden i Norge. Det var først på 1990-tallet at folk oppga å ha drukket mer alkohol i form av øl enn i form av brennevin, men øl har lenge vært den hyppigst foretrukne alkoholdrikk i Norge.

Selskap

Det fjerde hovedkjennetegnet ved den norske drikkekulturen er at bruk av alkohol skal foregå i selskap med andre. Dette er på mange måter bare en følge av at alkohol tradisjonelt har vært drukket ved markering av høytider i selskapeleg lag. Det er heller ikke noe særegent for hvordan det drikkes i Norge,⁷ men det er like fullt et sentralt trekk ved den norske drikkekulturen.

Viktigheten av selskap når en drikker alkohol har gjort at bruk av alkohol ikke har vært vanlig innenfor hjemmet og i familien, med mindre det dreide seg om når en samlet storfamilien til høytid og fest. I sammenhenger hvor bare mor, far og barn er til stede, blir det sjelden drukket alkohol. Et glass øl til søndagsmiddag kan nok forekomme, og et glass vin blant det bedre borgerskapet (Mäkelä et al. 1999), men ut

⁷ "Solitary drinking, often viewed as a crucial symptom of problem drinking, is virtually unknown in most societies" (Heath 1987, s. 49).

over det har bruk av alkohol i familiesammenheng vært ganske uvanlig helt opp til i dag.

Måltider

Det femte kjennetegnet ved den norske drikkekulturen, er at et måltid ikke er noen nødvendig ledsager til alkoholinntak. Mat kan forekomme i faser av drikkingen, ikke minst kunne det innenfor borgerskapet være vanlig å starte festlighetene med et måltid. Men inntak av et måltid er ingen nødvendig foreteelse i forbindelse med bruk av alkohol, bruken av alkohol står mer sentralt enn maten i de fleste situasjoner der det drikkes alkohol. Det er dette fraværet av mat som først og fremst skiller den norske drikkeskikken fra drikkeskikken i landene rundt Middelhavet, der alkoholdrikker er noe som inngår i kostholdet, som en naturlig del av et måltid der måltidet er hovedsaken. Det er sammenhengen med måltidet som er særpreget ved det såkalte kontinentale drikkemønsteret, ikke hyppig inntak av beskjedne mengder alkohol.

Kjønn

Det sjette og siste kjennetegnet ved den norske drikkekulturen er at kvinner drikker mindre enn menn. Kvinnene drikker seg også relativt sjeldnere beruset enn menn.

Alle de seks kjennetegnene vi her har nevnt ved den norske drikkeskikken gjelder over klassegrensene: Norske menn og kvinner drikker relativt mye når de drikker, de drikker gjerne ved helger og høytider og helst i selskap og festlig lag, tradisjonelt har de helst drukket øl og brennevin, et måltid trenger ikke være en del av festen og det forventes at kvinner drikker mindre enn menn. Disse trekkene er kjernen i den norske drikkekulturen, og det er variasjoner rundt disse grunnleggende trekkene vi vil se på når vi i det følgende ser på drikkeskikkene til ulike grupper i samfunnet.

Nå er det heller ikke slik at det vi har kalt kjernen i den norske drikkekulturen, nødvendigvis er noe særegent norsk. De samme sentrale trekkene vil vi f eks finne igjen hos flere andre nasjoner, både i Norden og andre europeiske land. Poenget er at de er sentrale trekk ved måten vi drikker på i Norge, ikke at de er spesielt norske.

3.2 Den sosiale drikkemåten – drikkeskikk

Vi er opptatt av å se på om drikkemønsteret i den norske befolkningen - slik det lar seg beskrive ved intervjudata – har endret seg fra 1979 til 2004, som er den perioden hvor vi har flest sammenliknbare data om drikkemønsteret. Siden drikkeskikkene vil variere mellom sosiale grupper, og siden drikkemønsteret er drikkeskikkens ytring, bør en unngå å slå sammen grupper av personer som vi vet har ulike drikkeskikker.

For å kunne avdekke utviklingen i drikkemønsteret til befolkningen på en adekvat måte, dvs. for å unngå at viktige trekk ved utviklingen forsvinner i uheldige aggregeringer, må vi derfor først dele inn befolkningen på en slik måte at den bidrar til å sikre at vi vil kunne fange opp de vesentlige kjennetegnene ved utviklingen i drikkemønsteret (drikkeskikkene) i Norge. Vi må altså komme fram til relevante kriterier for å dele befolkningen inn i grupper som er egnet for å forstå drikkemønsteret i en større sammenheng. Dette er i tråd med konklusjonen på Saglies (1994) studie av norske drikkekulturer, hvor han oppsummerte sine resultater ved å si at "den kollektive drikkekulturen kan kanskje best beskrives som et sett av høyst forskjellige drikkekulturer" (s. 79). Om vi erstatter Saglies "forskjellige drikkekulturer" med forskjellige drikkeskikker, betyr dette at det gir liten mening å snakke om et nasjonalt drikkemønster, på nasjonalt nivå finnes det bare en drikkekultur.

Med utgangspunkt i Bourdieus teorier og data fra SIRUS' landsomfattende alkoholstudier for årene 1973, 1979 og 1985, har Danielsen (1990), ved hjelp av korrespondanseanalyse, sett på om det er mulig å avdekke forskjeller i hva slags alkoholdrikk ulike yrkesgrupper i Norge foretrakk. Danielsen foretok en analyse basert på yrkesgruppene selvstendige, funksjonærer, arbeidere og bønder. Han undersøkte om det var grunn til å hevde at de ulike yrkesgruppene hadde ulike preferanser med hensyn til alkoholdrikkene øl, vin, brennevin og hjemmebrent og fant at "stated roughly the pattern is: moonshine for the farmers, beer for the workers, liquor for the self-employed, and wine for the salaried-employees" (s. 14). Danielsens studie ga altså støtte til at alkoholfeltet i Norge kan ses på som et sosialt felt der ulike sosiale grupper oppviser ulik praksis.

Arbeiderne har sine disposisjoner og tilbøyeligheter på alkoholfeltet, og det samme gjelder borgerskapet og småborgerskapet. Arbeidernes habitus inneholdt f.eks. en tilbøyelighet til drikke seg beruset, helst på øl og brennevin og gjerne på skjenkesteder og kneiper. Bøndernes habitus inneholdt en tilbøyelighet til å drikke seg beruset på egenproduserte drikkevarer, gjerne i forbindelse med familie- og bygdesammenkomster. Småborgerskapet søkte muligvis den diskrete rus, gjerne på vin, druebrennevin og pølter, innenfor den private selskapselighetens vegger; kanskje som et resultat av sin oppfatning av hvordan alkohol blir brukt blant det norske borgerskapets relativt få medlemmer.

Middelklassens habitus er det vanskeligere å gi klare kjennetegn på. Mange av dens medlemmer har ambisjoner om å klatre i det sosiale hierarkiet, og de vil søke mot drikkeskikker som opprinnelig tilhører borgerskapet. Litt større middagsselskaper med servering av vin etterfulgt av pøltere er et typisk eksempel på en slik skikk, der borgerskapets mer storslagne selskaper forsøkes imitert i mindre skala i middelklassens enklere hjem. Men innenfor middelklassen finnes det store ulikheter; middelklassens habitus er lånt fra de andre klassene, og representerer på mange måter et kompromiss mellom dem.

Måtehold er vel kanskje det nærmeste en kommer når en skal beskrive middelklassens habitus, og det gjelder ikke bare på alkoholfeltet. "Hvitsnipparbeiderne snek seg lydløst inn i det moderne samfunnet. Om de i det hele tatt har en historie er det en historie uten store hendelser, om de har felles interesser forenes de ikke av dem, om de har en framtid kommer den ikke til å være skapt av dem selv. Om de overhodet søker en vei, er det en middelvei, men i en tid da ingen middelveier finnes, og derfor bærer deres vei mot det innbilte samfunnets villfarelse." (Mills 1956, s. ix).

Nå vil ikke klassenes habitus være noe som ligger fast generasjon etter generasjon, arbeiderklassen på 1950-tallet hadde et annet preg enn dagens arbeiderklasse, og det samme gjelder for middelklassen. Hos Bourdieu, hvor det er klasserelasjonene og ikke særtrekk ved klassen som er det sentrale, vil nettopp klassenes habitus hele tiden være under endring. Ikke minst vil dette være en følge av den såkalte inflasjonen, altså av det at verdien av borgerskapets kapital faller etter hvert som det lykkes andre klasser å ta del i de ulike formene for kapital som tidligere

hadde vært reservert borgerskapet. Poenget i vår sammenheng er at det hefter ulike typer habitus til ulike sosiale klasser, uavhengig av hvilken tidsperiode vi ser på.

Også Saglie (1994) så på sammenhengen mellom livsstil og alkoholbruk. På bakgrunn av et materiale hentet fra Forbruker- og Mediaundersøkelsen '91 bestående av over 13 000 intervjuer, konstruerte han ved hjelp av faktoranalyse åtte ulike livsstiler, og så på korrelasjonen mellom livsstil og alkoholbruk. Saglies klareste funn var at det var en tydelig og signifikant sammenheng mellom den livsstilen han kalte "religion" og lavt alkoholforbruk, mellom livsstilen "ungdomskultur og idrett" og høyt alkoholforbruk, og mellom livsstilen "høykultur" og forbruk av vin.

Saglie valgte en annen tilnærming enn Danielsen i hovedsak fordi sammenhengen mellom livsstil og sosial struktur ikke nødvendigvis er konstant, og han hevdet at "folks livsstil er trolig i større grad et selvstendig valg i Norge på 90-tallet enn i Frankrike rundt 1970, da Bourdieu foretok sine analyser" (s. 53). Rosenlund (2002) hevdet på den annen side, på bakgrunn av sine analyser av befolkningen i Stavanger på 1990-tallet, at rommene av sosiale posisjoner – beskrevet ved mengde økonomisk og kulturell kapital - og livsstiler er homologe, altså at de har en felles bakenforliggende årsak, og at denne homologien vedvarer.

Ved SIRUS' undersøkelser blir respondentene bedt om å oppgi hvilket yrke de har.⁸ For å se om SIRUS' utvalg var representative med hensyn til strukturen i sysselsettingen slik den framkommer i offisiell statistikk, har vi i tabell 2 sammenliknet intervjudataene med utviklingen i sysselsatte personer etter hovednæring (NOS).⁹ Tallseriene vil

⁸ Valgene fram til 1991 var gårdbruker/småbruker, annen selvstendig, formann/arbeider, funksjonær, skoleelev/student, trygdet/pensjonist og husarbeid/uten eget betalt arbeid. Fra 1994 kunne en velge mellom selvstendig, arbeider/operatør faglært, arbeider/operatør ufaglært, funksjonær ledende stilling, funksjonær ellers, elev/student/lærling, alderspensjonist, trygdet, uten eget betalt arbeid, for tiden arbeidsløs og annet. I tabell 2 er arbeider- og funksjonærgruppene slått sammen, mens pensjonistene er slått sammen med trygdede og bøndene inngår i selvstendige.

⁹ Som arbeidere har vi regnet lønnstakere innen næringene jordbruk og skogbruk, fiske, fangst og fiskeoppdrett, utvinning av råolje og naturgass, bergverksdrift, industri, kraft- og vannforsyning, bygge- og anleggsvirksomhet, varehandel, hotell- og

nødvendigvis bli noe forskjellige, da det ikke vil være sammenfall mellom næring og yrke. Det er altså ikke de samme kriteriene som ligger til grunn for de to inndelingene, slik at en eventuell overensstemmelse bare gir en indikasjon på om hvorvidt SIRUS' data kan være representative for antall arbeidere, funksjonærer og selvstendige.

Tabell 2 Sysselsatte personer etter yrkesgruppe (prosent av antall sysselsatte)

NOS	1970	1980	1990	2000	2004
SIRUS	1973	1979	1991	1999	2004
Arbeidere					
NOS	63	64	62	63	63
SIRUS	41	46	45	54	62
Funksjonærer					
NOS	19	23	27	29	29
SIRUS	39	42	43	36	29
Selvstendige					
NOS	18	13	11	7	7
SIRUS	20	12	12	10	9

Både ifølge SIRUS' data og nasjonalregnskapstallene har andelen selvstendige næringsdrivende sunket fra rundt 20 prosent i 1970 til i underkant av 10 prosent i 2004. Årsaken til nedgangen er i hovedsaken det reduserte antall bønder. Fra 1970 til 2004 sank selvstendige bønders andel av sysselsettingen fra 9 til 2 prosent. Nasjonalregnskapstallene gir fram til 2004 et høyere anslag for andelen arbeidere enn SIRUS' serie, mens de for funksjonærer gir tilsvarende lavere tall. For 2004 er de to tallseriene svært like, både for arbeidere, funksjonærer og selvstendige.

Et ytterligere inntrykk av om SIRUS' data er representative for yrkessammensetningen, kan vi få ved å sammenlikne anslagene for

restaurantvirksomhet, rørtransport, utenriks sjøfart, transport ellers og helse- og sosialtjenester.

arbeidernes andel av den yrkesaktive befolkningen fra SIRUS' undersøkelse i 1979, med Colbjørnsens anslag for størrelsen på arbeiderklassen på bakgrunn av data fra undersøkelsen "Variasjoner i arbeidsvilkår 1982" (Colbjørnsen 1987). Ifølge SIRUS' undersøkelse utgjorde arbeiderne i 1979 46 prosent av den yrkesaktive befolkningen, mens Colbjørnsen anslo at arbeiderklassen i 1982 utgjorde 47 prosent av den yrkesaktive befolkningen mellom 16-66 år. Det er altså god overensstemmelse mellom de to anslagene, og det kan være grunn til å hevde at SIRUS' data gir et relevant uttrykk for fordelingen av befolkningen på de tre hovedgruppene selvstendige, arbeidere og funksjonærer i Norge i tidsrommet 1973 til 2004.

Noe overraskende finner vi at andelen som regnet seg som arbeidere i SIRUS' data fra 2004, var betydelig høyere enn i 1973. Andelen er likevel ikke høyere enn andelen som er beregnet på grunnlag av tall fra NOS. Det er imidlertid ingen tvil om at det har skjedd endringer i næringsstrukturen i dette tidsrommet, og at antallet tradisjonelle industriarbeidere har gått ned mens antallet funksjonærer og lønnstakere i tjenesteytende næringer har økt. Veksten i andelen arbeidere kan derfor ha sammenheng med endringene i definisjonene i 1994, og spesielt med innføringen av kategorien faglært arbeider/operatør.

At det faktisk er slik, kan vi få en indikasjon på ved å se på utdannelsesnivået blant de som regnet seg som arbeidere. Utdannelsesnivået i de forskjellige yrkesgruppene går fram av tabell 3, som viser andelen som har universitets/høgskoleutdanning innenfor de forskjellige yrkesgruppene i årene 1973 og 2004.

Tabell 3 Andel med universitets-/høgskoleutdanning

	Selvstendige	Funksjonærer	Arbeidere	Befolkningen
1973	4	20	1	7
2004	27	53	23	33

Kilde: SIRUS

Utdannelsesnivået har økt i alle grupper. Det trenger ikke å bety at de som regnet seg som arbeidere ble færre, men det betyr helt sikkert at arbeiderne i 2004 hadde mer utdanning enn for 30 år siden. Det viser i sin tur at arbeidsoppgavene som ble utført av de som regnet seg som

arbeidere i 2004, krevde enn annen bakgrunn enn tilfellet var i 1973. De mer kompliserte arbeidsoppgavene og det tilhørende økte utdanningsnivået blant dem som kalte seg arbeidere, var med på å dempe veksten i funksjonærgruppen.

For å se om det fremdeles er slik at yrke (klassifikasjon) og preferert drikkesort henger sammen, har vi analysert intervjudataene for de tre årene 1994, 1999 og 2004 ved samme teknikk som Danielsen benyttet, da han analyserte dataene for årene 1973, 1979 og 1985.¹⁰ Vi har benyttet en litt annen klassifikasjon enn Danielsen, da kategoriene ble endret ved spørreundersøkelsen i 1994. Den endrede klassifikasjonen, sammen med nedgangen i antall bønder, har gjort at vi har valgt å sløyfe gruppene bønder og selvstendige. Bønder er tatt ut fordi vi ikke lenger registrerer denne yrkeskategorien, noe som i sin tur fører til at gruppen selvstendige ikke lenger er noen homogen gruppe, siden den både omfatter bønder og andre selvstendig næringsdrivende.

Vi har imidlertid valgt å legge til gruppene trygdede/pensjonister og skoleelever/lærlinger/studenten. En inndeling hvor studenter/skoleelever/lærlinger og pensjonister/trygdede er egne sosiale grupper, er ikke i overensstemmelse med Bourdieus teorier om habitus. Hos Bourdieu er habitus klassebestemt, og dannes gjennom en oppvekst som påfører alle individer et klassestempel. Dette stemplet preger atferden til individene gjennom resten av livet. Habitus forandres ikke ved temporære endringer som skolegang eller pensjonisttilværelse.

Imidlertid vil alkoholbruken i den tidlige og sene fasen av livet ikke først og fremst være bestemt av framtidig eller tidligere yrke, men av hvordan jevnaldrende – uansett yrkestilhørighet – drikker. Likheter i drikkemåten innen disse gruppene kan derfor like mye skyldes alder, som at de er studenter eller pensjonister.¹¹ Nå er det et faktum at studenter/skoleelever/lærlinger er unge, og at pensjonister/trygdede er relativt gamle. I vårt utvalg var gjennomsnittsalderen for

¹⁰ For en innføring i korrespondanseanalyse, se f.eks Clausen (1998) og Hjellbrekke (1999). Beregningene er gjort ved statikkprogrammet SPSS. Vi har brukt enkel korrespondanseanalyse. De aktive variablene er gjennomsnittlig drukket mengde pr yrkeskategori for de tre årene blant dem som har drukket alkohol siste år. Gjennomsnittlig mengde pr år er brukt som supplementære variable.

¹¹ Alderens betydning for hvordan en drikker over livsløpet kommer jeg nærmere tilbake til i kapittel 9.

studenter/skoleelever/lærlinger i årene 1994, 1999 og 2004 22 år, mens gjennomsnittsalderen for pensjonister/trygdede var 66 år.¹² Dette er vesentlige trekk ved disse gruppene, og det vil ha betydning for hvordan de drikker. For korrespondanseanalysen spiller det imidlertid ingen rolle om det er aldersvariabelen som skaper likheter i drikkemåten, eller om det er andre forhold. Men det spiller en vesentlig betydning for hvorvidt Bourdieus habitusbegrep er egnet som forklaringsmodell.

I forhold til Danielsens analyse har vi utelatt hjemmebrent. Hovedgrunnen til det er at hjemmebrent inngår i brennevinsforbruket slik vi har beregnet det. Analysen er gjort på bakgrunn av opplysninger fra de som oppga at de hadde drukket siste år.¹³

I figur 2 har vi gjengitt resultatene av korrespondanseanalysen. Den horisontale aksene på figuren (1. akse) representerer motsetningen mellom øl og vin, og den står for 75 prosent av modellens forklarte varians. Den vertikale aksene (2. akse) representerer motsetningen mellom de svakere alkoholdrikkene øl og vin og det sterkere brennevinet. Den står for resten – 25 prosent – av den forklarte variansen. Totalt sett forklarer de to aksene – naturlig nok siden vi har tre drikker – hele variansen i drikkemønsteret med hensyn til preferanse for bestemte drikker. På bakgrunn av aksenes forklarte varians kan vi si at i den perioden vi har sett på, var alkoholforbrukets fordeling på øl og vin det sentrale skillet mellom de sosiale gruppene drikkeskikker med hensyn til preferert drikk. Skillet mellom dem som drakk sterke drikker, dvs. brennevin, og svakere drikker som øl og vin var av mindre betydning.

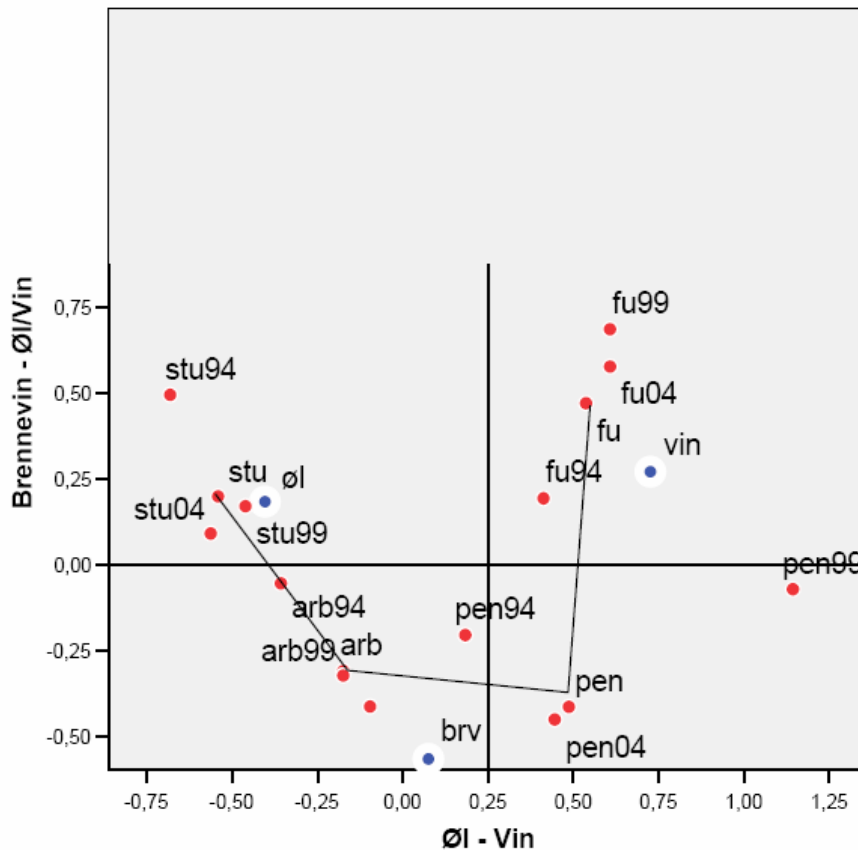
Origo i en korrespondanseanalyse representerer, litt enkelt uttrykt, gjennomsnittsverdiene for hele det materialet tabellen bygger på. I vårt tilfelle utgjør origo det punktet hvor den relative sammensetningen på de tre drikkesortene er lik sammensetningen i det totale materialet. De tre gruppene arbeidere, funksjonærer og pensjonister ligger om lag like langt fra origo, men i hver sin kvadrant. Studentene ligger enda et

¹² Gruppen trygdede var yngre enn gruppen pensjonister; gjennomsnittsalderen blant de trygde var 55 år og blant pensjonistene 74 år.

¹³Gjennomsnittsforbruket i de ulike yrkesgruppene er basert på opplysninger om årlig forbruk av øl, vin og brennevin, dvs. samme type data som Danielsen brukte. Vi har utelatt de som fikk et beregnet årsforbruk større enn 100 liter ren alkohol (4 personer).

stykke lengre fra origo, og i sin egen kvadrant. De fire gruppens alkoholforbruk er altså sammensatt på ulike måter, noe som svarer til gruppens preferanser med hensyn til hva de foretrakk å drikke. Arbeiderne drakk relativt mest øl og brennevin, funksjonærene relativt mest vin, studentene øl og pensjonistene vin og brennevin. Våre resultater bekrefter de resultater Danielsen kom fram til ut fra SIRUS' data for årene 1973, 1979 og 1985; sosial tilhørighet har betydning for preferert drikk.

Figur 2 Korrespondanseanalyse

Vi ser at resultatene danner et tilnærmet hesteskomønster, vist ved den opptrukne linjen på figuren. Det kan tyde på at vi har en såkalt Guttmaneffekt. Dette kan forekomme når den første dimensjonen er meget dominerende (øl/vin), og den andre dimensjonen (sterke/svake

drikker) blir en kvadratisk transformasjon av den første (Clausen 1998, s. 28). I vårt tilfelle danner resultatene et hesteskomønster fordi brennevin, som er den dimensjonen som lader kraftigst på dimensjonen sterke/svake drikker, forekommer relativt hyppig både blant arbeidere og pensjonister.¹⁴

Figur 2 viser også at det fra 1994 til 2004 – med unntak av studentgruppen – har vært en bevegelse mot høyre i figuren. Det viser at i denne perioden har både arbeidere, funksjonærer og pensjonister beveget seg i retning av å drikke relativt mer vin. Studentene har imidlertid opprettholdt sitt relativt høye forbruk av øl.

Langs aksene for sterke drikker er bevegelsene mer ulike. Arbeiderne og studentene syntes å ha økt sitt relative forbruk av brennevin i hele perioden 1994-2004, mens utviklingen for de andre gruppene er mer sammensatt. Men i perioden 1999-2004 syntes både funksjonærene og pensjonistene å ha beveget seg i retning av å drikke relativt mer brennevin.

Når vi sammenlikner tilpasningene i 1994 med de i 2004, er ikke de relative plasseringene langs øl/vin-aksen mye endret for de tre gruppene arbeidere, funksjonærer og pensjonister. Det betyr at disse gruppene flytter seg noenlunde i takt langs denne aksene. Danielsen fant den samme tendensen blant funksjonærer og arbeidere i materialet fra 1973, 1979 og 1985. For studentene var det bare små endringer.

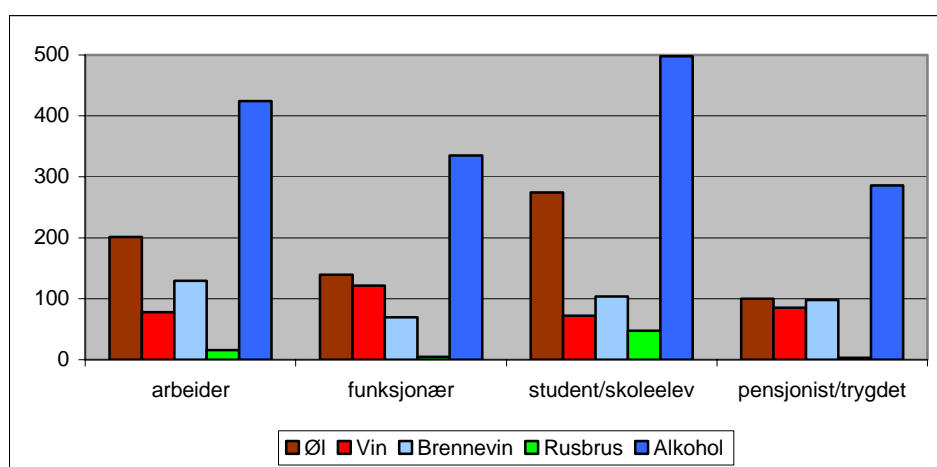
Nå skal vi imidlertid være forsiktig med å trekke for bastante konklusjoner ut av resultatene fra korrespondanseanalysen. Analysen sier *ikke* at funksjonærene drikker mindre øl enn vin; den forteller oss bare at funksjonærene oftere velger vin enn øl enn det f.eks. arbeiderne gjør. Styrken ved denne analyseformen er først og fremst at den orienterer de ulike sosiale gruppene i forhold til deres samlede preferanser for de ulike alkoholdrikkene, mens det er vanskeligere å trekke konklusjoner med hensyn til hvilke drikker de ulike gruppene drikker mest av. De relative hyppigheter av forbruket av de ulike drikkene er viktigere for plasseringen på figur 2, enn den absolutte størrelsen på forbruket.

¹⁴ Jeg ble gjort oppmerksom på dette av Sten-Erik Clausen.

For å se på det absolutte forbruket, har vi i figur 3 gjengitt samlet gjennomsnittsforgbruk av øl, vin, brennevin og fruktdrikk i de ulike yrkesgruppene for årene 1994, 1999 og 2004.

Øl var den drikken arbeidere og studenter drakk mest av, mens funksjonærgruppen drakk om lag like mye vin som øl. Øl og brennevin var de to dominerende alkoholdrikkene blant arbeidere og studenter, mens det ble drukket minst av brennevin blant funksjonærene. Pensjonistene hadde ingen klare preferanser for noen enkeltstående drikk, de drakk omtrent like mye av alle sorter. Endelig ser vi at pensjonistene og funksjonærene drakk mindre enn de andre gruppene, at studentene drakk mest, og at forbruket av rusbrus var ubetydelig i alle andre grupper enn blant studenter/skoleelever.¹⁵

Figur 3 Fordelingen av alkoholforbruket for årene 1994, 1999 og 2004. Personer som hadde drukket siste år. Cl ren alkohol.

Ytterligere et uttrykk for ulikheter i drikkeskikk kan vi få ved å se på hvor stor del av de siste drikkesituasjonene som kan regnes som potensielle beruselsessituasjoner.¹⁶ Nå vil den alkoholemengden som

¹⁵ Både for studentene og pensjonistene vil konsumet være påvirket av alder; studentene drakk ikke mye fordi de var studenter, men fordi de var unge. Det samme gjaldt pensjonistene, de drakk relativt lite først og fremst fordi de var relativt gamle. I tillegg vil konsumet blant pensjonistene være påvirket av at andelen kvinner var høyere blant pensjonistene enn i de andre gruppene.

¹⁶ Vi antar igjen at utvalget av siste drikkesituasjoner er representativt for universet av drikkesituasjoner.

skal til for at en person føler seg beruset variere fra person til person. Ikke minst vil det være forskjell mellom kjønnene, de fleste kvinner blir lettere beruset enn menn. Tempoet i alkoholinntaket har også betydning, en blir lettere beruset desto kortere tid en bruker på å drikke en bestemt alkoholemengde.

I en studie fra USA, der representative utvalg av befolkningen i 1979, 1995 og 2000 ble spurt om hvor mange drinker det tok før de følte seg beruset, fant en at gjennomsnittlig antall drinker som skulle til før en mann følte seg beruset, varierte fra i 9,8 drinker i 1979 til 6,6 drinker i 2000. For kvinner var tilsvarende tall 5,7 og 4,2 drinker (Kerr et al. 2006). Om en regner at en drink inneholdt 18 ml ren alkohol (Kerr et al. 2005), vil det si at mennene i 1979 i gjennomsnitt oppga at de måtte drikke 17,6 cl ren alkohol (44 cl brennevin med alkoholstyrke 40 volumprosent), mot 11,9 cl i 2000 (30 cl brennevin). Kvinnene oppga at de måtte drikke 10,2 cl ren alkohol i 1979 (85 cl vin med alkoholstyrke 12 volumprosent), mot 7,5 cl i 2000 (62,5 cl vin). Kerr et al. (2006) var usikre på hva som var årsaken til at folk oppga at det skulle mindre til før de ble beruset i 2000 enn i 1979, men mente en mulig forklaring kunne være at folk hadde en annen oppfatning av hva som lå i det å være beruset i 1979 enn i 2000.¹⁷

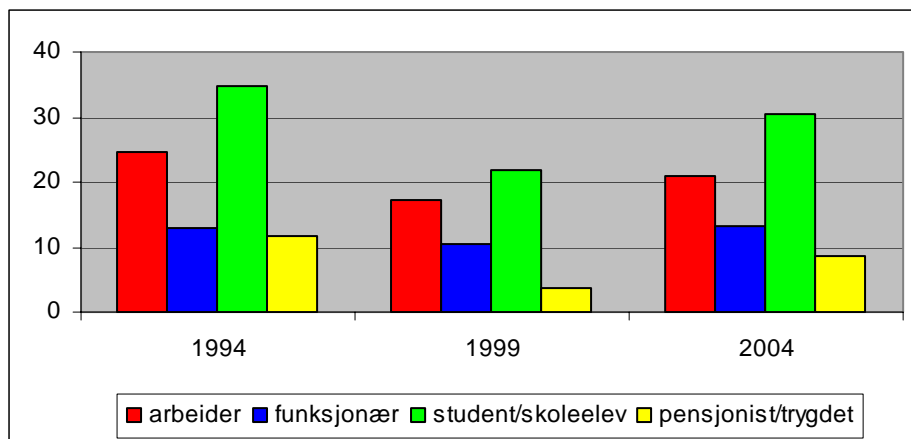
I de norske undersøkelsene ble det ikke stilt spørsmål om hvor mye en mente en måtte drikke for å bli beruset. I det følgende vil vi anta at en alkoholemengde på 12 cl ren alkohol vil gjøre at de fleste menn vil føle seg beruset i noen grad. Det betyr at en må drikke 1 liter vin eller 30 cl brennevin eller 8 halvflasker pilsnerøl, og svarer til den grensen mennene i USA oppga måtte til for å bli beruset i 2000. For kvinner antar jeg at de fleste vil føle seg beruset i noen grad etter et inntak av 9 cl ren alkohol, dvs. et volum som var noe høyere enn det amerikanske kvinner mente skulle til for at de ble beruset i 2000. Et inntak på 9 cl ren alkohol svarer til 1 hel flaske vin, 22,5 cl brennevin eller 6 halvflasker pilsnerøl.

Nå vil ikke alle oppgi at de er beruset etter et slikt alkoholinntak, det er jo flere forhold enn bare alkoholinntaket som har betydning for om en

¹⁷ Ordet beruset har svært ulikt innhold fra land til land. Ved en konferanse i Russland i 2007 hevdet et flertall av de russiske deltakerne at det var umulig å drikke seg beruset (intoxicated) på øl. Det sier ikke lite om hva russerne legger i ordet beruset!

blir beruset eller ikke. Ikke minst vil lengden på den perioden konsumet skjer innenfor ha betydning. En ting er å drikke 6 halvflasker øl under såkalt oppvarming i løpet av et par timer, noe annet er det å gjøre det i løpet av et langt selskap. I stedet for å si at situasjoner der menn drikker 12 cl ren alkohol eller mer og kvinner 9 cl eller mer *er* russituasjoner, kan det derfor være mer korrekt å omtale dem som situasjoner der det ble drukket relativt mye alkohol, eller som *mulige* beruselsessituasjoner.

Figur 4 Mulige beruselsessituasjoners andel av alle drikkesituasjoner. Prosent.

Andelen som oppga at de hadde drukket relativt mye alkohol siste gang er vist i figur 4. Andelen var høyest blant studenter og lavest blant pensjonister. I 1994 og 2004 drakk studentene så mye eller mer om lag hver tredje gang de drakk alkohol. For pensjonistene var tilsvarende andel én av ti ganger. Andelen mulige berusingsituasjoner var i alle år høyere blant arbeidere enn blant funksjonærer. Skillet mellom hvordan de ulike gruppene drakk gjaldt altså ikke bare hva de drakk, men også hvor ofte de drakk seg beruset.

Analysen vi har gjort så langt har bekreftet at ulike befolkningsgrupper har ulike drikkeprofiler både med hensyn til preferert alkoholdrikk, hvor mye de drikker over året og hvor ofte de drikker seg beruset. Når vi skal beskrive utviklingen i norske drikkeskikker, bør vi ta hensyn til dette. Det har liten hensikt å beskrive ”det norske drikkemønsteret”, når det er noe som ikke eksisterer. Det som kan eksistere er en norsk drikkekultur, men ingen felles norsk drikkeskikk på tvers av sosiale

klasser og lag. Drikkeskikken er ikke den samme for ekspedisjonssjefer som for tømrere, eller for studenter og pensjonister. Drikkeskikk er knyttet til sosial tilhørighet. Dette bør en ta hensyn til når en vil beskrive hvordan det drikkes i Norge. Dette betyr ikke at alle arbeidere, funksjonærer osv. drikker på samme måte. Også innen gruppene er det skiller avhengig av kjønn, bosted, sivilstatus m.m.

Hva så med de gruppene vi ikke har tatt med i denne analysen – selvstendig næringsdrivende, hjemmeværende uten lønn og arbeidsløse? Dette er lite homogene grupper, og i det følgende vil de være utelatt fra analysene for det har liten mening å snakke om noe felles drikkemønster blant selvstendig næringsdrivende eller blant hjemmeværende og arbeidsløse.

3.3 Den personlige drikkemåten – drikkevane

Mens drikkekultur gjelder på nasjonalt nivå og drikkeskikk på gruppenivå, er drikkevane knyttet til den enkelte person. Drikkevanene er påvirket av alkoholkulturen i samfunnet og av drikkeskikken i det sosiale miljøet en er en del av. Det typiske kjennetegnet ved en drikkevane er at hvor mye og hva en person drikker i en drikkesituasjon er kontekstuel bestemt. Kontekst må her forstås i vid forstand, og omfatter både de en drikker sammen med, tidspunkt for drikkingen og eventuelle bindinger på alkoholinntak som f eks bilkjøring, økonomiske forhold, pass av småbarn eller arbeidsliv.

Alkoholvanene beskriver hva og hvor mye en person vanligvis vil drikke i en situasjon hvor konteksten drikkingen skjer i er kjent.

Derfor vil drikkevanen, på individnivå, inneholde mange slags typiske drikkesituasjoner eller, som Tigerstedt og Törrönen (2005) uttrykker det, "dryckesvanorna varierer altefter dryckessituation" (s. 118). Kanskje med unntak av det Partanen (1991) har kalt "heroisk drikking", eller drikking for drikkingens egen skyld, er all drikking kontekstavhengig. Det finnes ingen ølmengde jeg vanligvis drikker, mitt forbruk av øl avhenger av hvem jeg drikker sammen med, og av ukedag, tid på døgnet og hvor jeg er. For den samme personen kan det være akkurat like vanlig å drikke fire halvliter øl sammen med en gruppe venner ute på byen på lørdag, som en halv flaske øl til søndagsmiddagen. Vi må derfor dreie fokus i analysen bort fra hvordan den enkelte personen vanligvis oppgir å drikke over tid, til hvordan han eller hun drakk i en konkret drikkesituasjon.

Det er for eksempel ingen alkoholvane å drikke en halv flaske vin. Men det kan være en alkoholvane å dele en hel flaske vin med samboeren til et måltid hjemme lørdags kveld. Det kan selvfølgelig også være en alkoholvane å drikke en flaske vin alene en lørdagskveld eller en hvilken som helst annen kveld. På samme måte kan det være en vane å drikke seg beruset på lørdagskvelden i selskap med en bestemt gruppe venner, mens en annen kan være å holde seg edru i det samme selskapet så langt en skal kjøre bil. Alkoholvaneer er derfor så mangt; poenget er at de representerer en måte å drikke alkohol på som vil gjenta seg når konteksten drikkingen skjer i er lik.

Kapittel 4 Drikkeskikkens målbare uttrykk – drikkemønsteret

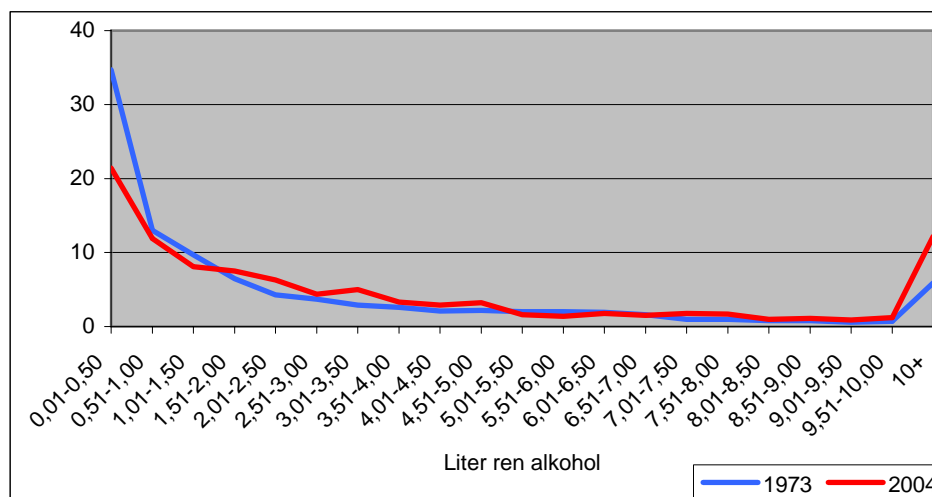
4.1 To mål for å beskrive alkoholforbruket i befolkningen

Begrepet drikkemønster utgjør et forsøk på å beskrive en persons drikkevaner eller en gruppes drikkeskikk. Drikkemønsteret skal ideelt sett beskrive hvor mye en person drikker ved ulike situasjoner, hvor ofte han drikker, hva han drikker og hvor ofte han drikker seg beruset. Nå har det som nevnt liten hensikt å forsøke å beskrive drikkemønsteret på individnivå, for én og samme person vil drikke på et utall måter. Vi ønsker å uttale oss om det typiske ved måten en gruppe mennesker drikker på. For å gjøre det, må vi knytte drikkemønsteret til et gjennomsnitt, eller til et uttrykk for hvordan flertallet drikker, f.eks. medianen. På bakgrunn av slike størrelser, kan vi si noe om hvordan en vil forvente at et medlem av den aktuelle gruppen vil drikke. Utgangspunktet for beregningene vil være hele myldret av ulike drikkesituasjoner en finner innenfor den gruppen en vil beskrive drikkemønsteret til.

Når vi skal beskrive omfanget av et fenomen innen en gruppe mennesker ved hjelp av én størrelse, tar en ofte utgangspunktet i gjennomsnittsverdien for gruppen som helhet. Imidlertid vil en antakelse om at gjennomsnittsforbruket gir en god beskrivelse på hvordan flertallet i en gruppe drikker, være avhengig av at forbruket er tilnærmet normalfordelt, altså at en stor del av befolkningen drikker rundt gjennomsnittet, mens relativt få drikker mer eller mindre.

Figur 5 viser hvordan alkoholforbruket fordelte seg blant norske alkoholbrukere i 1973 og 2004 på basis av data fra intervjuundersøkelsene. Som vi ser var forbruket svært skjevt fordelt i begge årene. Fordelingene var imidlertid nokså like, med to unntak. For det første var andelen som drakk aller minst, dvs. under en halv liter ren alkohol i året, sunket fra 35 prosent i 1973 til 21 prosent i 2004. For det andre var andelen som drakk aller mest, dvs. over ti liter ren alkohol i året, steget fra 6 prosent i 1973 til 12 prosent i 2004. I perioden fra 1973 til 2004 hadde det altså blitt mindre vanlig å drikke svært lite, og mer vanlig å drikke svært mye. Vi kan si at fordelingen har flyttet seg mot høyre, stadig flere drakk mye og stadig færre drakk lite.

Figur 5 Alkoholforbrukets fordeling blant alkoholbrukerne. Prosent.

I 1973 sto de 10 prosentene som drakk mest for halvparten av all alkoholen som ble drukket det året. De drakk i 1973 7,4 liter ren alkohol eller mer. I 2004 var grensen for å tilhøre de 10 prosentene som drakk mest steget til 11,3 liter, og gruppen sto da for 46 prosent av det samlede alkoholforbruket det året.

På den annen side sto de 50 prosentene som drakk minst for bare 6,2 prosent av det samlede alkoholforbruket i 1973, og for 8,5 prosent i 2004. I 1973 drakk halvparten av alkoholbrukerne mindre enn 1,1 liter ren alkohol i året, som altså er fordelingsens medianverdi det året. I 2004 var grensen økt til 2,1 liter. Medianverdien økte med 86 prosent fra 1973 til 2004, mens gjennomsnittsförbruket i den samme perioden økte fra 3 liter til 4,5 liter, altså med 50 prosent. Medianverdien – som angir grensen for den halvparten som drakk minst – økte altså mer enn gjennomsnittsförbruket.

Siden det er relativt få storkonsumenter som trekker gjennomsnittet betydelig opp, er det et spørsmål om ikke medianverdien gir et bedre uttrykk for hvordan "folk flest" vanligvis drikker enn gjennomsnittsförbruket, som er det vanligste målet. Som figuren viser var fordelingen av alkoholforbruket i 1973 og 2004 langt fra normalfordelt. Det tilsier at en skal være varsom med å beskrive

alkoholforbruket ved hjelp av forbrukets gjennomsnittsverdi, fordi en da kan skape et uriktig inntrykk av hva som er vanlig.

Vi kan illustrere dette ved hjelp av dataene fra 1973 og 2004. I 1973 var gjennomsnittsforbruket blant alkoholbrukerne 3 liter ren alkohol. Imidlertid var det bare 13,5 prosent som drakk mellom 2 og 4 liter ren alkohol, altså det vi kan si er i nærheten av gjennomsnittet. Derimot drakk hele 72 prosent mindre enn gjennomsnittet. I 2004 var gjennomsnittsforbruket 4,5 liter ren alkohol, og 11 prosent drakk mellom 3,5 og 5,5 liter, altså rundt gjennomsnittet. Det året drakk 71 prosent mindre enn gjennomsnittet. I begge årene var det altså betydelig vanligere å drikke mindre enn gjennomsnittet enn rundt gjennomsnittet. Verken for 1973 eller 2004 ga gjennomsnittsforbruket derfor noe godt inntrykk av hvordan flertallet av befolkningen drakk.

På grunn av den skjeve fordelingen lå medianverdiene betydelig under gjennomsnittsverdiene, og gir et helt annet inntrykk av hvor mye det var vanlig å drikke. I 1973 var størrelsen på et vanlig forbruk, målt ved medianen, bare 38 prosent av hva en forsto med et vanlig forbruk om en la gjennomsnittsverdien til grunn. For 2004 var medianverdien 41 prosent av størrelsen på gjennomsnittsforbruket. Medianen vil utgjøre en mindre del av gjennomsnittsforbruket i befolkningsgrupper med et lavt alkoholforbruk enn i befolkninger med høyere forbruk. Dette henger sammen med at forbruket har en tendens til å være sterkere konsentrert i lavkonsumsgrupper enn i høykonsumsgrupper (Skog 1991).

På samme måte som alkoholforbruket er ulikt fordelt på personene i befolkningen, er også forbruket per gang ulikt fordelt på de enkelte drikkesituasjonene. Dette er vist i figur 6 for årene 1979 og 2004.¹⁸

Fordelingen likner den som viste hvordan alkoholforbruket fordelte seg på personer i befolkningen. I 1979 ble det drukket mindre enn 4 cl ren alkohol (2,5 halvflasker øl, 2 glass vin eller 10 cl brennevin) i 56 prosent av de siste drikkesituasjonene, i 2004 var andelen sunket til 49 prosent. I den andre enden av skalaen fant vi at det i 2004 hadde blitt drukket mer enn 20 cl ren alkohol (4,25 liter øl, vel to flasker vin eller

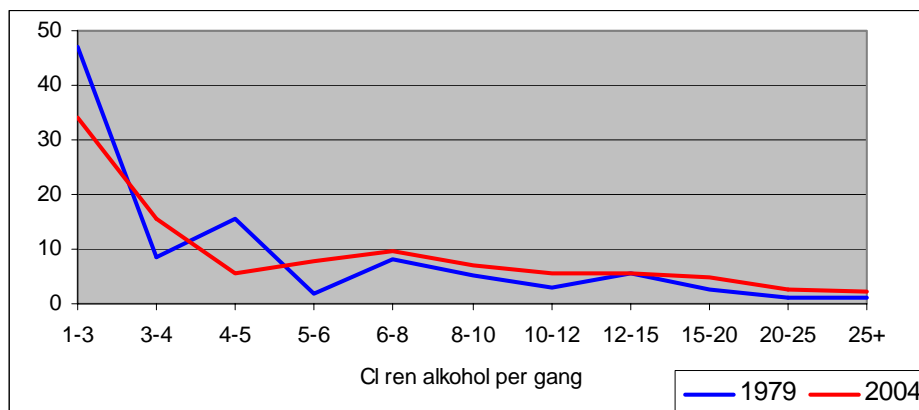
¹⁸ Vi har ikke oppgaver over hvor mye som ble drukket ved siste drikkesituasjon i 1973.

en halv liter brennevin) i 5 prosent av alle drikkesituasjonene, mot 2 prosent i 1979. Det har altså blitt færre drikkesituasjoner der det ble drukket relativt lite, og flere der det ble drukket svært mye.

Medianverdiene for de to årene var henholdsvis 4,2 cl i 2004 og 3,2 cl i 1979. I 2004 ble det altså drukket mindre enn 4,2 cl ren alkohol i 50 prosent av alle drikketilfellene. Tjuefemår tidligere besto halvparten av drikkesituasjonene av tilfeller der det ble drukket mindre enn 3,2 cl ren alkohol. Medianverdien hadde steget med 31 prosent på 25 år.

Ser vi på gjennomsnittsverdiene, var de 6,6 cl i 2004 og 5,0 cl i 1979. Om vi regner en gjennomsnittlig drikkesituasjon som en situasjon der det ble drukket mellom 5-8 cl ren alkohol i 2004 og mellom 3,5-6,5 cl i 1979, så ble det bare drukket rundt gjennomsnittet i 17 prosent av drikkesituasjonene i 2004 og 26 prosent av tilfellene i 1979. Gjennomsnittlig inntak per drikkesituasjon økte med 32 prosent på 25 år, altså like mye som medianverdien.

Figur 6 Drikkesituasjonenes fordeling blant alkoholbrukerne. Prosent.

De rapporterte drikkefrekvensene viste tilnærmet samme fordeling som fordelingene for gjennomsnittsforbruket og drukket mengde per drikkesituasjon. De alle fleste drakk svært sjeldent, mens noe få drakk meget ofte. I 1979 var medianen for antall ganger en person oppga å ha drukket 37 ganger i året, mens gjennomsnittsverdien var 70 ganger. Tilsvarende tall for 2004 var 56 for medianen og 86 for gjennomsnittet.

Det er altså all grunn til å trå varsomt når en skal velge hvilke størrelser en skal bruke for å beskrive hvordan alkohol drikkes i en befolkning og hvordan drikkemåten endrer seg over tid. Siden forbruket er så skjevt fordelt, vil en beskrivelse basert på gjennomsnittverdier lett gi inntrykk av at det er vanlig å drikke både betydelig mer per gang, betydelig oftere og betydelig mer i løpet av et år enn det som faktisk er tilfellet for majoriteten av dem som drikker alkohol.

I den følgende beskrivelsen vil jeg likevel i hovedsak basere framstillingen på gjennomsnittsverdier, selv om jeg da står i fare for å gi inntrykk av at det drikkes mer enn det som faktisk er tilfellet. Siden underrapporteringen av alkoholforbruket er såpass omfattende ved intervjuundersøkelsene, vil en framstilling basert på gjennomsnittsverdier likevel kunne gi et bedre inntrykk av hvor mye det faktisk blir drukket her til lands, enn en analyse basert på de rapporterte medianverdiene. Men det er viktig hele tiden å ha in mente at en framstilling basert på gjennomsnittsverdier, vil gi et inntrykk av at alkoholforbruket er jevner fordelt i befolkningen enn det som faktisk er tilfellet. Flertallet i befolkningen drikker både betydelig sjeldnere og mindre per gang enn det gjennomsnittsverdiene tilsier.

En annen grunn til at det kan være hensiktsmessig å basere framstillingen på gjennomsnittsverdier, er at en rekke statistiske tester er basert på slike størrelser. Siden disse testene forlanger at kjennetegnet vi observerer er tilnærmet normalfordelt, kan vi ikke gjøre disse testene direkte på gjennomsnittet av rådataene. I de tilfeller vi har benyttet tester basert på gjennomsnitt, er testene utført på basis av gjennomsnittet av den logaritmisk transformerte av den opprinnelige variabelen. En slik logaritmisk transformasjon gjør at forutsetningen om normalfordeling lettere lar seg forsvare.

En tredje grunn til at vi i hovedsak har valgt å basere framstillingen på gjennomsnittsverdier, er at vi er mest opptatt av utviklingen over tid, og ikke i nivået på alkoholforbruket.

4.2 Ulike måter å anslå alkoholforbruket på

4.2.1 Anslag basert på spørsmål om hvor mye en person vanligvis drikker

I intervjustudier er det i hovedsak to typer spørsmålsstillinger som har vært benyttet som utgangspunkt for å beskrive drikkevaner. En kan

enten beskrive en persons alkoholforbruk ved å spørre om *hvor mye* personen vanligvis pleier å drikke av henholdsvis øl, vin, brennevin, rusbrus og sider når en drikker disse sortene, og *hvor ofte* en vanligvis pleier å drikke disse alkoholdrikkene i løpet av en bestemt periode. Eller en kan spørre om hvordan personen drakk siste gang han eller hun drakk, og hvor lang tid som var gått siden en drakk siste gang.

Når vi spør om hvor mye en person vanligvis drikker av en eller annen alkoholdrikk, må han eller hun som blir spurt forsøke å danne seg et bilde av hvordan de selv drikker. Deretter kan de enten trekke ut den typiske eller hyppigst forekommende drikkesituasjonen, og beskrive sitt alkoholforbruk gjennom den. Eller de kan forsøke å konstruere et fiktivt gjennomsnitt, og forsøke å beskrive hvordan de vanligvis drikker på en måte som kanskje aldri eller bare sjelden forekommer.

Når respondentene svarer kan de velge mellom bestemte oppgitte kvanta, f eks ølflaske, vinglass, dram etc., og bestemte perioder – dag, uker, år. På bakgrunn av størrelsene på de ulike rommålene og de oppgitte frekvenser, kan en beregne det årlige forbruket ved å multiplisere den mengden en har oppgitt at en vanligvis drikker med det antall ganger en har oppgitt at en vanligvis drikker den aktuelle alkoholdrikken i løpet av et år. Slik kan en konstruere en ny variabel som anslår årlig forbruk av øl, vin, brennevin, rusbrus, sider og alkohol totalt.

Denne måten å spørre på innebærer at det beregnede årlige forbruket av alkohol vanligvis ikke vil bli korrekt, selv om personen svarer sant på de spørsmålene som blir stilt. La oss for eksempel se på en kvinne som drikker en halv flaske vin én gang i uka og i tillegg drikker seg beruset på to flasker vin én gang i måneden. Noen annen alkohol drikker hun ikke. Forutsatt at hun svarer sant på spørsmålene om hvor mye og hvor ofte hun vanligvis drikker, vil hun oppgi at hun vanligvis drikker en halv flaske vin og at hun drikker fem ganger i måneden, og at hun drikker verken øl eller brennevin. Totalt sett betyr det at det totale alkoholforbruket til denne personen i løpet av ett år blir beregnet til 2,7 liter ren alkohol, mens det faktiske forbruket er 4,3 liter.¹⁹ På tross av at intervjuobjektet har svart sant på begge spørsmål hun ble stilt, vil altså

¹⁹ Alkoholinnholdet i vin er satt til 12 volumprosent.

denne måten å beregne alkoholforbruket på bety at bare 63 prosent av hennes faktiske alkoholforbruk vil bli fanget opp.

Selvfølgelig er dette et stilisert eksempel, og det finnes vel få – om noen – som har et så enkelt og regulært drikkemønster som denne kvinnen. Poenget var imidlertid å vise at selv en person med et ekstremt regulært drikkemønster, som svarer sant på alle spørsmål hun blir stilt, vil få undervurdert sitt alkoholforbruk ved denne måten å spørre på. Ytterligere et problem er at folk ikke nødvendigvis svarer sant, men at de kan ha en tendens til systematisk å oppgi at de har drukket mindre enn hva som faktisk er tilfellet (Pernanen 1974, Midanik 1982, Nordlund 1992).

Årsaken til at det årlige alkoholforbruket blir undervurdert, er at vi ikke får tatt hensyn til de gangene hun drikker mer enn vanlig. For å få kunnskap om omfanget av stordriking i de enkelte år, har vi derfor også spurt om hva som er det meste en har drukket av hver sort siste år, hvor mange ganger en har drukket mer enn en bestemt mengde av hver sort (6 halvflasker øl, 1 helflaske vin, 1 halvflaske brennevin) og om og i tilfelle hvor mange ganger i løpet av siste år en har drukket så mye at en har følt seg tydelig beruset.

Disse tilleggsspørsmålene løser imidlertid ikke problemet med å få tatt hensyn til stordrikkesituasjonene ved beregningen av det årlige forbruket. Det skyldes at en ikke kan anta at situasjonene med relativt høyt forbruk kommer i tillegg til det en oppgir at en vanligvis drikker. Tvert i mot antar en at intervjupersonene vil forsøke å ta vare på stordrikingen gjennom deres svar på hvordan de vanligvis drikker, ved at det en vanligvis drikker oppfattes som et slags gjennomsnitt av alle typer drikkesituasjoner.

Det er derfor store svakheter forbundet med en metode som forsøker å beskrive hvordan folk drikker ved å ta utgangspunkt i svar på spørsmål om hvor mye de vanligvis drikker av øl, vin og brennevin per gang. Svakheterne er for det første forbundet med at folk drikker ulike kvanta fra gang til gang, og at det ikke finnes noen vanlig drikkesituasjon løsrevet fra kontekst. Derfor vil mange oppfatte dette som et hypotetisk tilfelle, og de kan enten svare ved å oppgi et slags gjennomsnittlig forbruk, eller de kan oppgi hvor mye de vanligvis drikker i den

drikkekonteksten som er hyppigst forekommende. I begge tilfeller vil situasjonene som er preget av et høyt inntak lett kunne gå tapt.

For det andre drikker folk ofte flere typer alkoholdrikker ved samme drikkesituasjon, noe som lett blir uteglemt når en spør om hvor mye en drikker av en enkelt drikk. Det fører igjen til at antall situasjoner hvor det drikkes relativt mye blir færre enn hva som faktisk er tilfelle. I 2004 oppga f.eks. 28 prosent av de som hadde drukket siste år, at de drakk mer enn én sort siste gang de drakk alkohol.

For det tredje er det lettere å forskjønne egen drikking når en spør om hva en drikker til vanlig, enn dersom en spør om hva en drakk siste gang. Den siste gangen kan jo være et unntak fra det vanlige, f.eks. i forbindelse med en spesiell begivenhet.

4.2.2 Anslag basert på spørsmål om hvor mye en person drakk siste gang

Den andre måten å beskrive drikkemønsteret på tar utgangspunkt i den måten drikkevanene sist manifesterte seg på hos intervjuobjektene, dvs. den siste gangen de drakk alkohol. Ved å ta utgangspunkt i den siste drikkesituasjonen, som er en konkret hendelse, vil respondentene lettere kunne kjenne seg igjen i forhold til det de blir spurt om, og det gjør det lettere å svare på spørsmålene som blir stilt. En spør ikke lenger om noe hypotetisk - hvor mye en vanligvis drikker - men om noe konkret - hvor mye en drakk siste gang. På denne måten får en også tatt hensyn til de mange drikkesituasjoner hvor det konsumeres ulike alkoholdrikker, og – i alle fall en del – av de situasjoner hvor alkoholforbruket er uvanlig høyt.²⁰ En får altså tatt bedre hensyn til mangfoldet av drikkesituasjoner som er representert i gruppen.

Mengden av alle siste drikkesituasjoner representerer de ulike måtene å drikke på innenfor de gruppene vi studerer, og vi antar at denne mengden er representativ for mangfoldet av drikkesituasjoner med hensyn til kjennetegn som hva og hvor mye som ble drukket, hvilken ukedag drikkingen fant sted, hvor en oppholdt seg og hvem en var sammen med. Vi forutsetter altså at de siste drikkesituasjonene fordeler

²⁰ Vi har likevel utelukket situasjoner hvor det ble oppgitt at en hadde drukket 2 helflasker brennevin eller mer (eller en tilsvarende alkoholmengde i øl eller vin).

seg på disse kjennetegnene på samme måte som det totale antallet drikkesituasjoner gjør.

Ved å bruke siste drikkesituasjon som enhet, og ikke personenes forbruk over tid, er det heller ingen betingelse at utvalget skal være representativt med hensyn til sammensetningen av befolkningen på ulike forbruksgrupper. Det spiller ingen rolle om vi ikke har med et tilstrekkelig antall storforbrukere av alkohol i utvalget, så lenge utvalget av drikkesituasjoner er representativt. Om stordrikkene drikker på samme måte som alle andre, bare mye oftere, vil det være mulig å få et korrekt inntrykk av sammensetningen av typene av drikkesituasjoner, uten at de som drikker aller mest trenger å ha rapportert noe som helst.

Mengden av siste drikkesituasjoner sier imidlertid ingenting om hvor ofte de ulike situasjonene forekommer. Tiden siden siste drikkesituasjon er ikke representativ for hvor ofte vedkommende person drikker, for dette tidsrommet vil både avhenge av tid på året, ukedag og en rekke andre mer eller mindre tilfeldige forhold. Vi vet heller ikke når personen vil drikke neste gang.

En måte å komme fram til et anslag over årsforbruket av alkohol med utgangspunkt i hvor mye som ble drukket ved siste drikkesituasjon, er å forutsette at den delen av utvalget som ble intervjuet på de ulike ukedagene, er representativt for hele utvalgets og dermed for befolkningens måte å drikke på. For å gjøre denne antakelsen, er vi igjen avhengig av at vårt utvalg av personer er representativt med hensyn til de ulike forbruksgruppene i befolkningen. I så fall vil andelen som oppga at de hadde drukket dagen før intervjudagen, fortelle hvor stor andel av befolkningen som pleide å drikke på de ulike ukedager. Siden vi også vet hvor mye disse drakk siste gang de drakk, kan vi komme fram til hvor mye det ble drukket på de ulike ukedager, og dermed beregne det samlede forbruket i ei uke. Ved å anta at denne uka er representativ for årets øvrige uker, kan en finne det årlige alkoholforbruket ved å multiplisere med antall uker i året.²¹

²¹ Room (1990, p. 63) nevner en metode han kaller "last two occasions method" i forbindelse med gjennomgangen av ulike måter å anslå alkoholforbruket på. Metoden er basert på forbruket ved de to siste drikkesituasjonene og avstanden i tid mellom dem. I SIRUS' ungdomsundersøkelser, der en ser på alkoholforbruket i aldersgruppen 15-20 år, tar en utgangspunkt i drukket mengde av de ulike alkoholdrikker siste gang sorten ble drukket. For å beskrive antall drikketilfeller, tar en utgangspunkt i et

Denne metoden for å anslå det totale alkoholforbruket i samfunnet tar ikke utgangspunkt i hvordan enkeltpersonene i utvalget drikker, men i tilfeldige drikkesituasjoner. Personenes drikkemønster er i og for seg uten betydning, så lenge utvalget er representativt med hensyn til alkoholforbruk. Vi er bare interessert i når og hvor mye han eller hun drakk siste gang. Vi kan derfor ikke beregne forbruket til de ulike personene i utvalget ved denne metoden, og dermed kan vi heller ikke si noe om hvordan det totale forbruket fordeler seg på personene i utvalget.

En svakhet ved metoden er at den er svært avhengig av at den uka vi beregner forbruket for, er representativ for forbruket i alle årets uker. Om en f eks foretar intervjuene i ei uke hvor det drikkes mindre enn i ei gjennomsnittsuke, vil anslaget for det totale forbruket bli for lavt. Omvendt om en foretar intervjuene i ei uke der det drikkes mer enn vanlig. Anslagenes korrekthet vil dermed stå eller falle med om intervjuene foretas i ei uke som er representativ for årets øvrige uker eller ikke.²²

Videre vil metoden kreve relativt store utvalg for at utvalgene forblir representative også når vi fordeler intervjuene på ukedag. I 1979 var det totale utvalget som ble intervjuet 2021 personer, men bare 69 personer ble intervjuet på en søndag. I 2004 var utvalget 3190 personer, og det laveste antall intervjuer på noen av ukedagene var 247 på søndag. I noen grad kan variasjonene i antall intervjuer på ukedagene møtes ved å veie antall intervjuer med hensyn til ukedag, slik at det blir foretatt like mange intervjuer per dag.²³

Heller ikke ved denne metoden vil vi unngå problemet med at folk har en tendens til å undervurdere eller forskjønne sitt alkoholforbruk. Likevel kan det være grunn til å tro at flere svarer korrekt på et spørsmål om når og hvor mye de drakk siste gang, enn på et spørsmål om hvor ofte og hvor mye de vanligvis drikker. Ikke minst kan en anta

spørsmål om hvor ofte de har drukket de ulike alkoholdrikker siste måned, og antar at siste gangs forbruk er representativt for gjennomsnittsforbruket per gang (Skretting 2000).

²² I praksis foretas ikke alle intervjuene i samme uke, men over en periode på 3-4 uker. Det berører ikke poenget om ukas representativitet.

²³ Etter at dataene var veid for intervjudag, ble antallet som ble intervjuet justert til 289 personer for alle ukedagene i 1979 og til 456 i 2004.

at dette gjelder de situasjonene som skjedde dagen før. Metoden tar også hensyn til situasjoner hvor det drikkes flere typer alkoholdrikker. Imidlertid er det ikke sikkert at den tar bedre hensyn til de situasjonene der det ble konsumert relativt store mengder alkohol, fordi det er mulig intervjuobjektene nødvendig forteller intervjueren om gårsdagens utskjeielser.

4.2.3 Anslag basert på kunnskap om underrapporteringen

En tredje måte å anslå det årlige alkoholforbruket på, er ved å forsøke å beregne omfanget av underrapporteringen. Nordlund (1992) har – med utgangspunkt i anslagene en kom fram til når en spurte folk om hvor mye de vanligvis drakk – anslått underrapporteringen for årene 1973, 1979, 1985 og 1991. Han kom fram til at respondentene i gjennomsnitt i disse årene bare rapporterte 42 prosent av sitt totale alkoholforbruk, mens de rapporterte 75 prosent av sitt forbruk av hjemmelaget øl og vin, 64 prosent av forbruket av hjemmebrent og 100 prosent av forbruket av turistimportert og inns muglet alkohol. Nordlund understreker at estimatene er usikre, og at de først og fremst må ses på som eksempler på bruk av en bestemt modell.

Det er en svakhet ved metoden at en forutsetter samme relative underrapportering fra år til år (Simpura et al. 2002, p. 98). Det kan f eks være grunn til å tro at etter hvert som folk får en mer liberal innstilling til alkoholbruk, slik tilfellet har vært i Norge i den perioden vi ser på (Nordlund 2007), vil folk oppgi en stadig større del av sitt virkelige forbruk. Det betyr at metoden vil gi for høye anslag for senere år.

4.2.4 En sammenlikning av tre måter for å anslå det totale forbruket av alkohol

Et inntrykk av de tre måtene å beregne alkoholforbruket på, kan vi få ved å sammenlikne det beregnede årlige forbruket ved de ulike metodene. Det er gjort i tabell 4. Tabellen viser også omfanget av det registrerte alkoholforbruket (det innenlandske salget) i de respektive år.

Anslagene over hvor mye som ble drukket i løpet av et år basert på de ikkekorrigerte anslagene, er betydelig lavere enn den alkoholemengden som faktisk ble solgt innenlands. Hadde anslagene vært korrekte, burde de i stedet ligget over det innenlandske salget, all den tid en god del av den alkoholen som norske menn og kvinner drikker enten blir kjøpt i

utlandet eller skaffet til veie via hjemmeproduksjon eller kjøp av hjemmebrent eller smuglersprit.

Tabell 4 Årlig alkoholforbruk per innbygger 15 år og over ved to beregningsmetoder. Cl ren alkohol.

	Drukket		Korrigert for	Registrert
	dagen før	Vanligvis	underrapportering#	omsetning
1979	228	280	666	565
1985	293	261	621	522
1994	411*	304	723	474
1999	337	311	740	545
2004	391	395	941	622

#Det er antatt at de opprinnelige anslagene utgjør 42 prosent av det faktiske forbruket.

*Anslaget er sannsynligvis for høyt. Se note 24.

Begge måtene gir altså altfor lave anslag for den alkoholmengden som faktisk er blitt drukket. Men det er også betydelige forskjeller mellom de to metodene innbyrdes, korrelasjonen mellom dem er for de fem årene i tabell 4 ikke høyere enn 0,63.²⁴ Korrelasjonen mellom salgstallene og estimatene basert på hvor mye en vanligvis drikker, er også betydelig høyere enn korrelasjonen mellom salgstallene og estimatene basert på siste gang en oppga å ha drukket (henholdsvis 0,67 og -0,13).²⁵ Det kan tyde på at estimatene basert på hvor mye og hvor ofte en vanligvis drikker, gir bedre estimater for årsforbruket av alkohol enn estimatene basert på når og hvor mye en drakk siste gang.

Det er flere mulige årsaker til det. For det første kan det være slik at det ble drukket mindre i den perioden intervjuene ble foretatt – november – enn det ble gjort i gjennomsnitt over året. Om det drikkes likt i alle årets 12 måneder, vil hver måned stå for 1/12 eller 8,3 prosent av det årlige forbruket. Ser vi på salgstallene for 2004, fant vi at salget av pilsnerøl i

²⁴Årsaken til den relativt lave korrelasjonen skyldes først og fremst anslagene for 1994. I dette året er dataene over drukket mengde siste gang uvanlig høye. Om vi bruker gjennomsnittsverdiene for drukket mengde per ukedag i 1999 også for 1994, stiger korrelasjonen mellom de to måtene å anslå forbruket på til 0,83. Hva de høye tallene for 1994 skyldtes, er vanskelig å si.

²⁵ Setter en inn verdien 2,93 i 1994 stiger korrelasjonen til 0,47.

denne måneden sto for 7,9 prosent av det totale salget, salget av vin for 5,9 prosent og salget av brennevin for 9,8 prosent.²⁶ Disse avvikene fra årsgjennomsnittet er for små til å kunne forklare de store forskjellene mellom anslagene basert på siste gang en drakk og størrelsen på det registrerte salget.

For det andre kan det tenkes at intervjuene er lite representative for mengden av drikkesituasjoner i samfunnet, selv om utvalget er representativt for befolkningen med hensyn til kjønn, alder, bosted, utdanning osv. Det er rimelig å tro at antall situasjoner der det ble drukket svært mye er underrepresentert, enten fordi folk ikke beretter om slike drikkesituasjoner, eller fordi de som drikker ofte og relativt store mengder per gang eller som hadde drukket mye dagen før var underrepresentert i utvalgene. Det kan f.eks. skyldes at de sjelden er hjemme når intervjueren ringer på, eller fordi de ikke er i stand til, eller ikke vil, la seg intervjuet.

Folk lyver altså med hensyn til når og hvor mye de drakk siste gang. Respondentene vet at det å drikke mye alkohol ikke anses for å være noen god egenskap i vårt samfunn, og mange kan ha et ønske om å stille seg i et bedre lys i intervjuernes øyne enn det deres faktiske drikkemønster skulle tilsi. Det er langt fra alle som vil innrømme at de drakk ei halv flaske sprit eller 6 halvliter øl dagen før. Om forbruket begrenset seg til et glass vin eller ei halv flaske øl, er det mye lettere å snakke sant. Ikke minst vil dette være tilfelle når en spør om forbruket på en vanlig arbeidsdag.

Mange vil derfor pynte på sitt alkoholforbruk dagen før. Den aller enkleste måten er å benekte at en drakk i det hele tatt. Dermed blir det overhodet ikke tatt hensyn til disse drikkesituasjonene i analysen. Men det kan også være vanlig å underdrive sitt eget alkoholforbruk; en innrømmer å ha drukket dagen før, men det kvantumet en oppgir kan være betydelig mindre enn det som faktisk ble drukket. Begge disse måtene å frisere svarene på, vil gjøre at forbruket blir lavere enn hva det faktisk var.

Vi kan også få et inntrykk av samsvaret mellom de to ulike metodene ved å sammenlikne anslagene for de drikkefrekvenser en kom fram til

²⁶Salg fra Bryggerforeningens bedrifter og Vinmonopolets butikker.

når en spurte hvor ofte en person vanligvis drakk øl, vin og brennevin, og de frekvensene en kom fram til med utgangspunkt i hvor stor andel av befolkningen som oppga å ha drukket dagen før.²⁷ Et problem ved en slik sammenlikning er at de som blir spurt om hvor ofte de vanligvis drikker de ulike sortene, ofte drikker flere sorter på en gang. Vi kan korrigere for dette med utgangspunkt i andelen som oppga å ha drukket flere sorter siste gang de drakk. Når vi gjør det, kommer vi fram til tallene i tabell 5.

Tabell 5 Anslag for årlige drikkefrekvenser. Alkoholbrukere.

År	Siste	Vanligvis	
	situasjon	Korrigert	Ukorrigert
1979	53	64	74
1985	65	55	67
1994	64	57	73
1999	73	59	74
2004	69	68	86

Når vi sammenlikner resultatene etter at vi har korrigert for at mange drikker flere alkoholdrikker ved en og samme drikkesituasjon, var korrelasjonen mellom tallseriene -0,13. Det var altså ingen god samvariasjon mellom de to måtene å anslå drikkefrekvensene på. Årsaken til den negative korrelasjonen er at anslagene beveger seg i motsatt retning fra et år til det neste; nivået på drikkefrekvensene er imidlertid ikke altfor ulikt. Ifølge tabell 5 drikker en norsk alkoholbruker i gjennomsnitt litt mer enn én gang i uka.

I tabell 4 oppga vi også de korrigerede anslagene for det totale alkoholforbruket. De korrigerede anslagene lå alle år over det innenlandske salget, slik vi vil forvente på grunn av at det totale alkoholforbruket også omfatter det vi kaller uregistrert alkohol, altså taksfrikjøp, grensehandel, hjemmebrent, smuglersprit og hjemmelaget vin og øl.

²⁷ Vi beregnet antall drikkesituasjoner totalt i løpet av et år på grunnlag av brukerandelene per dag, og delte på antall som oppga å ha drukket vedkommende år.

Ifølge de korrigerede anslagene i tabell 4, økte det uregistrerte forbruket med 216 prosent fra 1979 til 2004. Det sto for 15 prosent av det totale alkoholforbruket i 1979, og 34 prosent i 2004. Om folk hadde en tendens til å oppgi en større del av sitt forbruk av registrert alkohol i 2004 enn i 1979, vil en del av veksten i det uregistrerte forbruket skyldes det.

Det er vanskelig å si hvor realistisk et slikt anslag for det uregistrerte forbruket er, men det er liten tvil om at den relative veksten i taksfrisalget og grensehandelen i perioden 1979 til 2004 har vært større enn veksten i den innenlandske alkoholomsetningen. På den annen side har forbruket av hjemmebrent og hjemmelaget vin gått ned, men neppe så mye at det oppveier veksten i kjøp av alkohol i utlandet og taksfributikker.

Summerer vi opp det vi har sagt om metodene for å beregne det gjennomsnittlige alkoholforbruket i Norge, er det vanskelig å se at noen metode framhever seg framfor en annen. Til alle metodene er det knyttet stor grad av usikkerhet, først og fremst fordi de bygger på intervjustudier, som både er avhengige av at folk har en korrekt forståelse av hva det blir spurt om, at de svarer korrekt på de spørsmålene som blir stilt, at spørsmålene er i stand til å fange opp det de er ment for, og at utvalget som svarer, er representativt for den delen av befolkningen resultatene generaliseres med hensyn til. Bare meget sjeldent vil alle disse forutsetningene være oppfylt. Vi vet med sikkerhet at folk har en tendens til å oppgi at de drikker mindre enn hva de faktisk gjør, og at de tyngste alkoholmisbrukerne er underrepresentert i våre utvalg. Så lenge vi er avhengige av intervjudata for å studere sammenhenger mellom alkoholforbruk og kjennetegn ved de som drikker, er det imidlertid vanskelig å se hvordan en skal komme fram til korrekte anslag for alkoholforbruket.

En må derfor godta at det er knyttet usikkerhet til de resultatene vi kommer fram til når vi forsøker å anslå omfanget på alkoholforbruket, og hvem som drikker hva, når og hvor mye. Men vi må være varsom i tolkningen av resultatene; ikke minst må de sammenholdes med data fra andre kilder og med det gode skjønn.

I det følgende vil jeg i hovedsak basere analysen av drikkemønsteret på opplysninger som ble gitt om den siste drikkesituasjonen.²⁸ Et slikt utgangspunkt er bedre egnet til å ta vare på variasjonene i drikkemønsteret i en gruppe, enn en metode hvor en baserer seg på spørsmål om hvor mye en vanligvis drikker. Det er imidlertid grunn til å understreke at den siste drikkesituasjonen ikke gir noen opplysninger om hvor ofte denne typen drikkesituasjon inntreffer i løpet av et år. Vi kan bare si noe om det typiske ved drikkesituasjonen, og om hvor vanlig ulike drikkesituasjoner vil være.

I de tilfeller hvor vi ser på hvor mye som drikkes på årsbasis, vil vi benytte data basert på opplysninger om hvor mye og hvor ofte folk oppga at de vanligvis drakk.

4.3 Hvordan drikkemønsteret beskrives

De variablene en vanligvis benytter til å beskrive drikkemønsteret har vært gjennomsnittlig drukket mengde pr drikkesituasjon, gjennomsnittlig årlig drikkefrekvens og årlig gjennomsnittsforbruk. Det siste følger direkte av de to første, da årlig forbruk beregnes som produktet av frekvens og mengde per gang. En er også interessert i de tilfellene hvor en drikker relativt mye, dvs. situasjoner der en drikker såpass mye at en kan anta at en blir beruset. Ved SIRUS' undersøkelser er det spurt om hva som er det meste en har drukket av hver sort siste år og hvor mange ganger en har drukket mer enn en bestemt mengde av hver sort (6 halvflasker øl, 1 helflaske vin, 1 halvflaske brennevin). På bakgrunn av disse spørsmålene har det vært mulig å si noe om det er blitt mer eller mindre vanlig å drikke relativt mye pr gang. Det er også spurt om hvor mange ganger i løpet av siste år en har drukket så mye at en har følt seg tydelig beruset.

Tabell 1 viste hvilke kjennetegn vi ønsket å la inngå i en beskrivelse av drikkemønsteret i en gruppe. Nå er det imidlertid ikke stilt spørsmål ved den siste drikkesituasjonen som kan belyse alle disse kjennetegnene. De spørsmålene som er stilt om den siste drikkesituasjonen ved SIRUS' undersøkelser er når en drakk siste gang, hva og hvor mye en drakk av øl, vin og brennevin, hvor mange kvinner og menn en var sammen med og, i de senere undersøkelsene, hvor drikkesituasjonen fant sted. I tillegg vet vi hvilken ukedag drikkingen skjedde på for de som hadde

²⁸Vi ser imidlertid bare på siste drikkesituasjoner som skjedde i løpet av det siste året.

drukke i løpet av den siste uka. Men vi mangler en rekke spørsmål som ville vært nødvendig å stille om vi skulle få greie på alle de kjennetegnene vi ønsker å belyse, slik de er vist i tabell 1.

Imidlertid er det også stilt spørsmål om alkoholforbruket som ikke dreier seg om siste drikkesituasjon, og disse kan hjelpe oss til å kaste lys over noen av de forhold vi mangler data om. Ved undersøkelsen i 2004 ble det f.eks. også spurt om hva en vanligvis drakk til middag hjemme på ulike ukedager. Det har sammenheng med at et av de uttalte målene med norsk alkoholpolitikk har vært å forsøke å begrense rusdrikkingen, og heller dreie forbruksmønsteret i retning av et kontinentalt forbruksmønster. Og siden det kontinentale drikkemønsteret er kjennetegnet ved at alkohol er en naturlig ledsager til måltider som lunsj og middag, var det naturlig å se på i hvilken grad dette også var vanlig i Norge.

Respondentene har også blitt stilt andre spørsmål knyttet til deres alkoholforbruk. Dette dreier seg i hovedsak om to typer spørsmål. Den første består av spørsmål hvor en ber respondentene spesifisere sitt forbruk av alkoholdrikker som ikke er kjøpt innenlands – altså det vi kaller uregistrert forbruk. Dette er varer en selv har produsert, varer som er handlet i taksfri handel eller ved grensehandel, eller hjemmeproduerte eller innsmuglede varer som er kjøpt. Den andre typen spørsmål dreier seg om negative og positive hendelser en har opplevd i forbindelse med bruken av alkohol.

Mens den siste typen spørsmål ikke har noen plass i en beskrivelse av drikkemønsteret, men vil kunne ha en sentral plass i et forsøk på å forklare hvorfor vi drikker som vi gjør og hvordan vi oppfører oss under påvirkning av alkohol, kan en hevde at omfanget av forbruket av uregistrerte alkoholdrikker hører hjemme i en slik sammenheng. Vi vil derfor også kort ta for oss forbruket av ulike typer uregistrert alkohol, siden type drikk er en vesentlig del av drikkemønsteret.²⁹

Opplysningene om forbruket av uregistrert alkohol har ikke framkommet ved at respondentene har svart på spørsmål om hvor mye de drakk av de ulike typene uregistrert alkohol ved siste

²⁹ For en mer utførlig behandling av omfanget taksfrikjøp og grensehandel, se Sturla Nordlund (2003) og NOU 2003:17.

drikkesituasjon. Forbruket av uregistrert alkohol utgjør jo en del av det ølet, vinen, brennevinet og fruktdrikken de drakk ved siste drikkesituasjon, og kommer ikke i tillegg til dette forbruket. For å forsøke å få greie på omfanget av den uregistrerte alkoholen, har respondentene derfor blitt stilt en del spørsmål som dreier seg utelukkende om forbruk og anskaffelse av uregistrerte alkoholdrikker.

For hjemmebrent har en imidlertid spurt om de hadde drukket HB siste år, hvor ofte de hadde gjort det og hvor stor andel de mente hjemmebrent utgjorde av deres samlede brennevinsforbruk. For hjemmelaget vin har en spurt om slik vin var blitt produsert i husstanden siste år, og i så fall hvor mange liter som var blitt produsert. For smuglersprit spurte om en har kjøpt slik sprit siste år, og i så fall hvor mange flasker en hadde kjøpt. Videre spurte om hvor mange flasker øl, vin og brennevin en hadde tatt med seg hjem fra utlandet gjennom taksfrihandel siste år, og hvor mange flasker som var handlet på grensen mot Sverige.

På bakgrunn av dette vil vår beskrivelse av drikkemønsteret i en gruppe inneholde følgende kjennetegn:

- Andel avholdende siste år

For de som oppga å ha drukket siste år:

- Gjennomsnittlig forbruk av øl, vin, brennevin og alkohol pr drikkesituasjon
- Tid siden siste drikkesituasjon
- Gjennomsnittlig antall drikkesituasjoner for øl, vin, brennevin og alkohol pr år
- Gjennomsnittlig forbruk av øl, vin og brennevin og alkohol siste år
- Stordrikkesituasjoner, dvs. andel situasjoner der det ble drukket relativt mye øl, vin og brennevin
- Beruselsesandel i prosent av antall drikkesituasjoner siste år
- Drukke kvantum per gang og drikkested
- Drukke kvantum per gang og antall personer en var sammen med
- Forbruket av hjemmebrent, smuglersprit, hjemmelaget vin, og øl, vin og brennevin kjøpt i taksfrihandel og i Sverige

- Vanlig drikk til middagsmåltidet

Om vi kan anslå verdier på disse kjennetegnene for grupper som kan antas å være homogene med hensyn til drikkeskikk, kan vi få et relativt godt inntrykk både av hva og hvordan det drikkes i en gruppe, og hvor viktig rusopplevelsen er for personene i gruppen.

Del II Data

Kapittel 5 SIRUS' landsomfattende undersøkelser

Statens institutt for rusmiddelforskning har helt siden 1962 med relativt jevne mellomrom gjennomført intervjuer av representative utvalg av den norske befolkningen for å få kunnskap om hvordan de drikker alkohol, om hvor de skaffer seg alkoholen fra, om personlige følger av alkoholbruken og om deres holdninger til ulike alkoholpolitiske virkemidler. De første undersøkelsene, i 1962, 1966 og 1968, var en fortsettelse av en studie som Statistisk Sentralbyrå, Vinmonopolet og Norsk Gallup gjennomførte i 1956 (Hauge 1978).

I denne studien av det norske drikkemønsteret er vi først og fremst opptatt av spørsmål av den første typen, altså hvordan folk drikker alkohol. I noen grad vil vi også se på hvor de skaffer seg alkoholen fra, og spørsmål knyttet til folks holdninger til bruk av alkohol og til ulike alkoholpolitiske virkemidler. Forhold knyttet til følger av alkoholbruken, vil vi imidlertid ikke se på.

Ved undersøkelsene i 1962, 1966 og 1968, ble folk spurt *om de hadde drukket* øl, vin og brennevin siste år, og i så fall *hvor ofte* de pleide å drikke de ulike alkoholdrikkene. I 1962 og 1966 ble det videre spurt om *hvor lenge det var siden siste gang* de hadde drukket, og hva de da drakk. Det ble også stilt spørsmål om en selv produserte øl eller vin, om en kunne lage hjemmebrent, om en selv hadde drukket hjemmelaget øl, vin eller brennevin, om hvor vanlig det var å drikke hjemmebrent på bostedet og i ens egen omgangskrets og om de hadde kjøpt innsmuglet brennevin. Endelig ble de spurt om de hadde tatt med seg alkohol hjem fra utlandet i løpet av det siste året, og i så fall hvor mye de hadde tatt med seg.

Ved undersøkelsen i 1973 gikk en et skritt lenger i arbeidet med å få avklart hvordan folk drakk. Nå nøyde en seg ikke lenger med å spørre om hva og hvor ofte folk drakk, nå ble intervjupersonene også spurt om *hvor mye de vanligvis* drakk når de drakk henholdsvis øl, vin og brennevin. I tillegg ble de spurt om *hvor mye* øl, vin og brennevin de drakk *siste gang* de drakk øl, hvor mye øl, vin og brennevin de drakk *siste gang* de drakk vin og hvor mye øl, vin og brennevin de drakk *siste*

gang de drakk brennevin. Det ble også spurt om hvor lenge det var siden en hadde drukket henholdsvis øl, vin og brennevin.

En gikk også et skritt videre i arbeidet med å skaffe seg oversikt over forbruket av hjemmebrent. Nå spurte en ikke bare *om* de hadde drukket hjemmebrent siste år; ved undersøkelsen i 1973 ble de også spurt om *hvor ofte* de drakk hjemmebrent. I tillegg ble respondentene spurt om hva som var *det meste de hadde drukket* av øl, vin og brennevin på en dag, og hvor mange ganger de hadde drukket like mye eller mer enn en bestemt mengde alkohol (6 halvflasker øl, 1 flaske vin eller en halv flaske brennevin). Spørsmålene om en hadde kjøpt innsmuglet brennevin ble gjentatt, og det samme gjaldt spørsmålene om hvor mye en hadde tatt med seg hjem fra utlandet. Nytt av året var det imidlertid at en nå også ville vite hvor mye alkohol respondentene hadde stående *lagret hjemme* på intervju tidspunktet.

Den neste landsomfattende undersøkelsen fant sted i 1979. Det året endret en utvalget fra et representativt utvalg av befolkningen som var 18 år og eldre, til et representativt utvalg av befolkningen som var 15 år og eldre, og en gikk enda et skritt videre i arbeidet med å skaffe seg kunnskap om hvordan folk drakk. Det nye spørsmålet denne gang var om folk noen gang hadde drukket så mye at de hadde følt seg *tydelig beruset*, og i så fall hvor mange ganger dette hadde skjedd i løpet av det siste året. Ellers var en det året spesielt opptatt av omfanget av hjemmeproduksjonen av vin, noe som hadde sammenheng med lanseringen av halvfabrikata for såkalt hurtigvin på 1970-tallet. Det ble også spurt om omfanget av hjemmebrygging av øl.

Undersøkelsen i 1985 var i hovedsak bare en gjentakelse av spørsmålene i 1979, men ved undersøkelsen i 1991 gikk en nok et skritt videre i kartleggingen av hvordan det norske folket drakk alkohol. For det første ønsket en denne gangen å få vite noe om befolkningens *alkoholvaner på utesteder*, altså kafé, restaurant, pub og lignende. For det andre nøyde en seg ikke bare med å spørre om en selv hadde kjøpt smuglerbrennevin, nå ville en også vite om en hadde blitt tilbudt å kjøpe slikt brennevin, eller om en kjente noen som hadde kjøpt innsmuglet brennevin. Disse spørsmålene gjenspeiler opptattheten av omsetningen av smuglersprit på 1990-tallet, da det var en alminnelig oppfatning at denne virksomheten hadde hatt en kraftig økning.

I 1994 ble to nye tema tatt opp, samtidig som en beholdt det gamle arsenalet av spørsmål. De to nye temaene var knyttet til *konteksten rundt den siste drikkesituasjonen* – hvor den fant sted og hvor mange en var sammen med – og til omfanget av såkalt grensehandel. Opptattheten av grensehandelen skyldtes veksten i handelen med alkohol fra Systembolagets butikker ved grensen. Samme år ble det også stilt spørsmål om en hadde tatt med seg mer brennevin hjem til Norge etter reiser i utlandet enn det kvoten tilsa. Det ble også stilt et spørsmål om en hadde kjøpt hjemmebrent; ikke bare om en hadde drukket det.

På slutten av 1990-tallet dukket alkoholdrikken rusbrus opp, og spørsmål om hvor ofte en drakk rusbrus var det eneste nye temaet ved undersøkelsen i 1999. Bortsett fra det, beholdt en i det store og hele spørsmålene fra undersøkelsen i 1994. Det gjorde en også ved den foreløpig siste undersøkelsen, som ble gjennomført i 2004, men her introduserte en også et nytt tema knyttet til konteksten rundt alkoholinntak; en spurte om hvor vanlig det var å drikke *alkohol til hovedmåltidet* (middag). Dette året nøyde en seg heller ikke bare med å spørre om en hadde drukket rusbrus, nå spurte en også om hvor mye en vanligvis drakk hver gang. De samme spørsmålene ble stilt om nok en "ny" drikk – sider. Endelig ble det også spurt spesielt om hvor mye folkøl (øl med styrke ca. 3,5 volumprosent) en hadde tatt med seg hjem fra Sverige det siste året.

Undersøkelsene har altså hele tiden hatt en tendens til å vokse i omfang. Årsakene til det er flere, men tre forhold har med sikkerhet hatt betydning. For det første har metodene for behandling av store datamengder gjort det mulig å bringe nye variable inn i datamaterialet, og å analysere dem på stadig mer sofistikert vis. For det andre har folk en mer liberal innstilling til bruk av alkohol i dag enn på 1960-tallet, og det gjør at en nå kan spørre om forhold som det tidligere kunne være vanskelig å spørre om. Et eksempel på et slikt spørsmål kan være spørsmålet om hvor mange ganger en har følt seg tydelig beruset siste år.

For det tredje vil en del av spørsmålene være preget av den tiden undersøkelsen skjer i, slik tilfellet var med spørsmålene om grensehandel i 1994 og om rusbrus i 1999. Enten kan slike spørsmål bli værende i undersøkelsen fordi forholdene de skal belyse fremdeles er av interesse, eller de er blitt værende fordi forskerne har en uvilje mot å

gi slipp på muligheten til å skaffe seg enda et sett observasjoner, både av dette og hint. Ikke minst gjelder dette spørsmål som er knyttet til endringer over tid, og særlig om en allerede har en betydelig tidsrekke, slik tilfellet er med våre data. Uansett hvor ubetydelig historien har gjort problemstillingene spørsmålene skal kaste lys over, kan likevel forskerne være uvillige til å gi slipp på dem. Sammen med en del andre nykommere som kanskje kunne vært utelatt, har slike problemstillinger derfor en tendens til å bli værende i undersøkelsene.

De landsomfattende studiene er forsøkt gjennomført hvert femte år, men periodene mellom undersøkelsene har variert noe avhengig av finansieringsmuligheter og arbeidskårsressurser. Den siste undersøkelsen ble gjort i 2004, og den neste er planlagt gjennomført i 2009. Svarene er gitt ut fra identisk stilte spørsmål, og alle svarene er gitt i personlige intervjuer. Materialet skulle altså gi et godt grunnlag for å kunne gjøre sammenligninger over år (se vedlegg 1 for en oversikt over spørsmålene som ligger til grunn for analysene i denne rapporten).

Alle undersøkelsene er basert på et antatt tilfeldig utvalg av den norske befolkningen på 15 år og over (18 år og over i 1973 og tidligere), og utvalget trekkes ut etter bestemte rutiner som skal sikre at dette oppnås. Tamsfoss (1999) har i et notat gitt en nøyaktig beskrivelse av hvordan utvalget dannes. Først deles alle landets kommuner inn i 17 strata etter landsdel, antall innbyggere og hovednæringsvei. Fra strataene trekkes det et utvalg av kommuner som utgjør et såkalt mastersample. Sannsynligheten for at en kommune trekkes ut til mastersampllet er proporsjonal med folketallet i kommunen. Fra mastersampllet trekkes det et antall startadresser fra telefonkatalogen for vedkommende kommune, slik at alle privatabonnenter som er oppført i katalogen, har samme sannsynlighet for å bli valgt. Det benyttes en telefonkatalog der hvert private abonnement er oppført kun én gang. Boligen til den utvalgte abonnent utgjør startadressen. Med utgangspunkt i startadressen går intervjuerne til opptil fire nye adresser etter et nøyaktig spesifisert system (det foretas ikke intervjuer på startadressen). Intervjuet skal skje i den første boligenheten på ruten hvor den personen som sist hadde fødselsdag - og som var over 15 år og hjemme på besøkestidspunktet - lot seg intervju. Boliger der ingen var hjemme blir ikke oppsøkt på nytt. Det blir ikke ført noen liste over antall boliger hvor det ikke var noen hjemme, eller hvor de som var til stede ikke ønsket å la seg intervju.

Denne metoden betyr at den endelige utvelgingen av intervjuobjektene skjer i felten av intervjueren, det er bare startadressen som trekkes sentralt. Dette kan åpne for at intervjuerne lettere vil fravike reglene for hvem som skal intervjues eller – i verste fall - foreta fiktive intervjuer. Gallupinstituttet forsøker å forhindre dette ved å foreta stikkprøver.

Tabell 6 viser antall intervjuede i hvert av årene det er foretatt undersøkelser.

Tabell 6 Antall intervjuede i SIRUS' landsomfattende undersøkelser

År	1973	1979	1985	1991	1994	1999	2004	Alle år
Antall	2009	2021	1973	2002	2711	2170	3191	16077

For å gjøre utvalgene mest mulig representative for landsgjennomsnittet, er dataene vektet med hensyn til kjønn, alder og bosted.³⁰ Det høye antallet intervjuede i 1994 skyldtes et ønske om å se spesielt på drikkemønsteret i Oslo det året. Utvalget var derfor overrepresentert med personer som bodde i Oslo, men det er tatt hensyn til dette ved vektingen av dataene. I 2004 ønsket en å ha et noe større utvalg enn vanlig fordi en ønsket å analysere følgene av et Vinmonopolet i perioden 1999 til 2004 etablerte butikker i 52 nye kommuner.

I det følgende vil vi analysere utviklingen i det norske drikkemønsteret i 25års perioden fra 1979 til 2004, på bakgrunn av de undersøkelsene SIRUS har gjennomført. Vi har valgt å utelate data fra undersøkelsen i 1973 og tidligere i de fleste analysene. Det har vi gjort fordi utvalgene var litt eldre i disse årene og fordi data fra disse undersøkelsene er publisert tidligere. Fordi en del av spørsmålene har blitt introdusert til ulike tidspunkter, vil tidsseriene for de forskjellige kjennetegnene kunne ha ulik lengde.

Undersøkelsene er foretatt i oktober/november, for å få mest mulig sammenliknbare resultater.³¹ En har valgt en periode i dette tidsrommet

³⁰ Vektingen er foretatt i 40 undergrupper (befolkningen er delt inn i 5 handelsfelt, 4 aldersgrupper og etter kjønn).

³¹ 116 av intervjuene i 1994 ble foretatt i desember. I 2004 ble 103 intervjuer gjort i januar/februar 2005.

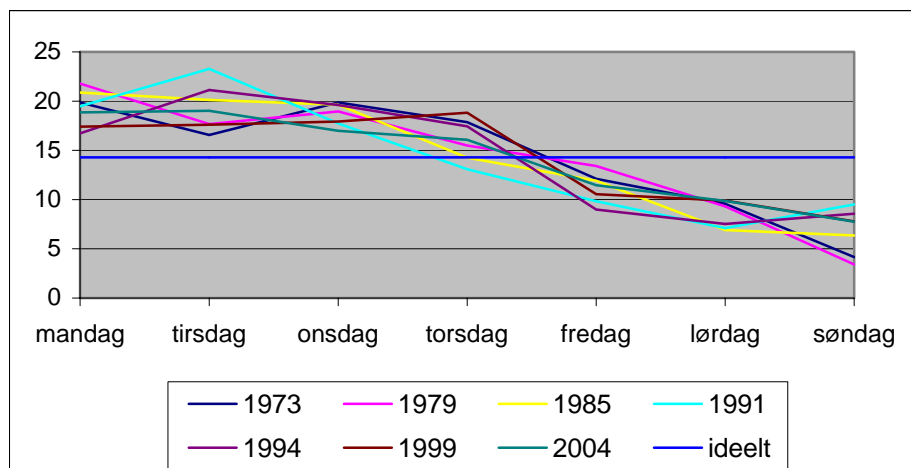
fordi det verken er påvirket av høytider eller av ferier, som er perioder hvor vi vet at mange drikker mer enn vanlig. Vårt valg av periode kan gjøre at vi vil undervurdere det totale forbruket noe, siden vi ikke fanger opp det ekstra forbruket som skjer ved disse anledningene. Imidlertid er det også perioder på året hvor det drikkes mindre enn i oktober/november; januar og februar er de månedene hvor det konsumeres minst alkohol i Norge. Dette vil bidra til å motvirke effekten av at vi ikke får tatt hensyn til det spesielt høye forbruket ved høytider og ferier.

I 2004 sto november for 7,9 prosent av det totale salget av pilsnerøl, 5,9 prosent av salget av vin og 9,8 prosent av salget brennevin. Det betyr at det ble solgt litt mindre alkohol i november det året enn i en tenkt gjennomsnittsmåned. Selv om anslagene for nivået på alkoholforbruket vil avvike noe fra det sanne forbruket, vil de likevel være egnet til å analysere endringer over tid, siden intervjuene er foretatt i samme måned hvert år.

I tillegg til tid på året, vil også ukedag ha betydning for en rekke av svarene. F eks vil tid siden siste drikkesituasjon bli påvirket av dagen for intervjuet, siden det i Norge er mer vanlig å drikke i helgene enn på vanlige ukedager. Alkoholinntaket per drikkesituasjon vil også variere avhengig av hvilken ukedag intervjuene foretas på. Intervjuer på søndager vil gi høyere forbruk per gang enn intervjuer på andre dager, fordi norske menn og kvinner gjerne drikker noe mer på lørdager enn på andre dager.

For å se om utvalgene skiller seg med hensyn til hvilke ukedager intervjuene er gjort på, har vi i figur 7 vist fordelingen på ukedager i de ulike intervjuårene. Ideelt sett skulle intervjuene være fordelt slik at hver dag inneholdt 14,3 prosent av alle intervjuer. Dette er vist ved den rette linja på figuren. Vi ser at realitetene er langt fra det ideelle. Antall intervjuer synker ut over uka, og figur 7 viser at intervjuer gjort på fredag, lørdag og søndag er systematisk underrepresentert i utvalgene, mens intervjuer på de andre ukedagene er overrepresentert.

Figur 7 Intervjuenes fordeling på ukedag

Vi har forsøkt å ta hensyn til forskjellene i intervjuenes fordeling på ukedager ved å vekte for ukedag. Vektene er den ideelle mengden, 14,3 prosent av intervjuene, dividert på de ulike dagens faktiske andel av intervjuene. Disse vektene er multiplisert med vektene som ble beregnet på grunnlag av kjønn, alder og bosted. På denne måten blir svarene til personer intervjuet på fredager, lørdager og søndager justert opp, mens det motsatte er tilfellet for de andre ukedagene. Da vil en sikre seg at en får tatt hensyn til den ukentlige drikkerytmen på best mulig måte.

Vi vil studere drikkevanene blant arbeidere, funksjonærer, skoleelever/student/lærlinger og pensjonister/trygdede hver for seg, og i tabell 7 har vi gjengitt de ulike gruppens andel av utvalget i intervjuårene.³² De fire gruppene utgjorde 57 prosent av befolkningen i 1973, mens andelen i 2004 var vokst til 87 prosent.

Hovedårsaken til denne endringen var at gruppen annet, som i 1973 inneholdt mange hjemmeværende kvinner, hadde blitt kraftig redusert i løpet av disse tretti årene. De som oppga at de drev med husarbeid, var uten betalt arbeid eller var arbeidsløse, utgjorde i 1973 33 prosent av utvalget. I 2004 var andelen redusert til 8 prosent. I det samme tidsrommet økte andelen som oppga at de var trygdet eller hadde pensjon fra 10 til 25 prosent, mens andelen studenter og skoleelever

³² Se note 8 for en nærmere forklaring på hvordan gruppene er sammensatt.

økte fra 6 til 14 prosent. Vi ser også, kanskje noe overraskende, at andelen som regnet seg som arbeidere hadde økt fra 26 prosent i 1973 til 33 prosent i 2004.

Tabell 7 Befolkningen gruppert etter selvoppgitt yrkestilknytning 1973-2004. Prosent av utvalget.

	1973	1979	1985	1991	1994	1999	2004
arbeider	21	26	21	25	28	31	33
funksjonær	20	23	25	24	22	20	15
student/ skoleelev/lærling	6	9	13	16	13	10	14
pensjonist/ trygdet	10	13	22	18	21	23	25
selvstendig/ bonde	10	7	8	7	5	6	5
annet	33	21	10	10	11	11	8

Det har altså skjedd en endring i den relative fordelingen mellom gruppene: andelen som regnet seg som arbeidere, studenter/skoleelever/lærlinger og pensjonister/trygdede hadde vokst, mens andelen som regnet seg som funksjonærer og selvstendige (særlig antall bønder) hadde gått ned. I 1979 var arbeidere og funksjonærer de to største gruppene, i 2004 var de to største gruppene arbeidere og pensjonister/trygdede.

I den følgende analysen har vi i hovedsak benyttet kji-kvadrat tester og gjennomsnittsanalyser (t-test) for å vise sammenhenger, forskjeller og/eller tendenser i presentasjonen av dataene. Testene er i en del tilfeller gjort på grunnlag av logaritmisk transformerte data, fordi rådataene avvek for mye fra en normalfordeling. Der hvor det finnes statistisk signifikante forskjeller/sammenhenger vil dette fortløpende bli kommentert, og bli angitt med p-verdi for de ulike testene. Vi har benyttet lineær logistisk regresjon for å se på hvilke faktorer som har betydning for valg av preferert drikk og av om en drakk seg beruset

eller ikke, og vanlig lineær regresjon for å analysere faktorer som var av betydning for størrelsen på det årlige forbruket av alkohol.

SIFA/SIRUS' intervjuundersøkelser utgjør nå en omfattende database, som gir og har gitt grunnlag for en rekke studier av utviklingen i bruken av alkohol i Norge. Sturla Nordlund (1977, 1981, 1987) har i tre rapporter gjengitt hovedtallene fra undersøkelsene i tidsrommet 1956-1985, og det har også blitt skrevet flere artikler og innlegg om drikkevanene i Norge på bakgrunn av denne databasen (Nordlund 1985, Brun-Gulbrandsen 1988, NOU 1994). Det er imidlertid ikke tidligere utarbeidet noen samlet beskrivelse av utviklingen i drikkemønsteret i den norske befolkningen på grunnlag dataene for perioden 1979-2004.

Del III En beskrivelse av utviklingen i drikkemønsteret over tid

Kapittel 6 De som ikke drikker

Avholdstanken har tradisjonelt stått sterkt i Norge, og særlig sterk var oppslutningen i de første 20 årene av forrige århundre. I 1919 sto avholdsbevegelsen på høyden av sin makt, da den vant fram med sitt syn i folkeavstemningen om et landsomfattende forbud mot salg av brennevin og hetvin i Norge. På det tidspunktet regner en at 10 prosent av den norske befolkningen var medlem av en avholdsorganisasjon (Fuglum 1978). I store miljøer var avhold regelen og alkoholbruk unntaket.

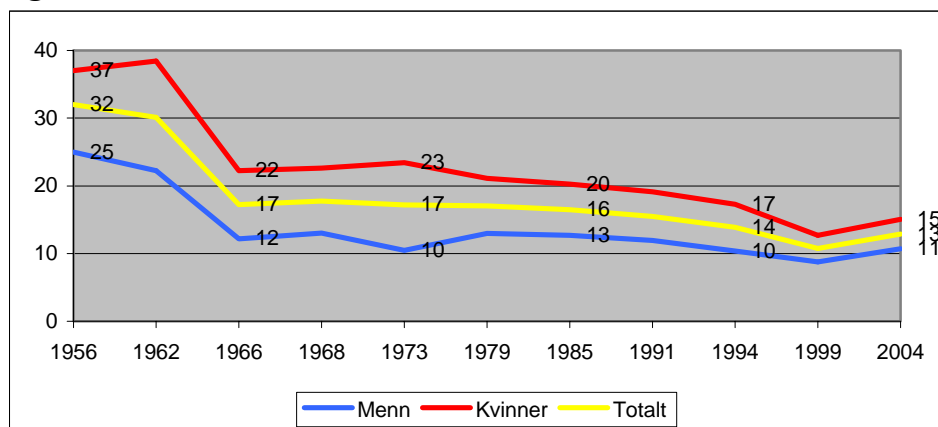
Også i etterkrigstida sto avholdsrørsla forholdsvis sterkt, selv om oppslutningen om avholdstanken var betydelig mindre enn i storhetstida rundt forbudet. I 1998 hadde avholdstanken langt fra samme oppslutning, men fremdeles hadde de 15 organisasjonene som var tilsluttet Avholdsfolkets Landsråd, og som krever avholdsløfte av sine medlemmer, i underkant av 55 000 medlemmer. Imidlertid vil en nok finne både dobbelt- og trippelmedlemmer om en går nærmere inn på medlemslistene, så antall personer var nok betydelig færre enn antall medlemmer. Den største av organisasjonene var Motorførernes Avholdsforbund (MA), med rundt 18 000 medlemmer.³³

I 2003 ble Rusfeltets samarbeidsorgan – Actis – dannet. Actis er en paraplyorganisasjon for frivillige organisasjoner innen rusfeltet, og er en fortsettelse av det tidligere Avholdsfolkets Landsråd. I motsetning til Avholdsfolkets Landsråd er Actis også åpen for organisasjoner som ikke bygger på totalavholdsprinsippet. Ved lanseringen av Actis sluttet ti nye organisasjoner seg til fellesskapet, og Actis representerer nå 25 organisasjoner. Samarbeidet omfatter alkohol- og narkotikapolitiske organisasjoner innen forebygging, behandling og ettervern.

³³ Årsmelding 1998, Avholdsfolkets Landsråd. Noen regner også medlemmene i organisasjoner tilsluttet Kristenfolkets Edruskapsråd som tilhengere av avhold. Imidlertid er det uriktig å kalle dem avholdsfolk i ordets egentlige og organisatoriske betydning, fordi ingen av organisasjonene tilsluttet KE krever noe avholdsløfte. KE oppga i 1997 at de hadde 625 000 medlemmer, men dette må nok mer ses på som et optimistisk anslag, enn som et tall basert på medlemsregistrering.

Avholdstankens svekkede oppslutning i de siste 50 årene går tydelig fram av figur 8, som viser utviklingen i andelen som oppga at de ikke hadde drukket alkohol siste år. Mens 32 prosent av den voksne norske befolkningen oppga at de ikke hadde drukket alkohol i løpet av siste år i 1956, var tallet falt til 13 prosent i 2004. Andelen som ved undersøkelsen i 2004 oppga at de aldri hadde drukket alkohol, var 5 prosent.

Figur 8 Andel som ikke hadde drukket siste år.* Prosent.

*) For årene 1956-1973 aldersgruppen 18 år og over, for 1979 og senere aldersgruppen 15 år og over. Vektete tall f.o.m. 1973.

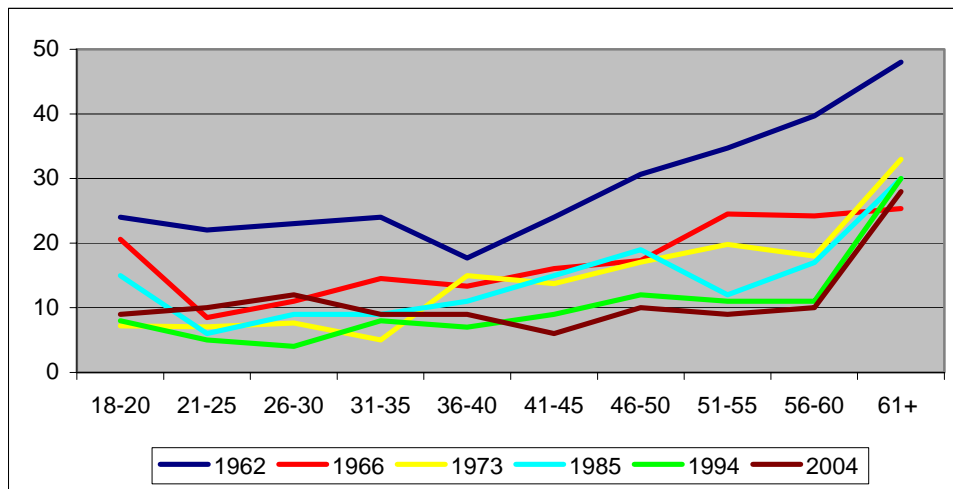
Nedgangen i andel avholdende var særlig sterk mellom 1956 og 1966, i løpet av disse 10 årene ble andelen av befolkningen som ikke hadde drukket alkohol siste år nesten halvert. Tar vi hensyn til befolkningsveksten, betyr det at antall personer som drakk alkohol økte med rundt 34 prosent. I samme tidsrom økte salget, regnet i ren alkohol, med 35 prosent (SIFA/Rusmiddeldirektoratet 1991, tabell 1.6). Selv om omsetningen av alkohol per voksen innbygger økte fra 3,14 liter ren alkohol i 1956 til 3,85 liter fra i 1966, var altså ikke gjennomsnittsforsbruket blant dem som drakk høyere i 1966 enn i 1956.

Fra 1956 til 1966 var nedgangen i andelen avholdende om lag like stor både for menn og kvinner. Etter 1966 har det vært forholdsvis små variasjoner i brukerandelen for menn, i alle år har rundt 10 prosent av mennene oppgitt at de ikke hadde smakt alkohol siste år. For kvinnene har nedgangen i andelen avholdende fortsatt, fra 22 prosent i 1966 til 15

prosent i 2004. I dag er det nesten like vanlig at kvinner drikker alkohol som at menn gjør det. Utviklingen i brukerandeler både for menn og kvinner indikerer at avhold som en bevisst del av norske menn og kvinners livsstil, er i ferd med å forsvinne helt.

I perioden 1973-2004 økte andelen alkoholbrukere fra 83 til 87 prosent ifølge SIRUS' undersøkelser. Tar vi hensyn til befolkningsveksten, svarer det til en vekst i antall alkoholbrukere på 28 prosent. I samme tidsrom økte salget, regnet i ren alkohol, med 46 prosent. Fra 1973 til 2004 har derfor gjennomsnittsforsbruket av registrert alkohol blant alkoholbrukerne økt med 14 prosent.

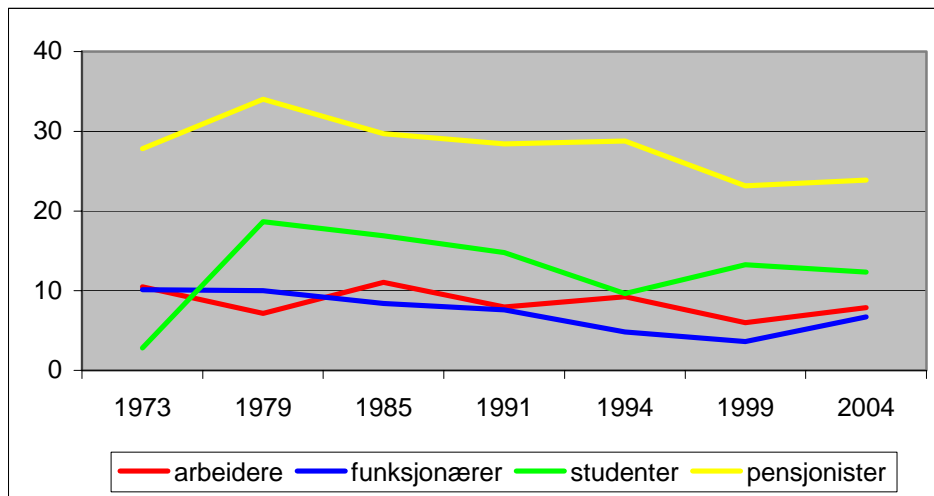
Figur 9 Andel som ikke hadde drukket siste år etter alder. Prosent.

Figur 9 viser utviklingen i antall avholdende etter alder. For alle aldersgrupper får vi bekreftet inntrykket fra figur 8: nedgangen i andelen avholdende var særlig stor fra 1962 til 1966. Nedgangen var størst i de eldste aldersgruppene, og for aldersgruppen mellom 40 til 60 år fortsatte nedgangen helt fram til 1990-årene. I den eldste aldersgruppen, de over 60 år, var det imidlertid ingen endringer av betydning i andelen avholdende etter 1966. I alle årene fra 1966 til 2004 var det ikke mer enn mellom 5-10 prosent av 20-åringene som oppga at de ikke hadde drukket alkohol siste år. Andelen avholdende var større i eldre aldersgrupper enn i yngre.

Om vi ser på gruppene arbeidere, funksjonærer, studenter/skoleelever/lærlinger og pensjonister/trygdede hver for seg, finner vi igjen mønsteret over fordelingen av avholdende etter alder. Rundt en fjerdedel av de som var trygdet eller mottok alderspensjon oppga at de ikke hadde drukket siste år. Andelen har gått ned i løpet av de 30 årene fra 1973 til 2004. Det samme gjelder for arbeidere og funksjonærer, men her oppga bare mellom 5-10 prosent at de ikke hadde drukket siste år. Også blant studenter, skoleelever og lærlinger har andelen som ikke hadde drukket siste år gått ned etter 1979. Nedgangen var ikke signifikant. Dette er vist i figur 10.

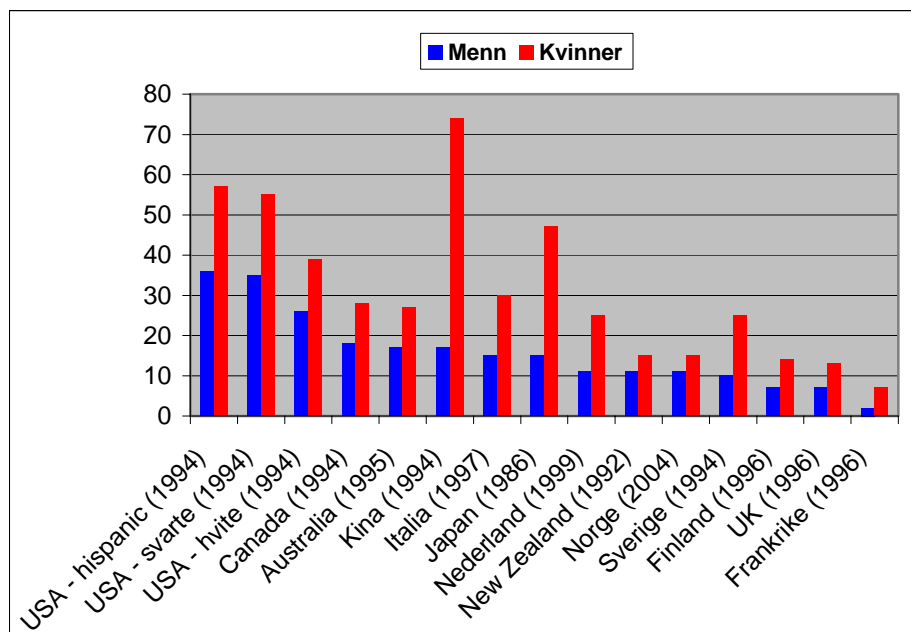
Figur 10 Andel i ulike sosiale grupper som ikke hadde drukket siste år. Prosent.

Når det gjaldt fordelingen på kjønn, var andelen som hadde drukket siste år relativt lik for menn og kvinner blant arbeidere, funksjonærer og studenter/skoleelever, mens en noe mindre andel av kvinnene hadde drukket blant gruppen av pensjonister og trygdede.

Om vi vil sammenlikne tallene over andelen avholdende for Norge med tall fra andre land, kommer vi fort opp i vanskeligheter. Det skyldes både at innholdet i begrepet avholdende varierer fra land til land, og at de undersøkelsene som er gjort til dels bruker ulike aldersgrupper (ICAP 2000). I figur 11 har vi likevel gitt en framstilling av andelen avholdende i en del land.

Figur 11 Andel avholdende i noen utvalgte land.* Prosent.

*Kilder: Simpura 1986, Osservatorio Permanente sui Giovani e l'Alcool 1998, Brewers Association of Canada 1997, Caetano and Clark 1998, ICAP 2000.

Som vi ser er Norge blant de land som har den laveste andelen avholdende. Noe av årsaken til dette er at en i de norske undersøkelsene (og i USA, Sverige og Finland) først regner en person som avholdende dersom han ikke oppga å ha smakt alkohol i løpet av siste år, mens en i andre land enten regner dem som ikke har drukket i løpet av siste 3 måneder som avholdende (Italia), eller dem som oppgir ikke å være "current or occasional drinkers" (Australia, Canada).

Nå er kanskje ikke andelen avholdende det mest interessante i en analyse av drikkemønsteret i en befolkning. Mer interessant kan det være å se på hvordan de som drikker drikker. Det er vel også det de fleste legger i begrepet drikkemønsteret. Avholdenhet er ikke nødvendigvis knyttet til drikkemåte, men til kulturelle og historiske forhold. I resten av rapporten skal vi derfor utelukkende se på dem som oppga at de hadde drukket siste år.

Oppsummering

Andelen som ikke hadde drukket alkohol siste år har gått ned fra vel 30 prosent i 1956 til vel 10 prosent i 2004. Nedgangen var særlig sterk fra

midten av 1950-tallet og fram til midten av 1960-tallet. I denne perioden gikk andelen avholdende betydelig ned både blant menn og kvinner. Blant kvinner fortsatte andelen som ikke drakk alkohol å avta helt fram til årtusenskiftet, mens andelen avholdende blant menn var den samme i 2004 som den var på midten av 1960-tallet. Fremdeles var en noe større andel kvinner enn menn avholdende, i 2004 var det henholdsvis 15 prosent av kvinnene og 11 prosent av mennene som oppga at de ikke hadde drukket alkohol siste år.

Andelen avholdende er lavest i aldersgruppene mellom 20 og 40 år, og høyest i de eldste aldersgruppene. Det gjør at andel avholdende er størst blant trygdede og pensjonister, mens det ikke er merkbare forskjeller mellom de som regner seg som arbeidere og de som regner seg for funksjonærer. Det er en litt større andel avholdende blant studenter og skoleelever enn blant dem som er i arbeid.

I en internasjonal sammenheng er det en relativt liten andel som ikke drikker alkohol i Norge.

Kapittel 7 Forhold av betydning for hva og hvor mye vi drikker

7.1 Innledning

I kapittel 3 så vi at foretrukket drikk, drikket mengde og antall rassistuasjoner, varierte mellom studenter/skoleelever, arbeidere, funksjonærer og trygdede/pensjonister. Som en følge av det sa vi at utgangspunktet for en beskrivelse av drikkemønsteret bør være en relativt homogen gruppe, og ikke totalbefolkningen.³⁴

Nå vil imidlertid heller ikke gruppen av arbeidere eller funksjonærer være homogene grupper, i den forstand at alle medlemmene av disse gruppene drikker på en tilnærmet lik måte. Det er forskjeller i måten menn og kvinner drikker på, og drikkemønsteret er også påvirket av alder, utdanning, inntekt, sivilstatus og bosted. Når en skal sammenlikne utviklingen i drikkemønsteret over tid mellom ulike sosiale grupper, må en derfor samtidig forsøke å ta hensyn til flere forhold som har hatt betydning for forskjeller i drikkemønsteret, enn bare tilknytningen til yrkeslivet.

En kan skaffe seg en oversikt over hvordan ulike faktorer påvirker drikkemønsteret ved å foreta en multivariat analyse. I en slik analyse beregner vi effekten av ett kjennetegn samtidig som vi forsøker å kontrollere for effekten av de andre forholdene som er med i analysen.

Vi tenker oss nå at alkoholbrukerne foretar to sett av valg. Først bestemmer de seg for hva de skal drikke, og deretter bestemmer de hvor mye de vil drikke av de alkoholdrikkene de har valgt. Denne totrinns prosedyren vil vi forsøke å ta hensyn til ved først å se på hvilke faktorer som har betydning for valget av drikk, og deretter hvilke faktorer det er som har betydning for hvor mye de drikker ved en drikkesituasjon.

Valget av preferert drikk kan analyseres på to måter. Enten kan vi ta utgangspunkt i de som oppga å ha drikket vedkommende sort i løpet av det siste året, eller vi kan se på hva de drakk ved siste drikkesituasjon.

³⁴ For studier av nasjoner blir forholdet annerledes, her er jo nettopp ønsket om nasjonale sammenlikninger hensikten med analysen. Hvor meningsfylte slike sammenlikninger er, avhenger imidlertid av om en ser på nasjoner som har vesentlige felles trekk hva angår økonomi, politikk og religion.

Siden de aller fleste alkoholbrukere i løpet av året drikker alle typer alkoholdrikker, vil en ikke imidlertid ikke kunne skjelve mellom hvilke drikker de foretrekker med utgangspunkt i årsdata. Ser vi imidlertid på den siste drikkesituasjonen, vil de som drikker øl oftere enn vin ha en tendens til å ha drukket øl oftere enn vin også ved siste drikkesituasjon. Vi velger derfor å se på valget av drikk ved siste drikkesituasjon som uttrykk for preferert drikk.³⁵

Vi gjør imidlertid et unntak for hjemmebrent og hjemmelaget vin, siden det ikke finnes opplysninger om det ble drukket slike drikker ved siste drikkesituasjon. For hjemmebrent og hjemmelaget vin er analysen basert på de som har oppgitt at de har drukket disse drikkene siste år.

7.2 Faktorer som har betydning for hva vi drikker

Hva vi velger å drikke vil, på samme måte som andre varer vi velger å bruke, være bestemt av forhold som hefter ved forbrukeren og forhold som hefter ved varen. I tillegg kan motemessige svingninger ha betydning, og introduksjon av nye varer vil kunne påvirke etterspørselen etter andre varer. Formelt kan dette uttrykkes som

(1) Valg av alkoholdrikk = F(egenskaper ved alkoholdrikken; egenskaper ved etterspørerne; mote; nye drikker)

Forholdene som hefter ved drikkevaren er først og fremst dens pris og tilgjengelighet, dens russkapende egenskaper (alkoholinnhold) og dens smak. Disse forholdene vil påvirke etterspørselen ved at egenskaper ved varen appellerer til egenskaper ved etterspørerne. Vi kan si at egenskaper ved varen speiles i egenskaper ved de som kjøper den, eller at egenskaper ved kjøperen speiler seg i de varene en kjøper. I det følgende vil vi utelate egenskaper ved selve alkoholdrikkene i analysen, både fordi de indirekte gjenfinnes i kjennetegn ved forbrukerne selv, og fordi de ikke er sentrale i en beskrivelse av drikkemønsteret i befolkningen. Vårt formål er å se på hvordan ulike befolkningsgrupper drikker, ikke hvordan deres måte å drikke på blir påvirket av kjennetegn ved varene. Derfor begrenser vi oss til å se på hvordan kjennetegn ved

³⁵ Nå vil preferansene i stor grad slå igjennom i årsforbruket av alkohol, slik vi vil se i neste kapittel. Men fordi det er så stor usikkerhet rundt størrelsen på årsforbruket, vil preferansene lettere komme til syne ved å se på hva en drakk siste gang. En forutsetning for dette er selvfølgelig at en oppgir hva slag type alkoholdrikk en drakk siste gang.

etterspørerne og eventuelle motemessige svingninger i markedet påvirker valget av alkoholdrikk.

Som vi har sett, synes sosial tilknytning å ha betydning for hva en drikker. Det er derfor en av de faktorene som bør være med i en modell som skal forklare hvilke faktorer som ligger bak valget av hva slags alkoholdrikk en person prefererer. I tillegg til sosial tilknytning, vil kjønn kunne ha betydning; vi vet at kvinner foretrekker vin oftere enn hva menn gjør, mens det motsatte gjelder for øl og brennevin. Men også andre kjennetegn ved en person, som alder, utdanning, sivilstatus, inntekt og bosted kan påvirke valget av alkoholdrikk. Også disse faktorene bør en ta hensyn til i en analyse av forhold som har betydning for hvorfor en person velger å drikke det han eller hun gjør.

Enda et forhold som vil kunne spille en rolle for valget av drikk, er trendmessige svingninger. Om det blir mote å drikke én drikk framfor en annen, vil dette gi seg utslag i at en større andel vil begynne å drikke denne drikken enn hva som ellers ville vært tilfellet. Andelen som foretrekker en bestemt drikk kan også bli påvirket av at nye typer drikker blir introdusert. Introduksjonen av rusbrus er et eksempel på dette.

Om vi antar at motemessige svingninger og introduksjonen av nye drikker lar seg representere ved hjelp av en variabel som uttrykker tiden, vil valg av alkoholdrikk avhenge av følgende forhold: kjønn, alder, utdanning, sosial tilknytning, inntekt, bosted og år.

Den avhengige variabelen – drukket en bestemt sort/ikke drukket en bestemt sort ved siste drikkesituasjon – er dikotom, og vi kan da estimere betydningen av de ulike faktorene ved logistisk regresjon. Logistisk regresjon tilsvarer lineær regresjon, men metoden er bedre egnet for modeller der den avhengige variabelen er dikotom.³⁶

Ved logistisk regresjon brukes gjerne regresjonskoeffisientene til å beregne oddsraten, som er forholdet mellom oddsen for at et fenomen skal inntreffe ved én verdi på den dikotome uavhengige variabelen i forhold til oddsen for at den skal inntreffe under den andre verdien. I vår modell vil oddsen si hvor mye større sannsynligheten er for at en

³⁶ For en god innføring i logistisk regresjon, se Skog 2004.

person som oppfyller bestemte kriterier, drakk øl, vin eller brennevin drikk ved siste drikkesituasjon, i forhold til sannsynligheten for at personen ikke drakk vedkommende drikk.

Oddsraten er forholdet mellom oddsen i to grupper av personer som skiller seg fra hverandre på en bestemt måte, f.eks. ulikt kjønn eller ulikt bosted. Oddsraten er et effektmål, og sier noe om hvor stor påvirkningskraft en faktor har i forhold til en bestemt annen situasjon, hvor denne faktoren ikke er til stede, og når det er tatt hensyn til effekten av de andre variablene i analysen.³⁷

En svakhet ved bruken av oddsraten som effektmål, er at den ikke sier noe om den absolutte styrken av effekten av den uavhengige variabelen. Oddsraten sier bare noe om sannsynligheten for at et fenomen skal inntreffe ved én verdi på den uavhengige variabelen, i forhold til sannsynligheten ved en bestemt annen verdi på den uavhengige variabelen. Det betyr at dersom oddsen for at et fenomen skal forekomme under 0-situasjonen er svært liten, vil oddsraten kunne bli relativt stor selv om oddsen også ved 1-situasjonen er lav. Selv om de absolutte effektene av endringen i den uavhengige variabelen er liten, altså at oddsene i begge situasjoner er lave, vil oddsraten kunne bli stor.

Nå vil imidlertid små effekter ofte bli utelatt fordi de ikke oppfyller kravene til signifikans. I noen tilfeller vil oddsraten likevel kunne gi overdrevne forestillinger om betydningen av bestemte forhold. I tillegg vil oddsraten for samme variabel ikke være noe egnet effektmål ved sammenlikning mellom drikkesorter, fordi nevneren kan være så forskjellig. Jeg har derfor valgt å gjengi størrelsen på regresjonskoeffisientene, og ikke odds ratio. Nå er det vanskelig å gi noen lett forståelig tolkning av verdien på regresjonskoeffisientene, annet enn at høye tallverdier på regresjonskoeffisientene viser hvor

³⁷Nå vil en ved en og samme drikkesituasjon ofte ha mulighet til å drikke enten øl, vin eller brennevin, eller kombinasjoner av alle disse tre drikkene. Valget av drikk foretas altså i en situasjon hvor alle tre drikkene er tilgjengelige, og det kan være nærliggende å tro at dette påvirker valget. For å se om vi burde foreta estimeringen simultant, gjorde vi en simultan beregning av relasjonene for øl, vin og brennevin ved hjelp av programmet *surreg* i statistikkpakken STATA. Koeffisientene vi fant ved den simultane estimeringen avvok ikke fra koeffisientene vi kom fram til når vi estimerte relasjonene enkeltvis.

betydningsfull faktoren er for den avhengige variabelen, i forhold til en situasjon hvor den ikke er til stede.

Ideelt sett skal koeffisientene foran de uavhengige variablene angi styrken i effekten av den uavhengige variabelen med hensyn til den avhengige, når vi har kontrollert for virkningene av de øvrige variable som er med i analysen. Imidlertid vil det i noen tilfeller kunne være slik at effekten av en variabel vil bero på verdien av en annen variabel; vi har en såkalt samspilleffekt. F eks kan høy alder ha større betydning for preferansene for vin blant kvinner enn blant menn.

For å se om det var noen samspilleffekt mellom kjønn og alder, dannet vi en ny variabel ved å ta produktet av aldersgruppen 61+ år og kjønn. Denne variabelen var 1 for menn over 60 år, og 0 ellers. Ved å se på signifikansnivået for koeffisienten foran samspilleddet, vil vi få en idé om det var en samspilleffekt eller ikke.

I vårt materiale fant jeg en signifikant samspilleffekt mellom kjønn og den eldste aldersgruppen i to tilfeller: sannsynligheten for å ha drukket vin siste gang og for å ha drukket hjemmelaget vin siste år ble påvirket av samspillvariabelen. Nå vil innføring av samspillvariable få betydning for koeffisientene for de to variablene som inngår i samspilleddet. Dette gjør tolkning av resultatene mer komplisert og uoversiktlig enn i tilfellet uten samspillvariable. I vårt tilfelle var samspilleffekten så pass ubetydelig at det påvirket koeffisientene foran variablene kjønn og 61+år i liten grad. Jeg valgte derfor å se bort fra samspilleffektene i regresjonsanalysen, ikke minst fordi det gjorde det enklere å tolke regresjonskoeffisientene.

7.3 Resultater

Resultatene av estimeringen er vist i tabell 8. Jeg har bare gjengitt verdien på de signifikante regresjonskoeffisientene ($p \leq 0,05$).

Tabell 8 viser at vi finner igjen trekk av mønsteret fra korrespondanseanalysen også ved den multivariate analysen. Blant funksjonærer synes det å være vanligere å drikke vin enn blant arbeidere, og mindre vanlig å drikke øl, brennevin og hjemmebrent. Også blant pensjonistene var det mindre vanlig å drikke øl enn blant arbeiderne, mens studentene rapporterte å ha drukket mer rusbrus og hjemmelaget vin.

Tabell 8 Regresjonskoeffisienter for faktorer som har betydning for valget av preferert drikk*

Uavhengig variabel	Avhengig variabel				
	Øl	Vin	Br.vin	Rus-brus	Hj.-brent Hj.-vin
Kjønn					
Mann = 0					
Kvinne	-1,0	1,1	-0,6	1,0	-0,8
Alder#					
15-25 år = 0					
26-40 år	-0,4	0,3		-0,6	-0,5
41-60 år	-1,0	0,6		-2,1	-0,9
61+ år	-1,4	0,9		-3,6	-1,9
Utdannelse					
Folk/ungdsk = 0					
Videregående skole	-0,1	0,4	-0,2		0,3
	-0,4	0,7		-0,9	0,4
Universitet/høgskole			-0,4		
Sivilstatus					
Gifte/samboere = 0					
Ugift	0,3				
Skilt/separert	0,3	-0,2		0,3	0,2
Enke/enkemann					
Sosial gruppe					
Arbeidere = 0					
Funksjonær		0,3	-0,2	-0,2	0,1
Student					0,3
Pensjonist	-0,2				
Annet				-0,2	0,2
Inntekt+					
Lav inntekt = 0					
Middels inntekt	-0,2				
Høy inntekt		0,2		-0,3	
Bosted					
Kom. ≤ 10 000 innb. = 0					
Småbyer	0,2	0,2	-0,1	-0,3	
Mellomstore byer	0,4			-0,5	
Store byer	0,1	0,3	-0,3	-0,8	-0,4
Osloregionen**	0,4	0,5	-0,4	-0,8	-0,6

Uavhengig variabel	Avhengig variabel					
	Øl	Vin	Br.vin	Rus-brus	Hj.-brent	Hj.-vin
Intervjuår						
1979 = 0						
1985	0,2	0,3		-	-0,2	0,2
1991	1,1	0,4	-0,2	-	-0,2	-0,5
1994	1,4	0,6	-1,0	-	0,3	-0,2
1999	1,0	0,6	-0,6	-	-0,4	-0,6
2004#	0,8	0,5	-0,7	-	-1,4	-1,6
Konstantledd	0,5	-2,4	0,6	-1,8	1,3	
N (veiet)	9555	9555	9558	2104	8933	9164

* Bare signifikante koeffisienter er gjengitt ($p \leq 0,05$). Data fra 1973 er ikke med.

+ Inntektsvariabelen er delt i tre intervaller: kvartilen med lavest inntekt, de to kvartilene med middels inntekt og kvartilen med høyest inntekt. Dette lot seg ikke gjøre helt nøyaktig, slik at gruppenes størrelse varierte noe fra år til år. De med lavest inntekt varierte fra 21-29 prosent av de som oppga husstandens inntekt, gruppen med middels inntekt varierte mellom 48-52 prosent og gruppen med høyest inntekt mellom 21-30 prosent.

**Kommunene Oslo, Bærum, Asker, Skedsmo, Lørenskog, Oppegård og Ski.

#Koeffisientene foran år 2004 vil kunne være påvirket av introduksjonen av rusbrus i dagligvarehandelen.

En ville kanskje forventet at studentene drakk relativt mer øl enn arbeiderne, men det kom ikke fram i denne analysen. Årsaken til det er at studentene gjennomgående er i 20-års alder, og at et flertall av dem er ugifte. Alders- og sivilstatusvariabelen fanger derfor opp det fenomenet at det er en stor andel øldrikkere blant studentene. Det røkker naturligvis ikke ved det faktum at andelen øldrikkere var relativt høy blant studenter; men det betyr at studentrollen i seg selv ikke førte til noen preferanse for øl.

Kjennetegn som påvirket valget av øl

De viktigste faktorene som fikk folk til å foretrekke øl, var kjønn, alder og intervjuår. Menn valgte øl oftere enn kvinner, og yngre årsklasser drakk oftere øl enn eldre. Det var også en klar tendens til at flere valgte øl i 1990-årene og etter årtusenskiftet enn på 1980-tallet. Særlig på midten av 1990-tallet var andelen som foretrakk øl høy i forhold til hva den var i 1979.

Vi ser en svak tendens til at ugifte og skilte/separerte oftere foretrakk øl enn gifte, og at folk som bodde i byer drakk øl hyppigere enn de som bodde i mer spredtbygde strøk.

Funksjonærer og pensjonister drakk sjeldnere øl enn arbeiderne.

Kvinner med høyere utdanning drakk øl relativt sjeldent, mens det motsatte var tilfelle for eldre personer med bare folkeskoleutdanning.

Det var relativt vanlig at det ved siste drikkesituasjon ble drukket øl blant unge, ugifte menn, mens det var relativt lite vanlig blant eldre, gifte kvinner, og særlig blant dem med høy utdanning.

Kjennetegn som påvirket valget av vin

Kjønn, alder, utdanning, bosted og intervjuår var de faktorene som virket sterkest inn på valget av vin ved siste drikkesituasjon. Sjansen var større for at en kvinne hadde drukket vin ved siste drikkesituasjon enn en mann, og sjansen var enda større om kvinnen hadde høy utdanning og at situasjonen fant sted på 1990-tallet eller senere. Endelig økte sannsynligheten for å velge vin med økende alder.

Bosted virket også inn på om en drakk vin siste gang eller ikke, de som bodde i de store byene drakk oftere vin enn de som bodde på landet. De med høyest inntekt drakk vin noe oftere enn de med relativt lav inntekt, og funksjonærer valgte relativt oftere vin enn arbeidere. Vin ble foretrukket noe sjeldnere blant skilte/separerte enn blant gifte.

Det var forholdsvis vanlig at voksne kvinner med god utdanning, som var bosatt i en storby foretrakk vin, mens det var relativt uvanlig blant yngre menn med lav utdanning bosatt på landsbygda.

Kjennetegn som påvirket valget av brennevin

Det var vanligere å ha drukket brennevin ved siste drikkesituasjon blant menn enn blant kvinner, og andelen som oppga at de hadde drukket brennevin siste gang de drakk, avtok med økt utdanning. Funksjonærer drakk sjeldnere brennevin enn arbeidere, og folk i byene drakk sjeldnere brennevin enn de som bodde i mindre tettbygde strøk.

Den faktoren som har hatt størst betydning for sannsynligheten for at det ble drukket brennevin ved siste drikkesituasjon mest, var intervjuår.

I motsetning til hva vi fant for øl og vin, har andelen som foretrakk brennevin gått ned etter 1979. Fram til midten av 1990tallet var det en trend bort fra brennevin, men i det siste tiåret har denne trenden opphørt.

Blant menn med lav utdanning som var bosatt på landsbygda, ble det drukket brennevin relativt ofte, mens kvinner med høy utdanning som var bosatt i storbyer, sjelden foretrakk brennevin.

Kjennetegn som påvirket valget av rusbrus

Forbruket av rusbrus ble i hovedsak påvirket av to faktorer, kjønn og alder. Kvinner foretrakk hyppigere rusbrus enn menn, og særlig var rusbrus relativt populært blant unge jenter. Rusbrus var også noe vanligere blant studenter og skoleelever enn blant arbeidere. De over 60 år hadde meget sjeldent drukket rusbrus.³⁸

Det var størst sjanse for at det ble drukket rusbrus ved siste drikkesituasjon blant unge skolejenter, og minst vanlig blant eldre menn og kvinner.

Kjennetegn som påvirket valget av hjemmebrent

De faktorene som hadde betydning for om en hadde drukket hjemmebrent siste år, var først og fremst kjønn, alder, bosted og intervjuår. Kvinner foretrakk sjeldnere hjemmebrent enn menn, hjemmebrent var vanligere blant yngre mennesker enn blant eldre, og det var vanligere å drikke hjemmebrent på landsbygda enn i byer. Hjemmebrentbruken viste en klar tilbakegang i løpet av perioden, og tendensen til tilbakegang forsterket seg på slutten av 1990tallet.

Bruken av hjemmebrent var lavere blant de med universitetsutdanning enn blant de med bare ungdomsskole, og lavere blant funksjonærer og personer med relativt høy inntekt enn blant arbeidere og personer med relativt lav inntekt.

Skilte/separerte drakk hjemmebrent noe oftere enn gifte.

³⁸ Av 215 personer som var 60 år eller mer hadde 4 personer drukket rusbrus i 2004.

Den mest vanlige hjemmebrentbruker var en yngre, skilt eller separert mann på landsbygda med lav utdanning, mens eldre kvinner med høy utdanning bosatt i byen bare meget sjeldent drakk hjemmebrent. Det ble stadig mindre vanlig å drikke hjemmebrent i løpet av perioden 1979-2004.

Kjennetegn som påvirket valget av hjemmelaget vin

De faktorene som hadde mest å si for om en hadde drukket hjemmelaget vin siste år, var bosted og intervjuår. I løpet av den perioden vi så på, ble det mindre og mindre vanlig at folk drakk hjemmelaget vin. Det var vanligere å drikke hjemmelaget vin på mindre steder ut over landet enn i Osloregionen og i storbyene, og andelen som oppga at de hadde drukket hjemmelaget vin siste år var høyere blant de med lang utdanning enn blant de som bare hadde ungdomsskole/folkeskole. Det var også noe vanligere å drikke hjemmelaget vin blant funksjonærer og studenter enn blant arbeidere. Den aller yngste aldersgruppen, de mellom 15-25 år, foretrakk hjemmelaget vin hyppigere enn de øvrige aldersgruppene.

Sjansen for å møte på en som hadde drukket hjemmelaget vin siste år, var størst blant folk med lang utdanning som var bosatt i mindre byer eller på landet, mens sjansen var minst blant arbeidere med relativt lav utdanning i storbyene. Det ble mindre og mindre vanlig å drikke hjemmelaget vin i løpet av perioden 1979-2004.

7.4 Oppsummering

Kjønn var den variabelen som – sammen med året for undersøkelsen – hadde størst betydning for valg av drikk.

Det var vanligere å drikke vin og rusbrus blant kvinner enn blant menn, mens det motsatte gjaldt øl, brennevin og hjemmebrent.

Andelen som hadde drukket øl siste gang var størst i yngre aldersgrupper, og det var også vanligere å drikke rusbrus og hjemmeproduerte drikker blant de yngre enn blant de eldre.

Andelen som hadde drukket vin og hjemmelaget vin ved siste drikketilfelle økte med økt utdanning. Det motsatte gjaldt for brennevin og hjemmebrent.

Det var relativt vanligere å drikke øl blant ugifte enn blant de som var gifte, og det var vanligere å drikke øl og hjemmebrent blant skilte/separerte enn blant gifte. Skilte/separerte drakk sjeldnere vin enn gifte.

Funksjonærgruppen hadde oftere drukket vin og hjemmelaget vin ved siste drikkesituasjon enn arbeiderne, og sjeldnere øl, brennevin eller hjemmebrent.

Vin ble hyppigere foretrukket blant dem med høy inntekt enn blant dem med lav inntekt. Høyinntektsgruppen drakk sjeldnere hjemmebrent enn de med lav inntekt.

Det var vanligere å drikke vin blant folk som bodde i byene, enn blant de som bodde i mindre tettbygde strøk. Det var også vanligere å drikke øl blant byfolk enn blant dem som bodde i mindre tettbygde strøk. Bruk av brennevin, hjemmebrent og hjemmelaget vin var mer vanlig på landsbygda enn i byene.

Andelen av alkoholbrukerne som hadde drukket øl og vin ved siste drikkesituasjon økte signifikant fram til midten av 1990-tallet. Andelen som hadde drukket brennevin ved siste drikkesituasjon, var på sitt laveste på midten av 1990tallet, mens andelen som siste år hadde drukket hjemmelaget vin eller hjemmebrent, gikk ned i hele perioden 1979-2004.

Kapittel 8 Forhold av betydning for hvor ofte vi drikker oss beruset

8.1 Innledning

Det er store forskjeller mellom drikkesituasjonene, en gang kan en nøye seg med å drikke et lite glass øl, andre ganger stopper en ikke før en har drukket seg beruset. Nå vil mengden alkohol som skal til før en person føler seg beruset variere mye. I tråd med det vi har sagt foran, vil vi anta at en situasjon der en mann drikker 12 cl ren alkohol i løpet av en drikkesituasjon, og en kvinne 9 cl, vil føre til noen grad av rus.³⁹

Når vi skal se på hvilke faktorer som har betydning for om en drikker seg beruset eller ikke, er det ikke bare trekk ved personen som drakk vi er interessert i, men forhold ved drikkesituasjonen vil også være av betydning. I tillegg til de faktorene vi benyttet da vi så på hva som hadde betydning for valg av drikk, så vi derfor nå også på om noen alkoholdrikker hadde en tendens til å forekomme oftere sammen med en rusituasjon enn andre, om en drakk seg oftere beruset alene enn sammen med andre, og om en drakk seg oftere beruset på andre steder enn hjemme hos seg selv.

Siden vi bare har data for drikkested for årene fra 1994 og senere, vil analysen av faktorer som har betydning for om en drakk seg beruset eller ikke være basert på data fra årene 1994, 1999 og 2004. Sammenlikningsgrunnlaget for år er 1994, for alkoholdrikk øl, for drikkeselskap alene og for drikkested hjemme hos seg selv.

8.2 Resultater

Som i analysen av preferansene for de ulike alkoholdrikker, benyttet vi logistisk regresjon for å kunne si noe om hvilke variable som har en tendens til å samvariere med situasjoner der det ble drukket mye alkohol. Både den avhengige og de uavhengige variablene er binære variable. I dette tilfeller har jeg imidlertid valgt å gjengi oddsratene, og ikke regresjonskoeffisientene. Årsaken til det er at vi nå ikke gjør noen

³⁹ F eks vil en kvinne på 60 kg, som i et selskap fra kl. 20-24 drikker 5 glass vin á 15 cl i jevnt tempo, oppnå en promille på rundt 1,4 rundt kl. 23.00. En mann på 80 kg som drikker 7 glass i løpet av den samme tiden, vil oppnå den samme promillen. Vi har da forutsatt at begge forbrenner rundt 0,15 promille i timen.

sammenlikninger av regresjonskoeffisientene med hensyn til ulike avhengige variable, i dette tilfellet ser vi bare på én situasjon: beruset eller ikke.

Tabell 9 Oddsreter for faktorer som har betydning for om en drakk seg beruset eller ikke*

Uavhengig variabel	Reg. koeff.	Uavhengig variabel	Reg. koeff.
Kjønn		Inntekt	
Mann = 0		Lav inntekt = 0	
Kvinne	0,7	Middels inntekt	0,8
Alder		Høy inntekt	
15-25 år = 0		Bosted	
26-40 år	0,7	Kom. ≤ 10 000 innb. = 0	
41-60 år	0,3	Småbyer	
61+ år	0,1	Mellomstore byer	
Utdannelse		Store byer	
Folkeskole/ungskole = 0		Osloregionen	
Gymnas/vgs		Intervjuår	
Univ/høgskole	0,7	1994 = 0	
Sivil status		1999	0,7
Gift = 0		2004	
Ugift	1,5	Alkoholdrikk	
Skilt/separert	1,7	Øl = 0	
Enke/enkemann		Vin	0,6
Sosial gruppe		Brennevin	1,4
Arbeidere = 0		Rusbrus	0,3
Funksjonær		Drikkested	
Student/skoleelev		Hjemme = 0	
Pensjonist/trygdet		Utenfor hjemmet	2,4
Annet		Drikkeselskap	
		Alene = 0	
		Sammen med flere	
N (veiet) = 4350		Konstant	0,3

*Bare signifikante koeffisienter er gjengitt ($p \leq 0,05$). Oddsreter under 1 svarer til negative regresjonskoeffisienter.

Resultatene viser at kvinner drakk seg sjeldnere beruset enn menn. Oddsraten for kvinner var 0,7, dvs. at sjansen for at en kvinne drakk seg beruset var om lag 70 prosent av sjansen for at en mann gjorde det, når vi har korrigert for effekten av de andre faktorene. Om menn drakk seg

beruset 10 av 100 ganger, drakk altså kvinner seg beruset 7 av 100 ganger.

Vi ser at sannsynligheten for at en person drakk seg beruset avtok med økende alder og utdannelse. Sjansen for at ugifte og skilte/separerte drakk seg beruset var henholdsvis 1,5 og 1,7 ganger større enn for at gifte gjorde det, og sjansen for at en drakk seg beruset utenfor hjemmet var hele 2,4 ganger større enn om en drakk hjemme hos seg selv. Derimot viste ikke materialet at en drakk seg oftere beruset når en var flere sammen enn når en drakk alene. Det kan skyldes at korrelasjonen mellom det å drikke utenfor hjemmet og å drikke flere sammen, gjorde det vanskelig å skille effektene fra hverandre. Av samme grunn kan oddsraten forbundet med å drikke utenfor hjemmet være noe for stor.

Andelen rapporterte rustilfeller var lavere i 1999 enn i 1994, men det var ingen signifikante forskjell mellom andel rustilfeller i 1994 og 2004.

Ser vi på de ulike alkoholdrikkene, var det mindre vanlig å drikke seg beruset på vin og rusbrus enn på øl og brennevin. Brennevin var rusdrikk nummer én, etterfulgt av øl. Om vin var hoveddrikk ved en drikkesituasjon, var sjansen for at en drakk seg beruset bare 60 prosent av sjansen når øl var hoveddrikk.

En typisk russituasjon vil kunne være: Ugift eller skilt yngre mann som drikker øl og/eller brennevin på utested sammen med andre.

8.3 Oppsummering

Menn drakk seg oftere beruset enn kvinner, og yngre mennesker drakk seg oftere beruset enn eldre. Ugifte og skilte/separerte drakk seg oftere beruset enn gifte, mens de med lang utdannelse drakk seg sjeldnere beruset enn de med bare ungdomsskole eller folkeskole.

Det var vanligere å drikke seg beruset når det ble drukket brennevin og øl enn når det ble drukket vin. Det var også vanligere å drikke seg beruset på utsteder eller hjemme hos andre enn i eget hjem.

Kapittel 9 Forhold av betydning for hvor mye vi drikker

9.1 Innledning

Vi benyttet de samme faktorene til å forklare størrelsen på det årlige forbruket av øl, vin og brennevin i befolkningen som vi brukte til å forklare valg av alkoholdrikk og om en drakk seg beruset eller ikke. Årsforbruket var basert på spørsmål om hvor mye en vanligvis drakk og hvor ofte en drakk de ulike sortene. De uavhengige variablene var som før representert ved binære variable, og sammenlikningsgrunnlaget var det samme. Men den avhengige variabelen var nå ikke lenger binær, men kontinuerlig. Det gjorde at vi benyttet en vanlig lineær regresjonsmodell for å beregne de ulike faktorenes innflytelse på forbruket. Vi antok at logaritmen til forbruket var en lineær funksjon av kjønn, alder, utdanning, sivilstatus, husstandens inntekt, bosted, år for undersøkelsen, drikkested og drikkeselskap. Resultatene av analysen er gjengitt i tabell 10.

9.2 Resultater

De uavhengige variablene ”forklarte” en relativt liten del av variansen i den avhengige variabelen, samtidig som et flertall av de uavhengige variable viste en signifikant sammenheng med drikket mengde. Hovedårsaken til at så mange av koeffisientene er signifikante, er det høye antallet observasjoner; får vi bare mange nok observasjoner blir selv den ubetydeligste påvirkning signifikant.

Betydningen av antall observasjoner får vi klart illustrert når vi ser resultatene for rusbrus sammenliknet med resultatene for de øvrige drikkene. På den annen side, når vi ikke finner noen signifikant sammenheng mellom den avhengige variabelen og en av de uavhengige variablene, på tross av det høye antallet observasjoner, kan vi være relativt sikker på at faktoren ikke har noen betydning for forbruket.

For små verdier vil regresjonskoeffisientene i denne modellen fortelle oss hvor stor prosentvis endring vi får i den avhengige variabelen om vi endrer en av de uavhengige variablene fra 0 til 1. Blir koeffisienten betydelig større enn 0, vil (antilogaritmen til koeffisienten foran dummyvariabelen -1)*100 si hvor mange prosent alkoholforbruket endres når en uavhengig variabel endrer verdi fra 0 til 1.

Tabell 10 Forhold som påvirket forbruket av alkohol*

Uavhengig variabel	Avhengig variabel						Alkohol
	Øl	Vin	Br. vin	Rus-brus	Hj. br.	Hj. vin	
Kvinne	-1,2		-1,1		-1,0	-0,2	-1,0
26-40 år	-0,3	0,1	-0,2	-0,7			-0,2
41-60 år	-0,8	0,2	-0,2	-1,4	-0,2		-0,4
61 år +	-1,5		-0,6	-2,1	-0,7		-1,0
Gymnas/vgs	0,2	0,5	0,1			0,2	0,3
Universitet/høgskole	0,2	0,8	-0,2		-0,5	0,2	0,4
Ugift	0,5	0,1	0,4	0,3	0,3	0,2	0,4
Skilt/separert	0,5	0,2	0,3			0,2	0,3
Enke/enkemann							
Funksjonær		0,2	-0,1				
Stud/skole/lærling	-0,2		-0,3		-0,3		-0,3
Pensjonist/trygdet	-0,2						-0,2
Annet							-0,1
Middels inntekt			0,2				0,1
Høy inntekt		0,3	0,2				0,2
Småbyer	0,2	0,3	0,1				0,3
Mellomstore byer	0,3				-0,4		0,2
Store byer	0,3	0,3		0,4			0,2
Osloregionen	0,5	0,8	0,2		-0,5		0,6
1985		0,2	-0,1				
1991	0,1		-0,4				-0,1
1994	0,4	0,2	-0,3			-0,2	0,1
1999	0,4	0,4	-0,4				0,2
2004	0,6	0,5	-0,3		0,3		0,3
Konstant	4,4	2,3	4,4	3,5	4,0	5,2	5,1
Adjusted R2	0,27	0,15	0,16	0,21	0,14	0,04	0,23
N (etter veiing)	8724	8713	9717	1054	3110	1262	1082

*Bare koeffisienter signifikant forskjellig fra null er gjengitt ($p \leq 0,05$).

Tabell 9 viser at kvinner drakk betydelig mindre alkohol enn menn. Når vi kontrollerte for effekten av de andre variablene, drakk i gjennomsnitt kvinner bare 38 prosent så mye alkohol som menn. Om vi så bort fra de anslåtte effekten av de andre variablene, drakk kvinnene i gjennomsnitt 44 prosent av hva mennene drakk. Alkoholforbruket var størst i den yngste aldersgruppen, og avtok med økende alder.

Alkoholforbruket økte med økende utdanning; de med videregående skole/gymnas drakk rundt 35 prosent mer enn de som bare hadde folkeskole/ungdomsskole. Her kommer imidlertid aldersforskjellen mellom de som bare har folkeskole og de som har videregående skole forstyrrende inn, blant de med bare folkeskole er andelen eldre mye høyere enn blant de med videregående skole/gymnas.

Ugifte/skilte hadde en tendens til å drikke mer enn gifte, i gjennomsnitt drakk ugifte/skilte 40-50 prosent mer enn gifte. Også her kan imidlertid aldersforskjellen mellom gruppene virke forstyrrende inn.

Når vi korrigerer for variablene i tabellen, fant vi at gruppen studenter, skoleelever og lærlinger drakk noe mindre enn arbeidere. Det samme gjorde pensjonister og trygdede.

Alkoholforbruket økte med økende inntekt. Alkoholforbruket var høyere i den høyeste inntektsgruppen enn i den laveste, de med høyest inntekt drakk i gjennomsnitt vel 20 prosent mer enn de i den laveste inntektsgruppen.

De som bodde i byer hadde en tendens til å drikke mer enn de som bodde på mindre tettbygde steder, og særlig drakk de som bodde i Osloregionen relativt mye. Folk som bodde i Osloregionen drakk i gjennomsnitt nesten dobbelt så mye alkohol som folk som bodde på mindre steder eller på landsbygda.

Potensiell stordrikker: Ugift Osломann i 20årene med god utdanning og inntekt. Potensiell smådrikker: Eldre kvinner bosatt på landsbygda.
--

Mens respondentene oppga å ha drukket signifikant mindre i 1991 enn i 1979, økte alkoholforbruket fra 1994 av. Fra 1994 til 2004 oppga folk at de drakk stadig mer; i 2004 oppga de intervjuede at de i gjennomsnitt drakk 40 prosent mer alkohol enn det de gjorde i 1979. Dette er en betydelig større forskjell enn veksten i det registrerte forbruket per innbygger, som bare var på 10 prosent i den samme perioden. En nærliggende tanke er at folk oppga en større andel av sitt sanne alkoholforbruk i 2004 enn i 1979, fordi synet på eget og andres alkoholforbruk var blitt mer liberalt. En annen årsak kan være at det

uregistrerte forbruket utgjorde en større del av det samlede forbruket i 2004 enn i 1979.

Kjennetegn som påvirket størrelsen på forbruket av øl

Menn som drakk øl drakk mer enn tre ganger så mye som kvinner som drakk øl, når vi har korrigert for effekten av de øvrige variablene. Mens andelen ølbrukere var størst blant de med lavest utdanning, økte forbruket av øl med utdanning blant øldrikkere.

Ugifte og skilte drakk mer øl enn gifte, yngre drakk mer øl enn eldre og de som bodde i byer drakk mer øl enn folk i resten av landet. Studentene drakk mindre øl enn sine jevngamle venner som var i arbeid. De som drakk øl drakk stadig mer øl, gjennomsnittsfbruket økte fra 1979 til 2004. Økningen har vedvart i hele perioden.

Potensiell øltørst: Yngre, ugift mann som bor i by. Ingen stor øltørst: Eldre kvinner på landsbygda.

Kjennetegn som påvirket størrelsen på forbruket av vin

Blant de som drakk vin, var det ingen signifikant forskjell mellom mengden vin som ble drukket av kvinner og menn. Forbruket av vin var større i aldersgruppene mellom 26-60 år enn blant de yngste og eldste vinkonsumentene. Forbruket av vin økte med økende inntekt og utdanning, folk med universitets- og høgskoleutdanning drakk mer enn dobbelt så mye vin som arbeidere. Også funksjonærene drakk mer vin enn arbeiderne.

Som for øl drakk ugifte og skilte mer enn gifte, og folk bosatt i byene, og særlig i Osloregionen, drakk mer vin enn folk i øvrige deler av landet. Det har vært en jevn tendens til et økt forbruk av vin over tid blant dem som drakk vin; det gjennomsnittlige forbruket av vin per vinbruker var i 2004 60 prosent høyere enn i 1979. Det var altså ikke bare slik at flere drakk vin i 1979 enn i 2004; de som drakk vin drakk også mer.

Potensiell stordriker av vin: Skilt Oslokvinn i 40årene med god utdanning og inntekt. Driker lite vin: Yngre mann med lav utdanning bosatt på landsbygda.
--

Kjennetegn som påvirket størrelsen på forbruket av brennevin

Kvinnelige brennevinsdrikkere drakk i gjennomsnitt bare en tredjedel så mye brennevin som mannlige. De yngre årsklasser drakk mer enn de eldre, brennevinsforbruket sank med økende alder. Forbruket var også lavere blant dem med universitets- og høyskoleutdanning enn blant dem økte med inntekt, mens både de med høy og midlere inntekt drakk mer brennevin enn de med lavest inntekt.

Ugifte og skilte drakk mer enn gifte, og studenter og funksjonærer drakk mindre brennevin enn arbeidere. Brennevinsforbruket blant brennevinsdrikkere har gått ned i forhold til mengden som ble drukket i 1979; i 2004 drakk gjennomsnittsdrikkere nesten 30 prosent mindre brennevin enn i 1979.

Mulig storforbruker av brennevin: Ugift Osломann tidlig i tjuårene med bra inntekt, men ikke altfor lang utdanning.
Driker lite brennevin: Eldre, gift kvinne med lav utdanning og inntekt bosatt på landsbygda.

Kjennetegn som påvirket størrelsen på forbruket av rusbrus

Beregningen av hvilke kjennetegn som kan påvirke størrelsen på forbruket av rusbrus blant rusbrusbrukerne, er gjort på bakgrunn av forbrukstall for ett eneste år, 2004. Data fra dette året viste at de yngste rusbrusdrikkere drakk mer rusbrus enn de eldre, særlig høyt var forbruket av rusbrus i aldersgruppen 15-24 år. Som vi så av tabell 8 var det også ungdommen som først og fremst oppga at de hadde drukket rusbrus siste gang de drakk alkohol.

Driker rusbrus: Jenter og gutter under 25 år.
Driker ikke rusbrus: Personer over 60 år.

Kjennetegn som påvirket størrelsen på forbruket av hjemmebrent

Menn som drakk hjemmebrent, drakk tre ganger så mye som kvinner. De yngste aldersgruppene drakk noe mer enn de over 40 år. Forbruket synes å avta med økende utdanning, hjemmebrentbrukere med universitets- eller høyskoleutdanning drakk klart mindre enn hjemmebrentbrukere som bare hadde folkeskole/ungdomskole.

Ugifte drakk mer hjemmebrent enn gifte, og studenter drakk mindre enn arbeidere. Hjemmebrent var den eneste alkoholdrikken hvor

gjennomsnittsforbruket var mindre i byene enn i landet for øvrig, og særlig lavt var det i Osloregionen.

Blant dem som oppga at de hadde drukket hjemmebrent, var ikke forbruket i noe år signifikant forskjellig fra hva det var i 1979. Selv om det var blitt mindre vanlig å drikke hjemmebrent, slik vi så av resultatene i tabell 8, drakk altså de som fremdeles drakk hjemmebrent, like mye i 2004 som i 1979.

Typisk storbruker av hjemmebrent: Ugift mann i 20-30årene med liten utdanning bosatt på landsbygda.
Drikker lite hjemmebrent: Gifte kvinner i Oslo med høy utdanning.

Kjennetegn som påvirket størrelsen på forbruket av hjemmelaget vin
Kvinner som hadde drukket hjemmelaget vin siste år, drakk i gjennomsnitt noe mindre enn menn. Alder hadde ingen betydning for forbruket av hjemmelaget vin, men forbruket økte med økt utdanning. Ugifte og skilte hadde en tendens til å drikke noe mer hjemmelaget vin enn gifte. Som for hjemmebrent ser vi at selv om det har blitt mindre vanlig å drikke hjemmelaget vin i den perioden vi ser på, drakk de som fremdeles drakk hjemmelaget vin, like mye i 2004 som i 1979.

Mulig storbruker av hjemmelaget vin: Ugift mann med høy utdanning.
Mulig ikkebruker av hjemmelaget vin: Gift kvinne med lav utdanning.

9.3 Oppsummering

Menn drikker betydelig mer alkohol enn kvinner. Det gjelder for alle alkoholdrikker med unntak av kjøpevin og rusbrus. Kvinner drikker bare om lag en tredjedel så mye øl, brennevin og hjemmebrent som menn.

Forbruket av øl og vin hadde en tendens til å øke med økende utdanning og inntekt, mens det motsatte gjaldt brennevin og hjemmebrent. Forbruket av alkohol økte med økende inntekt og utdanning.

Med unntak av vin, var forbruket av alkohol gjennomgående mindre i de eldre aldersgrupper enn i de yngre.

Ugifte og skilte/separerte drakk mer av nesten alle alkoholdrikker enn de som var gift.

Studentene og pensjonistene drakk gjennomgående noe mindre alkohol enn arbeiderne. Funksjonærene drakk mer vin enn arbeiderne, men ikke mer alkohol.

Med unntak av hjemmebrent, drakk folk som var bosatt i byer betydelig mer alkohol enn de som bodde andre steder i landet. Særlig var forbruket av alkohol høyt i Osloregionen, men også i andre byer drakk folk mer enn de som bodde på landsbygda.

Det har vært en tendens til at alkoholforbruket blant alkoholbrukerne har økt over tid. Økningen skyldtes økt forbruk av øl og – framfor alt – vin, mens forbruket av brennevin har gått noe ned. Forbruket av hjemmelaget vin og hjemmebrent har holdt seg om lag uendret blant dem som fremdeles drakk disse sortene.

Kapittel 10 Nærmere om alkoholforbruk og alder

10.1 Innledning

Vi har sett at hva en drikker og hvor mye en drikker varierer med flere forhold. Ikke minst så vi at alkoholforbruket varierte med alderen i befolkningen, og at alderen hadde betydning både for hva og hvor mye en drakk. En nærliggende tolkning av dette er at alkoholforbruket er størst i yngre år, og at det så avtar med alderen. Men siden vi ser på tverrsnittsdata av befolkningen, er også en annen tolkning mulig. Det kan være at dagens 20-30 åringer drikker mer enn de som var 20-30 år tiåret før dem, og at det samme gjelder for andre aldersgrupper. Da vil tverrsnittsdata av befolkningen kunne gi inntrykk av at forbruket avtar med økende alder, mens forholdet i virkeligheten er at eldre årganger drikker mindre enn yngre. I så fall har vi det vi kaller en kohorteffekt, altså at særpreg fra ungdomstida hefter ved en generasjon gjennom hele livet. I det følgende vil vi se noe nærmere på sammenhengen mellom alkoholforbruk og alder, for å forsøke å avdekke eventuelle kohorteffekter.

Ved kohortstudier deler en gjerne endringer inn etter tre forhold; endringer som skyldes aldring, endringer som skyldes hendelser i perioden en studerer og endringer som skyldes fødselskohort (Glenn 1977). Alderseffekten kan deles i to; effekten av at en blir eldre – aldringseffekt, og effekter knyttet til bestemte faser i livsløpet – livsfaseeffekt.

Periodeeffekten er knyttet til forhold ved den perioden vi studerer, som vi vil finne igjen spor av i måten ulike generasjoner drikker på. Det fremste kjennetegnet for den perioden vi ser på med hensyn til alkohol og alkoholforbruk, er at det over tid har skjedd en betydelig liberalisering av alkoholpolitikken, at folk har fått et mer liberalt syn på bruk av alkohol (Østhus 2005, Nordlund 2007) og at folk har fått bedre råd, altså mulighet til å bruke mer penger på alkohol (Alver 2004). Disse endringene har påvirket hele befolkningen, og ikke bare enkelte generasjoner.

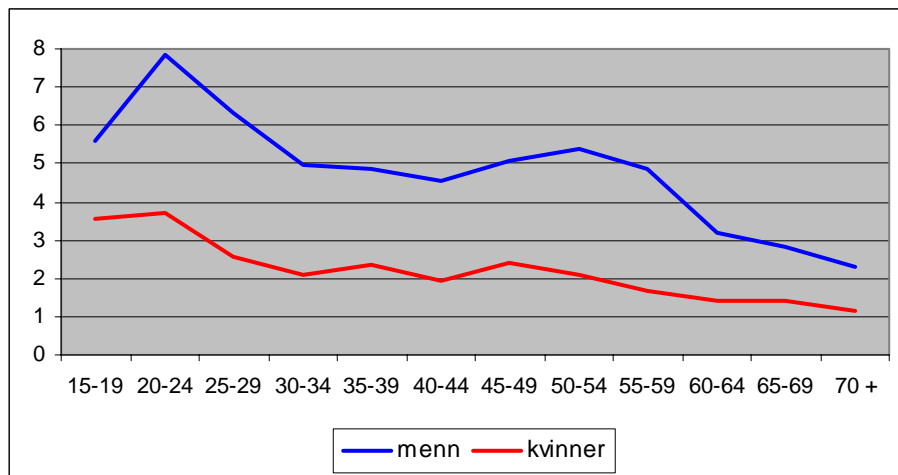
Den tredje effekten, kohorteffekten eller generasjonseffekten, er knyttet til forhold ved den eller de kohortene en studerer. Kohorteffekten sier noe om det å være født samtidig, i seg selv har noen betydning for

forbruket av alkohol. Det betyr ikke at det er fødselsåret i seg selv som er av betydning, kohorteffekten kommer av at en gruppe mennesker som er født samtidig, i løpet av livet deler en felles begivenhet. Begivenheten kan f eks være en felles ungdomstid under et bestemt alkoholpolitikkregime.

10.2 Alkoholforbruk og alder

I figur 12 har vi framstilt alders/livsfaseeffekten på grunnlag av data for årene 1985-2004.⁴⁰ Vi har skilt mellom kvinner og menn.

Figur 12 Alkoholforbrukets variasjon med alder/livsfase. Liter ren alkohol per år. Alkoholbrukere. Tverrsnittsdata 1985-2004.

For begge kjønn hadde den eldre delen av befolkningen en tendens til å drikke mindre enn den yngre. Alderseffekten bidrar altså til å senke alkoholforbruket med økende alder. Forbruket viste imidlertid ikke en jevn nedgang fra en aldersgruppe til den neste. I alle undersøkelsene fant vi at alkoholforbruket i befolkningen var på sitt høyeste blant personer som var i første halvdel av 20-årene, at det gikk ned fra midten av 20-årene til en ble 30, og at det holdt seg relativt uendret i aldersgruppene som var 30-50/60 år. For kvinner begynte forbruket å synke i midten av 50 årene, mens menn ikke begynte å senke sitt forbruk før de var rundt 60 år. I alle år var forbruket høyest i

⁴⁰ Vi har utelatt årene 1973 og 1979 fordi den eldste aldersgruppen da besto av alle som var 61 år eller eldre.

befolkningsgruppene som var rundt 20 år i intervjuåret, og lavest i befolkningsgruppene som var over 60 år.

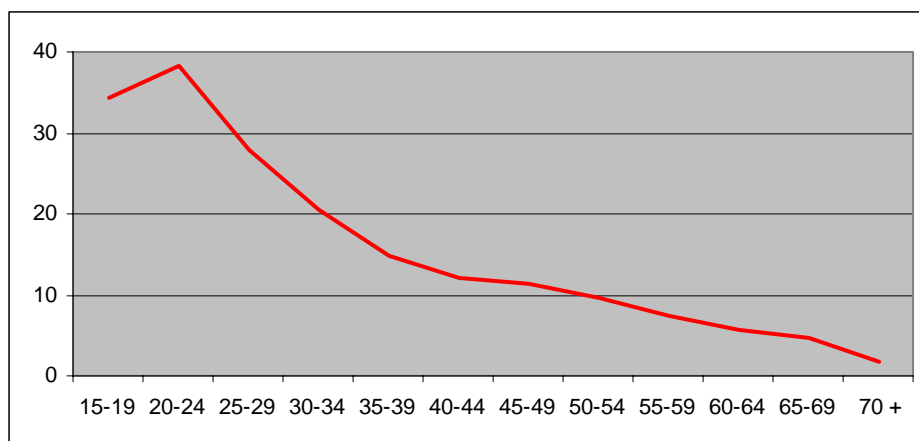
Det høye forbruket rundt 20års alderen forklares ofte ved at dette er den fasen i livet hvor ungdommene løsriver seg fra foreldrene, både følelsesmessig og ved at de flytter ut av hjemmet (Temple og Fillmore 1985-86). Nedgangen i alkoholforbruket for gruppene som befinner seg i begynnelsen av 20årene til de som er fylt 30, og de forholdsvis små forskjellene i alkoholforbruket blant 30-50åringer, kan komme av at menn og kvinner i denne alderen er inne i en fase av livet hvor de ytre rammene rundt tilværelsen strammes til, og at alkoholforbruket må tilpasses disse nye rammene. De nye rammene består av inntreden i arbeidslivet, økonomiske forpliktelser og familie og barn (Grant et al. 1987).

Siden vi ser på tverrsnittsdata, trenger imidlertid ikke det at gjennomsnittsforbruket går ned, bety at det er en generell tendens i en hel kohort til at folk reduserer sitt alkoholforbruk fra de er i begynnelsen av 20årene til de fyller 30 år. Pape og Hammer (1996) fant, i en panelstudie hvor de fulgte en gruppe norske menn og kvinner fra de var 19-22 år i 1987 til de var 25-28 år i 1993, at det gjennomsnittlige alkoholforbruket i gruppen gikk ned i dette tidsrommet. Det var imidlertid bare vel halvparten av respondentene som oppga å ha senket sitt forbruk, nesten like mange oppga at forbruket hadde økt. Årsaken til at gjennomsnittsforbruket gikk ned, var at de som reduserte sitt forbruk hadde drukket relativt mye i utgangspunktet, slik at reduksjonen i deres forbruk var større enn økningen i forbruket til de som hadde drukket relativt lite, og – som studien viste – fremdeles gjorde det. Det foregikk altså mer en utjevning av forbruket blant medlemmene i gruppen, enn en allmenn reduksjon i alkoholforbruket.

I figur 13 har vi sett på hvordan andelen av de siste drikketilfellene der det ble drukket relativt mye alkohol per gang, dvs. situasjoner der menn hadde drukket 12 cl ren alkohol eller mer siste gang og kvinner hadde drukket 9 cl eller mer, varierer med alderen i befolkningen. Vi har slått sammen kvinner og menn, da det var relativt få tilfeller av kvinner som hadde drukket så mye. Bortsett fra at andelen mulige russituasjoner var større blant 20-24-åringene enn 15-19-åringene, avtok andelen situasjoner der det ble drukket relativt mye i alle intervjuårene mellom

grupper med økende alder. Rundt tjuetårs alder var i underkant av 40 prosent av de siste drikkesituasjonene potensielle russituasjoner, i gruppene over 60 år var andelen falt til rundt 5 prosent. Alderseffekten virket altså til å senke andelen mulige russituasjoner. Forskjellene i antall russituasjoner fordelte seg jevnere mellom aldersgruppene enn forskjellene i alkoholforbruket, antall russituasjoner sank også mellom aldersgruppene som var 30-50 år.

Figur 13 Andel situasjoner der det ble drukket 9/12 cl ren alkohol eller mer etter alder/livsfase. Prosent av alle drikkesituasjoner. Tverrsnittsdata 1985-2004.

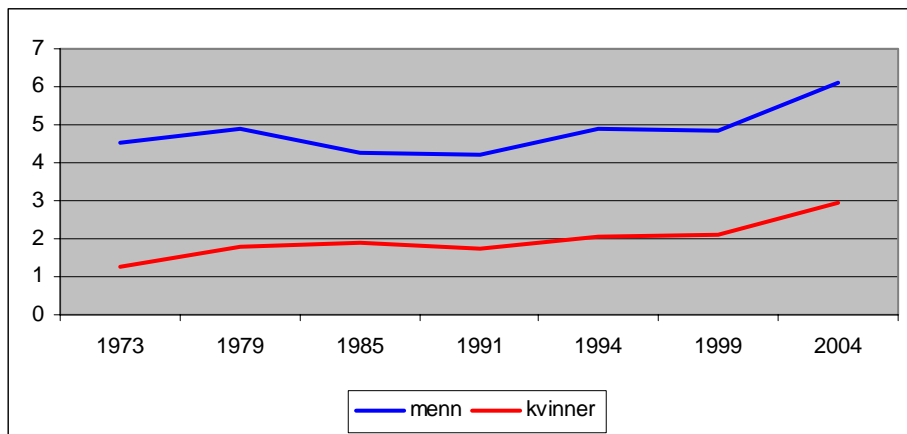
10.3 Alkohol og tidsperiode

I figur 14 har vi framstilt periodeeffekten, ved å vise hvordan alkoholforbruket i befolkningen har endret seg over tid.⁴¹

Både blant menn og kvinner har forbruket økt fra 1973 til 2004, men endringene har variert noe til ulike tider. Økningen var sterkest på 1970-tallet og fra midten av 1990-årene og framover. Blant menn sank forbruket noe i 1980-årene, mens forbruket holdt seg relativt uendret blant kvinnene i denne perioden. I den perioden vi ser på har periodeeffekten bidratt til å øke forbruket, den har altså virket i motsatt retning av alderseffekten.

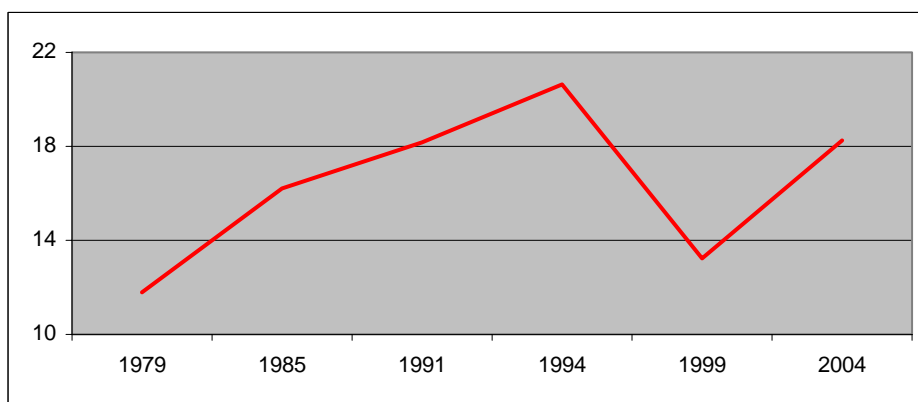
⁴¹ Her har vi også tatt med årene 1973 og 1979.

Figur 14 Alkoholforbrukets variasjon over tid. Liter ren alkohol per år. Alkoholbrukere. Tverrsnittsdata.

I figur 15 har vi sett på hvordan andelen situasjoner der det ble drukket 9/12 cl eller mer per gang av henholdsvis kvinner og menn varierte over tid. Det var en tendens til at andelen mulige russituasjoner vokste over tid, eller kanskje snarere at andelen vokste fram til midten av 1990-tallet, for så å avta. Vi har altså hatt en bølgeliknende utvikling, der bølgen nådde sitt toppunkt i midten av 1990-årene. I den første delen av den perioden vi så på har det vært en positiv periodeeffekt, mens den kan ha vært negativ i de 10 siste årene.⁴²

Figur 15 Andel situasjoner der det ble drukket 9/12 cl ren alkohol eller mer. Prosent. Tverrsnittsdata.

⁴² Det høye tallet i 1994 kan skyldes egenskaper ved utvalget det året.

10.4 Alkoholforbruk og generasjonseffekter

Figurene 12-15 viser at både alkoholforbruket og andel situasjoner der det ble drukket relativt mye har vært utsatt for en alders/livsfas- og periodeeffekt i de årene vi har sett på. Spørsmålet er om de også har vært utsatt for en generasjons- eller kohorteffekt. Om det er slik at alkoholforbruket blant ungdom blir påvirket av den alkoholpolitikken som føres, vil en mer liberal alkoholpolitikk føre til at nye generasjoner drikker stadig mer enn det generasjonene før dem gjorde da de var på deres alder. I dette tilfellet vil kohorteffekten komme til syne som en generasjonseffekt, hvor økningen i alkoholforbruket må ses i sammenheng med at gamle generasjoner skiftes ut med nye.

Kohorteffekten vil virke inn på alkoholforbruket samtidig med periode- og alderseffekten, og et problem ved kohortstudier er at det er vanskelig å skille de ulike effektene av fra hverandre; en har et såkalt identifikasjonsproblem (Glenn 1977; Palmore 1978). For bedre å kunne illustrere de ulike effektene, har Hellevik (2001) utviklet et diagram som framstiller hovedtendensene i en kohortanalyse på en relativt enkel måte. Vi vil benytte denne framstillingsmåten for å presentere resultatene av vår analyse.

I en kohortanalyse følger vi personer som er født i samme år over tid, for å se om eventuelle særpreg ved ungdomstida følger dem gjennom hele livet. Det ideelle er å se på aldersgrupper som omfatter like mange år som det er år mellom undersøkelsene, for da vil hele kohorten følge med fra et undersøkelsestidspunkt til det neste, og vi kan framstille alder og kohort i samme matrise. I vårt tilfelle var det en tilnærmet femårs syklus i undersøkelsene, og vi har derfor sett på femårs kohorter. Unntaket er årene 1985 og 1991, der kohortene var seks år eldre enn ved forrige undersøkelse. Her har vi tilpasset undersøkelsen ved å la kohorten fra den forrige undersøkelsen bli seks år eldre.⁴³ Fra og med 1994 oppfylder analysen den ideelle situasjonen for kohortanalyser. Vi kan også si at dataene fra 1979 oppfyller disse kravene, siden de passer inn i 5års syklusen 1979-(1984-1989)-1994-1999-2004. Totalt sett følger vi kohortene over en periode på 25 år.

⁴³ Pga de ulike periodene mellom undersøkelsene, er aldersgruppene for 1985-undersøkelsen hhv. 17-21 år, 21-26 år, 27-31 år, 32-36 år osv. Av samme grunn er aldersgruppene for 1991-undersøkelsen hhv. 18-22 år, 23-27 år, 28-32 år, 33-37 år osv.

Tabellene 11, 12 og 13 er såkalte kohortmatriser, der vi følger utviklingen i en alderskohort ved å lese tabellen diagonalt.⁴⁴ Lest loddrett forteller tabellen om forskjellene mellom forbruket i ulike aldersgrupper i de forskjellige intervjuårene (alders/livsfaseeffekt). Lest vannrett gir tabell 11 et inntrykk av forskjellen i alkoholforbruk over tid mellom aldersgrupper som er i samme fase av livet (periodeeffekt).

Tabell 11 Kohortmatrise for alkoholforbruk. Menn. CI ren alkohol per år.

Alder	Undersøkelsestidspunkt						Periodeeffekt ¹	Kohort	
	1979	1985	1991	1994	1999	2004		1979-04	Fødselsår
16-20 ²	571	558	590	649	631	729	158*	1984-88	
21-25	576	630	538	684	853	1051	475**	1979-83	
26-30	546	495	541	590	454	777	231*	1974-78	
31-35	499	469	531	579	440	426	-73	1969-73	
36-40	519	454	434	435	543	496	-23	1964-68	
41-45	485	461	340	383	473	678	193	1959-63	108**
46-50	624	296	364	515	521	556	-68	1954-58	-19*
51-55	355	323	333	532	567	687	332**	1949-53	141
56-60	522	346	313	414	301	655	133*	1944-48	156
61-65		216	304	230	283	386	170	1939-43	-133
66-70		281	186	312	273	287	6	1934-38	-198**
71+		147	101	234	216	328	180	-1933	
Alle	488	427	423	491	485	612	124		
Alderseffekt	-349	-352	-372	-580	-764				

¹For aldersgruppene over 60 år perioden 1985-2004, ellers 1979-2004.

²15-20 i 1979. For 1985 og 1991, se note 43.

* Endringen var signifikant på 5% nivå. ** Endringen var signifikant på 1% nivå.

Feltene som har samme gråtone representerer utviklingen i alkoholforbruket i perioden 1979-2004 til kohorter født mellom 1934-1963.

⁴⁴ Antall personer i de 69 rutene i matrisene varierer fra 28, som det laveste, til 155, som det høyeste. I de fleste tilfeller er innholdet i rutene basert på opplysninger fra mellom 50 og 100 personer. Det lave antallet gjør at tallene vil kunne variere mye fra år til år på grunn av tilfeldigheter knyttet til utvalget.

Når vi leser tabellen vannrett, ser vi at det var en tendens til at de ulike aldersgruppene drakk mer i 2004 enn i 1979. Endringene var signifikante for alle aldersgrupper, med unntak av de som var mellom 31-50 år. For de yngste og eldste aldersgruppene var forskjellene i forbruket gjennomgående sterkere i årene etter 1994 enn i årene før. Det tyder på at periodeeffekten varierer i styrke, og at den var sterkere i siste halvdel av den perioden vi betrakter enn i den første. For gruppen menn totalt var forbruket 25 prosent høyere i 2004 enn i 1979.

De relativt små og ikke signifikante forskjellene i alkoholforbruket blant 30-50årige menn, kan komme av at menn i denne alderen er inne i en fase av livet hvor de ytre rammene rundt tilværelsen er så stramme at alkoholforbruket må tilpasses rammene. Perioden med små og litt større barn låser fast alkoholforbruket; en er inne i en fase i livet hvor det ikke er plass til særlig mye alkohol.

Denne antakelsen ble styrket når vi så på alderseffekten, slik den kommer fram når vi leser tabellen vertikalt, og slik den ble vist i figur 12. Alderseffekten bidro til å senke alkoholforbruket med økende alder i befolkningen. Nedgangen i forbruket fra 20årene til 30årene var et uttrykk for en slik alderseffekt, forbruket sank som en følge av at flertallet gikk inn i en ny fase i livet. Denne fasen i livet syntes å vare fram til rundt 50års alderen, og var preget av en periode med et lavere og relativt stabilt forbruk av alkohol.

Tabell 11 viser at alderseffekten, uttrykt ved forskjellen mellom hvor mye aldersgruppen 66-70 år drakk i forhold til aldersgruppen 21-25 år, var større i 2004 enn i 1979.⁴⁵ Dette gjaldt også de relative forskjellene, i 1979 drakk mennene i aldersgruppen 66-70 år 43 prosent av det menn i aldersgruppen 21-15 år gjorde, i 2004 var tilsvarende andel redusert til 27 prosent.

Når vi leser tabell 11 diagonalt, viser den at med unntak av de som var 46-50 år i 2004 (og som var på toppen av forbrukskurven i 1979), hadde alle kohortene som var yngre enn 60 år i 2004, et høyere alkoholforbruk i 2004 enn det de hadde i 1979. Alle som var eldre enn

⁴⁵ Vi beregnet alderseffekten på grunnlag av 21-25års gruppen fordi menn har sitt høyeste forbruk i 20årsalderen, og på grunnlag av aldersgruppen 66-70 år fordi vi her har den siste ekte 5års kohorten.

60 år i 2004, hadde et lavere forbruk i 2004 i forhold til det de hadde 25 år før. Dette kan tyde på at periode- og generasjonseffekten var sterkere enn alderseffekten fram til rundt 60 års alder, men at alderen krevde sin rett etter den tid. Livsfaseeffekten er også sterk i den perioden i livet hvor en etablerer seg med familie og barn.

Tabell 12 tilsvarende tabell 11, men gjelder kvinner. Også kvinnenes alkoholforbruk har vært utsatt for en periodeeffekt og en alderseffekt.

Tabell 12 Kohortmatrise for alkoholforbruk. Kvinner. CI ren alkohol per år.

Alder	Undersøkelsestidspunkt						Periodeeffekt ¹	Kohort	
	1979	1985	1991	1994	1999	2004		1979-04	Fødsels-år
16-20 ²	255	240	310	363	352	567	312**	1984-88	
21-25	242	326	190	299	323	543	300**	1979-83	
26-30	190	166	147	215	217	364	174**	1974-78	
31-35	179	196	211	222	162	263	84	1969-73	
36-40	176	244	174	252	206	253	77	1964-68	
41-45	172	211	160	181	235	217	45*	1959-63	-38
46-50	213	112	111	239	196	290	77**	1954-58	48
51-55	102	100	239	158	178	347	245**	1949-53	157
56-60	227	97	98	123	176	185	-42*	1944-48	7
61-65		151	120	100	66	253	102*	1939-43	76
66-70		139	76	110	92	125	-14	1934-38	-47*
71+		89	65	109	197	99	10	-1933	
Alle	179	192	175	208	211	293	114		
Alderseffekt	-187	-114	-189	-231	-417				

¹ For aldersgruppene over 60 år perioden 1985-2004, ellers 1979-2004.

² 15-20 i 1979. For 1985 og 1991, se note 43.

* Endringen var signifikant på 5% nivå. ** Endringen var signifikant på 1% nivå.

Alderseffekten har variert fra år til år, og var særlig stor i 2004 da de unge kvinnene rapporterte et betydelig høyere forbruk enn i de andre årene. Ser vi på forbruket blant de som var 66-70 år i forhold til de som var 21-25 år, drakk de eldste stadig mindre i forhold til hva de yngre kvinnene gjorde. I 1985 drakk kvinnene i aldersgruppen 66-70 år 43 prosent av det kvinnene i aldersgruppen 21-25 år drakk, i 2004 var andelen sunket til 23 prosent. Vi så en tilsvarende utvikling blant menn.

Periodeeffekten, målt ved forskjellene i alkoholforbruk over tid, var større blant kvinner enn blant menn. Blant kvinnene var alkoholforbruket i 2004 større enn i 1979 i alle grupper som var under 55 år i 2004.

Også blant kvinnene var økningen i alkoholforbruket mindre for aldersgruppene 30-50 år, enn for aldersgruppene som var eldre eller yngre. Som for menn kan dette tyde på at en i denne fasen av livet er såpass bundet opp med andre gjøremål, at det ikke er rom for store utskielser i form av økt alkoholforbruk. Blant kvinner økte imidlertid alkoholforbruket også i disse aldersgruppene. Periodeeffekten blant kvinner syntes å ha vært sterkere i annen halvdel av perioden fra 1979 til 2004, enn i den første.

Når vi ser på utviklingen i de seks kohortene som vi kan følge i hele perioden 1979-2004, drakk alle med unntak av den yngste og eldste kohorten mer i 2004 enn det de drakk 25 år før. Årsaken til at kvinnene som var 41-45 år i 2004, drakk mindre enn for 25 år siden, kan være at kvinnene har sitt høyeste forbruk av alkohol allerede ved 15-20års alderen. Nedgangen blant de eldre kvinnene kan forklares ved at alderseffekten mer enn oppveier periode- og generasjonseffekten. Vi så et liknende bilde blant mennene.

Den siste kohortmatrisen, tabell 13, viser utviklingen i rusfrekvens. Alderseffekten førte til at det var en klart lavere rusfrekvens i den eldre delen av befolkningen enn i den yngre. Andelen rustilfeller blant de som var mellom 21-25 år, varierte mellom 22-41 prosent, mens andelen blant de mellom 66-70 år, varierte mellom 1-6 prosent.

Forskjellene i rusfrekvens over tid var sterkere blant de yngre aldersgrupper enn blant de eldre, og sterkere i den første delen av perioden enn i den siste. I aldersgruppen 21-25 år, økte andelen rustilfeller fra 21 prosent i 1979 til 40 prosent i 2004.

Følger vi utviklingen i de ulike kohortene, ser vi at andelen rustilfeller synker over livsløpet i alle kohorter. Rus er for de aller fleste først og fremst noe som hører ungdomstida til, mens en senere i livet drikker seg beruset relativt sjeldent.

Tabell 13 Kohortmatrise for andel russituasjoner i prosent av alle drikkesituasjoner. Menn og kvinner.

Alder	Undersøkelsestidspunkt						Periodeeffekt ¹	Kohort	
	1979	1985	1991	1994	1999	2004		1979-04	Fødselsår
16-20 ²	23	36	45	42	24	38	15	1984-88	
21-25	22	30	30	41	31	37	16	1979-83	
26-30	17	14	26	29	24	30	13	1974-78	
31-35	11	14	15	20	18	24	13	1969-73	
36-40	13	8	11	20	13	16	3	1964-68	
41-45	9	13	10	9	10	14	6	1959-63	-9
46-50	7	8	6	10	9	15	9	1954-58	-6
51-55	8	22	6	16	4	8	1	1949-53	-8
56-60	5	7	8	11	1	7	2	1944-48	-4
61-65		3	4	4	4	7	4	1939-43	-6
66-70		4	1	6	5	2	-2	1934-38	-7
71+		2	0	0	2	3	0	-1933	
Alle	12	16	18	21	13	18	6		
Alderseffekt		-27	-32	-37	-29	-37			

¹ For aldersgruppene over 60 år perioden 1985-2004, ellers 1979-2004.

² 15-20 i 1979. For 1985 og 1991, se note 43.

Ut fra den gjennomgangen som er gjort på bakgrunn av kohortmatrisene, er det vanskelig å skille alderseffekt, periodeeffekt og generasjonseffekt fra hverandre. Hellevik (2001) har imidlertid utviklet et presentasjonsverktøy han kaller et endringsdiagram, som gjør det lettere å få en oversikt over de ulike effektene. Et slikt diagram er vist i figur 16.

Langs den vertikale akse måler vi både forskjellen mellom alkoholforbruket for menn og kvinner i befolkningen (15 år og eldre) i henholdsvis 1979 og 2004, og forskjellen mellom andelen rustilfeller i de samme årene. Både alkoholforbruket og andelen rustilfeller blant kvinner og menn har økt. Denne økningen kan vi se på som et uttrykk for tidsånden, som har vært preget av økt alkoholbruk og en relativt større andel russituasjoner. Den vertikale akse representerer altså periodeeffekten, som er sterkere desto lenger ut på den vertikale akse en befinner seg.

Langs den horisontale akse har vi både målt forskjellen i alkoholforbruket og forskjellen i andelen rustilfeller mellom den andelen av befolkningen som forsvant ut av analysen i de 25 årene som gikk fra 1979-2004, og den andelen som har kommet inn i analysen.⁴⁶ De som gikk ut av analysen var de som var 46 år eller eldre i 1979, mens de som har kommet inn var de som i 2004 var mellom 16-40 år. Den horisontale akse tar på denne måten både hensyn til aldersforskjeller og til forskjeller som skyldes at nye generasjoner tar de gamles plass.

Generasjonseffekten består i at de nye generasjonene som har kommet inn i analysen, drikker på en annen måte enn det de gamle gjorde da de var på samme alder. Desto større forskjellen mellom de nye som kommer inn og de gamle som går ut av analysen er, og jo flere som byttes ut, desto større vil effekten av generasjonsutskiftingen bli. Om vi antar at størrelsen på befolkningen er tilnærmet stabil i den perioden vi ser på, kan vi anta at tilveksten i de ulike aldersgruppene tilsvarer frafallet. Da kan vi bruke nykommernes andel i 2004 som et uttrykk for andelen som skiftes ut.⁴⁷ I vårt tilfelle var denne andelen 45 prosent.⁴⁸ Det vil si at generasjonsutskiftingen vil stå for 0,45 multiplisert med forskjellen i alkoholforbruk/forskjellen i andel rustilfeller mellom de som var 16-40 år i 2004 og de som var 46 år og eldre i 1979. Diagonalen på figuren representerer dermed generasjonsutskiftingen.⁴⁹

Figur 16 vil nå ta vare på alle de effekter vi har sett på, periodeeffekten langs den vertikale akse, alders- eller livsfaseeffekten langs den horisontale og kohort- eller generasjonseffekten langs diagonalen.

Om all endring i alkoholforbruk kan ses på som en følge av generasjonsutskiftingen alene, altså at nye generasjoner drakk mer enn de gamle, vil alle punkter i diagrammet ligge på diagonalen.

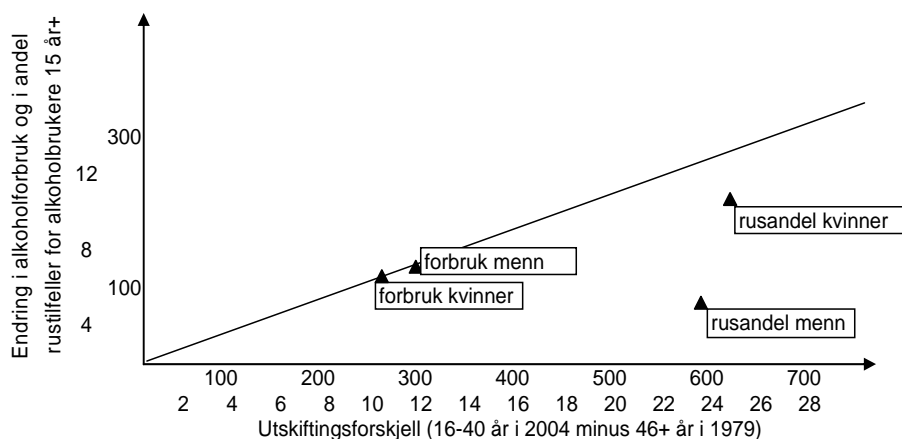
⁴⁶ Vi ser bare på aldersgruppene mellom 16-70 år.

⁴⁷ Denne andelen kan imidlertid ha vært synkende, pga. at andelen alkoholbrukere i den eldre del av befolkningen har økt. I så fall vil vi undervurdere alderseffekten noe, siden stigningen på diagonalen som representerer generasjonseffekten blir for liten.

⁴⁸ Andelen var 43 prosent for kvinner og 47 prosent for menn, men av framstillingshensyn lar vi en felles diagonal representere både menn og kvinner.

⁴⁹ Hadde hele utvalget blitt skiftet ut, ville altså all endring vært et resultat av generasjonsutskiftingen alene.

Figur 16 Endringsdiagram for alkoholbruk og andel rustilfeller i perioden 1979-2004

Om punktene ikke ligger på diagonalen, vil det skyldes alders- eller periodeeffekter i den delen av utvalget som har vært med i alle årene. Periodeeffekten vil bidra til å dra punktene over diagonalen (eventuelt under den horisontale akse om alkoholforbruket hadde gått ned). Alderseffekten vil bidra til å trekke punktene ut fra origo langs den horisontale akse. Punkter som ligger under diagonalen, men et stykke fra origo, vil representere forskjeller som både skyldes en generasjonseffekt og en alderseffekt. Alderseffekten trekker forskjellen ut fra origo og ned mot den horisontale akse, mens generasjonsutskiftingen trekker resultatet inn mot diagonalen. Punkter som i tillegg til å ligge et stykke fra origo også ligger over diagonalen, er et resultat av både alders-, periode- og generasjonseffekter.

Figur 16 viser at endringen i alkoholforbruket både blant kvinner og menn ligger på diagonalen.⁵⁰ Det betyr at økningen i alkoholforbruket kan ses på som en følge av generasjonsutskiftingen alene, altså av at de nye generasjoner som har kommet til drakk mer enn de gamle som falt ut. Figuren sier imidlertid ikke noe om hva som er årsaken til at det var slik, den beskriver bare hvordan økningen har

⁵⁰Figur 13 viser både utviklingen for kvinner og menn separat, mens tabell 12 viser utviklingen for begge kjønn samlet. Årsaken til det er at antall rusituasjoner blant kvinner ble for få når vi delte dem inn etter 5års aldersgrupper. Når vi så på aldersgruppene 16-40 og 46-70 år samlet, ble også antall rusituasjoner blant kvinnene såpass høyt at vi kunne se på begge kjønn hver for seg.

slått gjennom i befolkningen. Det har skjedd fordi alkoholforbruket fylles på fra bunnen av, ved at de generasjonene som begynner å drikke, drikker mer enn det generasjonene før dem gjorde da de var på deres alder.

Nå vet vi imidlertid at alkoholforbruket i denne perioden både har vært utsatt for en periodeeffekt som har bidratt til å øke forbruket fra 1979 til 2004, og en alderseffekt som gjør at forbruket av alkohol vil ha en tendens til å avta med økende alder. Når vi likevel fant at punktene ble liggende på diagonalen, kan årsaken være at alderseffekten og periodeeffekten oppveide hverandre.

For punktene som illustrerer endringen i rusandelene er bildet litt annerledes. Disse punktene ligger mellom diagonalen og horisontalaksen, noe som tyder på at de både har vært utsatt for en generasjons- og alderseffekt. Både blant kvinner og menn drakk de nye generasjonene seg oftere beruset enn det de gamle generasjonene gjorde på deres alder. Men samtidig drakk de som var med i utvalget i hele perioden seg beruset mye sjeldnere enn før, fordi de var blitt eldre. Effekten av alder syntes å ha vært noe mindre blant kvinner enn blant menn. Det kan skyldes at det hadde vært en økende andel russituasjoner også blant de noe eldre kvinnene, mens det blant menn var særlig de yngre generasjonene som hadde økt sin rusfrekvens.

Endringsdiagrammet i figur 16 sier som nevnt ingenting om hva som er årsaken til det økte alkoholforbruket, det forsøker bare å vise hvordan endringen kan tilskrives ulike forhold. Det er imidlertid liten tvil om at faktorer som den betydelige liberaliseringen av alkoholpolitikken, at folk har fått et mer liberalt syn på bruk av alkohol og at folk har fått bedre råd, har ført til at nye generasjoner drikker stadig mer enn det generasjonene før dem gjorde da de var på samme alder.

Økonomien i aldersgruppen 30-40 år, hvor en finner småbarnsfamiliene og familiene med hjemmевærende barn, er ikke like mye forbedret som for unge og eldre. De mer liberale holdningene til bruk av alkohol får heller ikke anledning til å slå like kraftig igjennom i form av økt alkoholforbruk i den perioden av livet hvor en har hjemmевærende barn. Det skyldes at rammene rundt livssituasjonen i denne fasen av livet er såpass trange at de ikke gir rom for noe økt alkoholforbruk. Dette kan være noe av årsaken til at det syntes å være en mindre økning

i alkoholforbruket til de som var mellom 30 og 40-50 år. I denne fasen av livet må en holde igjen, ellers kan det få de uheldigste konsekvenser.

Den generasjonseffekten vi har vist for det totale forbruket av alkohol, vil i kommende år føre til at alkoholforbruket i befolkningen vil ha en tendens til å øke fordi fødselskohortene som forsvinner, drakk mindre enn de som følger umiddelbart etter dem, mens nye generasjoner drikker stadig mer. Det er vanskelig å se hvor lenge denne effekten vil vedvare, da det avhenger av hvilket forbruksnivå de nye generasjonene vil legge seg på etter hvert som de etablerer sitt eget drikkemønster. Men det er liten tvil om at generasjonseffekten vil bidra til økt alkoholforbruk også i de nærmeste tiårene.

10.5 Oppsummering

I perioden 1979-2004 har alkoholforbruket økt både blant kvinner og menn. Økningen skyldtes at de nye generasjonene som drakk alkohol, drakk mer enn det generasjonene før dem gjorde da de var på deres alder. Det dreier seg altså om en generasjonseffekt: det økte alkoholforbruket skyldes generasjonsutskifting. Det samme gjelder det økte antallet rus situasjoner, den viktigste årsaken til veksten i antall rus situasjoner er at nye generasjoner drikker seg oftere beruset enn generasjonene før dem.

Det kan synes som om dette endret seg på midten av 1990tallet, siden det ikke var noen tendens til økt andel rus situasjoner i noen av aldersgruppene i tidsrommet 1994-2004. I perioden 1979-1994 økte rusfrekvensen i alle aldersgrupper.

Ser vi på alkoholforbruket over livsløpet, har det en tendens til å endre seg i ulike faser av livet. Det er en klar nedgang i forbruket i slutten av 20årene, og etter at en har passert 60 år. I perioden 30-60 år holder forbruket av alkohol seg på noenlunde samme nivå.

Rusfrekvensen synker med økende alder. Som for alkoholforbruket er nedgangen størst i 20års alderen. Fra 30års alderen og utover viser rusfrekvensen relativt jevn nedgang.

Som følge av generasjonseffekten vil alkoholforbruket i Norge fortsette å vokse fordi fødselskohortene som forsvinner ut av befolkningen drakk mindre enn de som følger umiddelbart etter dem. Det er vanskelig å se

hvor lenge denne effekten vil vedvare, da det avhenger av hvilket forbruksnivå de nye generasjonene vil legge seg på etter hvert som de etablerer sitt eget drikkemønster.

Del IV Drikkeskikker blant ulike grupper av befolkningen

I kapittel 1 sa vi at et begrep som den norske befolkningens drikkemønster kunne være problemfylt, fordi den norske befolkningen drakk på et utall forskjellige måter. Det var ikke ett drikkemønster som passet for å beskrive hvordan alle norske menn og kvinner drakk; måten å drikke på var påvirket av det sosiale miljøet en var en del av og av den konteksten drikkesituasjonen skjedde i. For å vise hvordan valget av drikkemåte kunne være knyttet til sosial tilhørighet, ga vi en kort gjennomgang av Bourdieus habitusbegrep. Imidlertid valgte vi å bruke dette begrepet nokså løsaktig, og vi så på valget av drikkemåte mer som et uttrykk for den sosiale konteksten en befant seg i da drikkingen fant sted, enn som et uttrykk for et fast mønster å drikke på. Derfor delte vi befolkningen i fire grupper, arbeidere, funksjonærer, studenter/skoleelever/lærlinger og pensjonister/trygdede, ut fra en antakelse om at disse fire gruppene utgjorde en meningsfull inndeling når vi ønsket å beskrive spesifikke drikkemønstre. Vi hevdet altså at disse gruppene delte en sosial tilhørighet som påvirket deres måte å drikke på, slik at når konteksten drikkingen skulle skje innenfor var kjent, ville medlemmene av gruppen ha en tendens til å drikke på samme måte.

Med utgangspunkt i en korrespondanseanalyse hvor vi så på sammenhengen mellom sosial gruppe og valg av drikk, fant vi at det kunne være grunn til å hevde at denne inndelingen var meningsfull. Korrespondanseanalysen viste at det var en tydelig forskjell i valget av preferert drikk mellom de fire gruppene, og særlig skilte funksjonærene og pensjonistene seg fra arbeiderne og studentene. Det viktigste skillet gikk mellom de som foretrakk vin (funksjonærer og pensjonister) og de som foretrakk øl (arbeidere og studenter).

For å se litt nærmere på forskjeller i måten de fire gruppene drakk på, vil jeg i det følgende gå igjennom en del sentrale kjennetegn ved drikkemønsteret. Analysen av utviklingen i drikkemønsteret i ulike grupper tar i all hovedsak utgangspunkt i hvordan det ble drukket siste

gang.⁵¹ Jeg antar at mengden av siste drikkesituasjoner representerer de forskjellige måter medlemmene i de ulike gruppene drikker på. På bakgrunn av kunnskap om siste drikkesituasjon, kan vi så si noe om hvor mye det i gjennomsnitt ble drukket siste gang. Vi kan også si noe om utviklingen i drikkefrekvenser i de ulike gruppene.

Andre kjennetegn som vi har kunnskap om ved den siste drikkesituasjonen, og som vi vil se på er:

- hva og hvor mye som ble drukket av hver sort
- andel situasjoner der det ble drukket 9/12 cl ren alkohol eller mer
- dag det ble drukket på
- antall personer som var til stede
- sted der det ble drukket

Et spørsmål en må ta stilling til når en skal belyse drikkevanene ved gjennomsnittstørrelser, er hva en skal ta gjennomsnittet av. Skal gjennomsnittet omfatte alle som ble intervjuet, bare de som oppga at de hadde drukket alkohol, eller bare de som oppga at de hadde drukket den spesielle drikken vi ser på?

Etter vår mening hører ikke de som oppga at de ikke hadde drukket siste år, hjemme i en analyse av drikkemåten. Det som er av interesse i den sammenhengen, er utviklingen i og sammensetningen av andelen avholdende. Det har vi analysert i kapittel 6. I det følgende vil vi derfor se bort fra de som oppga at de ikke hadde drukket siste år.

Det samme resonnementet kan en gjøre for de ulike alkoholdrikker, slik at f eks de som ikke hadde drukket øl siste år, ikke blir tatt hensyn til når en beregnet gjennomsnittstørrelser for ølforbruket. Jeg vil imidlertid ta med alle alkoholbrukere når vi analyserer utviklingen i forbruket av de ulike alkoholdrikker, selv om ikke alle har drukket alle slags alkoholdrikker. Årsaken til det er at alkoholbrukerne gjør et valg med hensyn til hva de vil drikke, og dette valget er med og konstituerer drikkemønsteret. Det gjennomsnittlige ølforbruket blant de som har drukket øl siste år sier ingenting om dette valget; de som drikker øl kan være tilbøyelig til å opprettholde sitt forbruk, uavhengig av om færre og

⁵¹ Det gjør at vi mange steder utelater data fra 1973, da spørsmålene om siste drikkesituasjon dette året ble stilt på en annen måte enn i de øvrige årene.

færre drikker øl. For å få tatt hensyn til svingninger i de forskjellige drikkenes popularitet, er den relevante størrelsen det gjennomsnittlige ølforbruket blant alle alkoholbrukere. Denne størrelsen er ikke bare et uttrykk for hvor mye øl som blir drukket, men det er også et uttrykk for drikkens popularitet blant de som har drukket alkohol, og utgjør et vesentlig kjennetegn ved måten det drikkes på i Norge.

Foruten å se på endringer ved drikkemåten belyst ved trekk ved den siste drikkesituasjonen og ved alkoholforbruket i løpet av det siste året, vil vi se på hvor vanlig det er å nyte alkohol sammen med måltider. Vi vil også se på endringer i forbruket av uregistrert alkohol, dvs. forbruket av hjemmeprodusert øl, vin og sprit, forbruket av smuglersprit og forbruket av alkoholvarer kjøpt i utlandet eller taksfri handel.

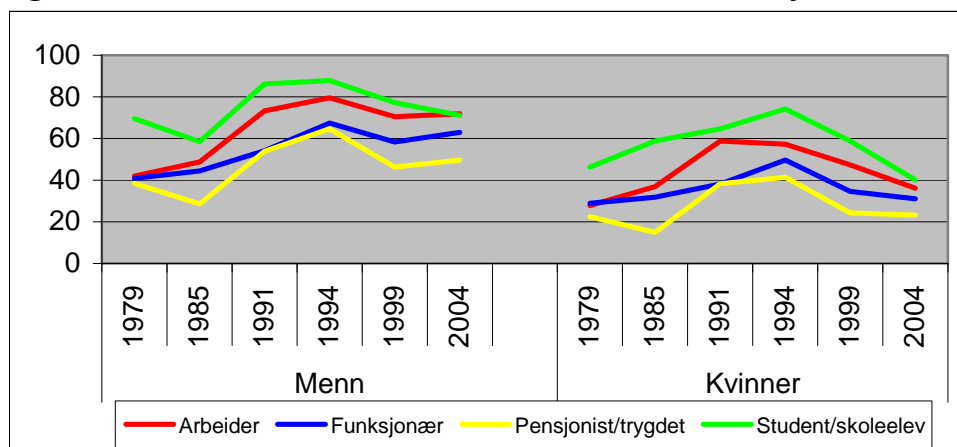
Kapittel 11 Valg av drikk

Om vi ser på den siste drikkesituasjonen, vil den kunne si noe om hvilken alkoholdrikk de ulike gruppene foretrakk. Det samme så vi på i den multivariate analysen i kapittel 7, men i dette kapittelet vil vi forsøke å vise hvordan ulikhetene i måten å drikke på konkret kommer til syne gjennom trekk ved den siste drikkesituasjonen. Siden vi vet at menn og kvinner drikker svært forskjellig, har vi sett på de to gruppene hver for seg.⁵²

11.1 Øl

Figur 17 viser utviklingen i andelen som oppga at de hadde drukket øl ved siste drikkesituasjon. Den innbyrdes fordelingen mellom gruppene endret seg lite over det tidsrommet vi så på; det var studentene som hyppigst foretrakk øl, etterfulgt av arbeiderne, funksjonærene og pensjonistene.⁵³ Det eneste tilfellet der linjene krysser hverandre er for menn i 2004, da en litt større andel av de mannlige arbeiderne enn av studentene oppga at de hadde drukket øl siste gang de drakk alkohol.

Figur 17 Prosentandel som drakk øl ved siste drikkesituasjon

⁵² Om ikke annet er nevnt, er alle beregninger her og i det følgende gjort på bakgrunn av opplysninger fra de som har oppgitt hvor mye de drakk siste gang de drakk alkohol. Data er veid med hensyn til ukedagen for intervjuet, og med hensyn til kjønn, alder og bosted.

⁵³ Når jeg her og andre steder bruker betegnelsen studenter, mener jeg hele gruppen studenter/skoleelever/lærlinger. Det samme gjelder pensjonister om gruppen pensjonister/trygdede.

Forskjellene i preferanser mellom gruppene er de samme både blant kvinner og menn, og i alle grupper var det vanligere å drikke øl blant menn enn blant kvinner. F eks var andelen kvinnelige arbeidere som drakk øl siste gang de drakk alkohol, bare halvparten så stor som andelen blant mennene. En fant tilsvarende forhold for de andre gruppene. Det var heller ikke mer vanlig at kvinner drakk øl i 2004 enn i 1979.

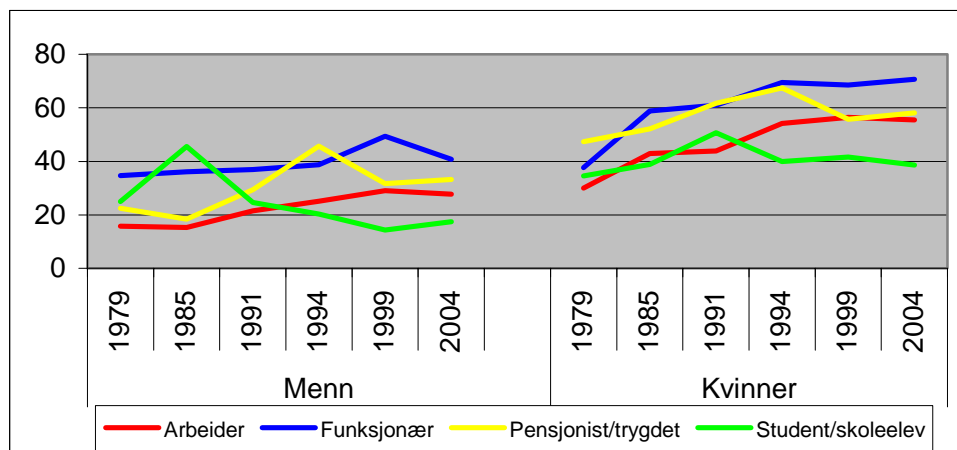
Blant menn var derimot andelen som drakk øl siste gang større i 2004 enn i 1979 for alle grupper. Det kan se ut som om øl var på sitt mest populære i første halvdel av 1990-årene. I 1994 oppga hele 88 prosent av de mannlige studentene og 80 prosent av de mannlige arbeiderne at de hadde drukket øl ved siste drikkesituasjon. Siden da har andelen som drakk øl ved siste drikkesituasjon gått ned i alle grupper, både blant kvinner og menn. Vi har altså hatt en bølgeformet utvikling, som syntes å ha kulminert rundt 1994. I 2004 oppga 72 prosent av de mannlige arbeiderne at de hadde drukket øl ved siste drikkesituasjon, mot 71 prosent av studentene og 63 og 50 prosent av henholdsvis funksjonærene og pensjonistene.

11.2 Vin

Prosentandelene som oppga at de drakk vin ved siste drikkesituasjon er vist i figur 18. Bildet er her snudd på hodet i forhold til øl. Kvinnene hadde drukket vin ved siste drikkesituasjon hyppigere enn menn, og funksjonærene og pensjonistene oppga relativt hyppigst at de hadde drukket vin, mens de mannlige arbeiderne og – særlig – de mannlige studentene drakk vin relativt sjeldent. Med unntak av studentene, har det blant alle de øvrige gruppene vært en tendens i retning av flere situasjoner der det ble drukket vin. Det har ført til at det i de senere år var mer vanlig å drikke vin blant arbeidere enn blant studenter, noe som på figuren kommer fram ved at linja for arbeidere krysser linja for studenter. Bortsett fra det, er den innbyrdes fordelingen av andelen tilfeller der det ble drukket vin, nokså stabil.

Med unntak av studentene og de mannlige funksjonærene, var økningen i andelen som oppga at de hadde drukket vin siste gang de drakk alkohol signifikant (χ^2 ; $p \leq 0,05$). Vin økte sin popularitet i hele perioden, men veksttakten avtok noe fra midten av 1990-tallet.

Figur 18 Prosentandel som drakk vin ved siste drikkesituasjon

Det var vanligere at kvinner valgte vin enn at menn gjorde det. I 2004 oppga 71 prosent av de kvinnelige funksjonærene at de hadde drukket vin sist de drakk alkohol, mot 41 prosent blant de mannlige funksjonærene. For arbeiderne var tilsvarende tall 55 prosent for kvinner og 28 prosent for menn.

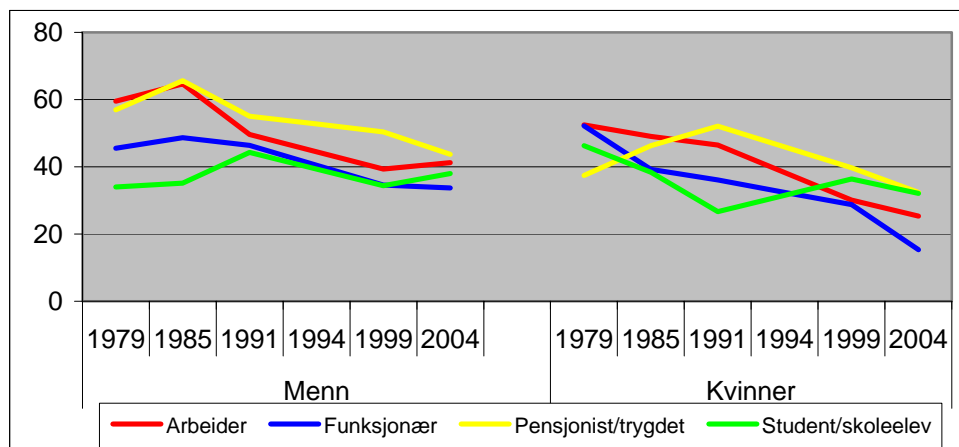
Blant kvinnelige funksjonærer økte andelen som oppga at de drakk vin siste gang fra 38 prosent i 1979 til 71 prosent i 2004, for kvinnelige arbeidere fra 30 til 55 prosent og for kvinnelige pensjonister fra 47 til 58 prosent. Blant menn var det arbeiderne som viste den sterkeste økningen, andelen mannlige arbeidere som oppga at de hadde drukket vin ved siste drikkesituasjon økte fra 16 prosent i 1979 til 28 prosent i 2004.

11.3 Brennevin

Utviklingen i andelen som oppga at de hadde drukket brennevin ved siste drikkesituasjon er vist i figur 19. Brennevinsandelen gikk ned fra 1979 til 2004 i alle grupper. Det har imidlertid bare vært små endringer i den relative fordelingen på de fire gruppene, det har vært vanligst å drikke brennevin blant arbeidere og pensjonister, og minst vanlig blant studenter og funksjonærer.

I den perioden vi har sett på, har brennevinsandelen gått ned både blant kvinner og menn. Blant menn stoppet nedgangen opp på slutten av 1990-tallet, mens den har fortsatt blant kvinnene.

Figur 19 Prosentandel som drakk brennevin ved siste drikkesituasjon

I 2004 oppga 41 prosent av de mannlige arbeiderne at de hadde drukket brennevin ved siste drikkesituasjon, mot 59 prosent i 1979. Blant kvinnelige arbeidere var nedgangen enda sterkere, her falt andelen fra 52 prosent i 1979 til 25 prosent i 2004. Nedgangen var signifikant for begge kjønn (χ^2 ; $p \leq 0,01$), og nedgangen var også signifikant for funksjonærer og mannlige pensjonister.

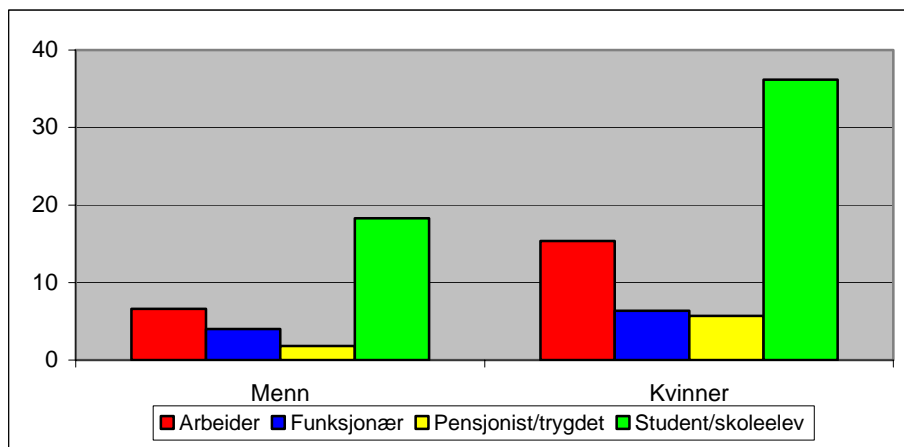
11.4 Rusbrus

Rusbrusen ble introdusert på det norske markedet i 1996. Fram til 2003 ble rusbrus bare solgt på Vinmonopolet, og forbruket var relativt beskjedent. I 2003 ble rusbrus med et alkoholinnhold under 4,75 volumprosent tillatt solgt i dagligvarebutikker, og det førte til at salget ble tredoblet. For å dempe salget av rusbrus, som var særlig populært blant de yngste alkoholbrukerne, ble rusbrusen fra og med 2004 skattet som brennevin. Det førte til en betydelig økning i prisen på rusbrus, og ikke minst ble prisen på rusbrus høy i forhold til prisen på øl med samme alkoholinnhold. I hovedsak som en følge av det, ble salget av rusbrus halvert fra 2003 til 2004. Siden 2004 har salget av rusbrus vært nokså stabilt, og sto i 2005 bare for 1,7 prosent av det registrerte alkoholforbruket det året.

Imidlertid var ikke nedgangen i forbruket av rusbrus like sterk i alle grupper av befolkningen. Særlig fortsatte ungdommen å drikke rusbrus, på tross av at det var blitt relativt mindre kostnadseffektivt dersom en ønsket å drikke seg beruset. Ifølge SIRUS' ungdomsundersøkelser gikk

forbruket av rusbrus blant ungdom mellom 15-20 år ned med 20 prosent fra 2003 til 2004 (www.sirus.no). Blant ungdommene sto rusbrus også for en mye større andel av det totale alkoholforbruket enn blant den øvrige befolkningen, rusbrusen utgjorde i 2004 23 prosent av all alkoholen ungdom mellom 15-20 år oppga å ha drukket det året. Det var noe mer populært å drikke rusbrus blant jenter enn blant gutter.

Figur 20 Prosentandel som drakk rusbrus ved siste drikkesituasjon

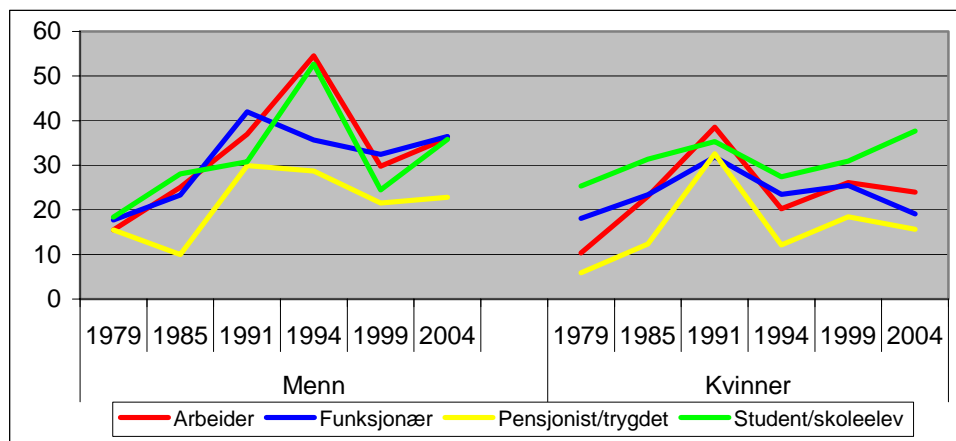

Figur 20 bekrefter i hovedsak resultatene fra undersøkelsene om ungdommenes alkoholbruk. Mens det var relativt uvanlig at arbeidere, funksjonærer og pensjonister oppga å ha drukket rusbrus ved siste drikkesituasjon, var det mindre uvanlig blant gruppen studenter, skoleelever og lærlinger. Dette skyldes i all hovedsak at denne gruppen gjennomgående var mye yngre enn de andre gruppene. Blant de kvinnelige skoleelevene, studentene og lærlingene oppga 36 prosent at de hadde drukket rusbrus ved siste drikkesituasjon, mot 18 prosent blant guttene.

11.5 Antall alkoholdrikker per drikkesituasjon

Om vi summerer andelene over hvilke drikker som ble drukket ved siste drikkesituasjon i de ulike år, vil tallene for hvert år summere seg til over 100 prosent. Det skyldtes at mange oppga å ha drukket flere sorter ved siste drikkesituasjon. Figur 21 viser andelen som oppga at de hadde drukket mer enn én type alkoholdrikk ved siste drikkesituasjon. Det var noe vanligere at menn drakk mer enn én sort alkoholdrikk ved siste drikkesituasjon, enn at kvinner gjorde det.

Figur 21 Andel som drakk mer enn én sort ved siste drikkesituasjon

Med unntak av pensjonistene, som oppga å ha drukket mer enn én drikk noe sjeldnere enn de andre gruppene, er det ingen systematiske forskjeller i hvor stor andel av drikkesituasjonene som var kjennetegnet ved at det ble drukket flere ulike alkoholdrikker. Imidlertid synes det som om det blant menn har vært en tendens til at det har blitt noe mer vanlig å drikke flere sorter ved en og samme drikkesituasjon. Økningen i andelen som hadde drukket mer enn én sort siste gang, var signifikant for alle grupper unntatt pensjonistene (χ^2 ; $p \leq 0,01$). Blant kvinner var økningen signifikant for arbeidere og pensjonister (χ^2 ; $p \leq 0,01$), men ikke for studenter og funksjonærer. Økningen i antall drikker per drikkesituasjon skjedde i årene fra 1979 til 1991, etter den tid har det ikke vært noen systematisk økning i antall drikker per drikkesituasjon.

Det har altså blitt stadig mer vanlig å drikke mer enn én alkoholdrikk ved samme drikkesituasjon. Den vanligste kombinasjonen var øl og brennevin; i 2004 ble det drukket øl og brennevin i 15 prosent av alle de siste drikkesituasjonene. For vin og brennevin og øl og vin var tilsvarende tall henholdsvis 9 og 11 prosent.

11.6 Oppsummering

I den perioden vi har sett på har det skjedd store forandringer i hva folk vanligvis drikker. Ølet har i de senere år overtatt brennevinets dominerende plass blant mannlige arbeidere, funksjonærer og pensjonister. Blant mannlige studenter og skoleelever har øl hele tiden

har vært den vanligste drikken. Ølet hadde sin store vekstperiode blant menn på 1980tallet; allerede i begynnelsen av 1990årene hadde øl blitt den vanligste drikken blant alle grupper menn. Ølet har siden da forsvart sin plass som hoveddrikk blant norske menn. I 1990årene begynte forbruket av vin å bli mer og mer vanlig blant menn, også det vokste på bekostning av brennevinet. Introduksjonen av rusbrus på slutten av 1990tallet har først og fremst hatt betydning for de aller yngste alkoholkonsumentene.

Utviklingen blant kvinnene liknet utviklingen blant menn, øl styrket sin posisjon på bekostning av brennevinet fram til begynnelsen av 1990tallet. Men blant kvinnene økte forbruket av vin enda mer enn forbruket av øl, og på slutten av 1990tallet var vin den dominerende drikken blant alle grupper kvinner med unntak av studentene, skoleelevene og lærlingene, som både i 1979 og 2004, på samme måte som sine mannlige kolleger, foretrakk øl. Det svakere ølet og vinen har altså erstattet brennevinet som foretrukket alkoholdrikk i løpet av perioden 1979 til 2004.

Utviklingen i retning av mer øl og vin og mindre brennevin gjaldt alle grupper og det kan synes som om det har skjedd en tilnærming i preferansene for drikk i løpet av den perioden vi har skjedd på. Fremdeles er det imidlertid forskjeller mellom de ulike sosialgruppene, ikke minst er det fremdeles slik at det er mer vanlig å drikke øl blant arbeidere enn blant funksjonærer, og mer vanlig å drikke vin blant funksjonærer enn blant arbeidere. Et forhold som kan ha bidratt til å styrke likhetene i preferansene for de ulike drikkene, er at det har blitt mer vanlig å drikke flere typer alkoholdrikk i løpet av en og samme drikkesituasjon.

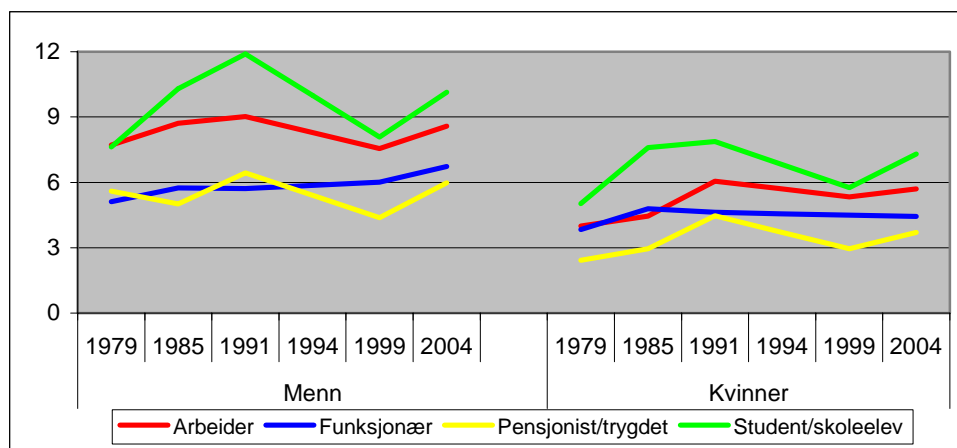
Kapittel 12 Drukket mengde

12.1 Drukket mengde per gang

Figur 22 viser hvor mye ren alkohol som i gjennomsnitt ble drukket ved siste drikkesituasjon.⁵⁴ Både blant menn og kvinner drakk studentene og arbeiderne mest per gang. I 2004 drakk en mannlig arbeider i gjennomsnitt en alkoholemengde svarende til 6 halvflasker pils hver gang han drakk alkohol, mens en mannlig student drakk 7 flasker. For funksjonærer var tilsvarende mengde 4,5 flasker, og for pensjonister 4 flasker.

Kvinnene drakk, som figuren viser, betydelig mindre per gang enn menn. En kvinnelig arbeider drakk i 2004 i gjennomsnitt en alkoholemengde svarende til en halv liter vin, mens en kvinnelig funksjonær nøyde seg med en halv flaske (37,5 cl).

Figur 22 Gjennomsnittlig forbruk ved siste drikkesituasjon. Cl ren alkohol.

Med unntak av de mannlige pensjonistene, var forbruket per gang signifikant høyere i alle grupper i 2004 enn i 1979 (t-test, $p \leq 0,05$). Det var imidlertid høyest i første halvdel av 1990tallet, etter den tid har forbruket per gang gått noe ned.

⁵⁴ Utvalget av arbeidere, pensjonister og studenter inneholdt i 1994 en uvanlig stor andel som drakk relativt mye per gang. De høye tallene for 1994 kan derfor skyldes utvalgsskjevheter.

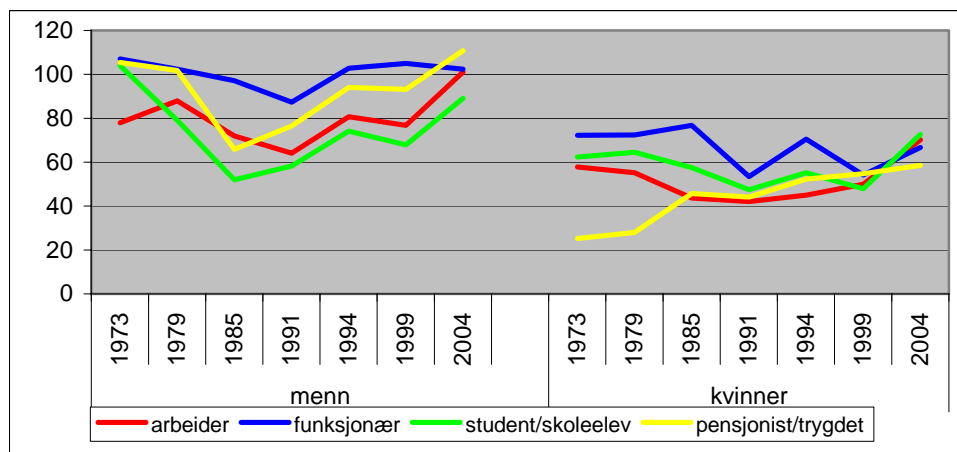
Kvinnenes forbruk per gang har nærmet seg mennenes i alle grupper bortsett fra i funksjonærgruppen. En kvinnelig arbeider drakk i 1979 halvparten så mye per gang som en mannlig. I 2004 var andelen økt til to tredjedeler. Det var det samme som en funksjonærkvinne drakk i forhold til sine mannlige kolleger det samme året. Også de kvinnelige pensjonistene har nærmet seg de mannlige pensjonistene. I 1979 drakk en pensjonistkvinne i gjennomsnitt 43 prosent av det en mann drakk, i 2004 var andelen økt til 62 prosent. Blant studentene og skoleelevene var forskjellene mindre, de kvinnelige studentene drakk 66 prosent av det mennene drakk ved siste drikkesituasjon i 1979, og 72 prosent av det de drakk i 2004.

12.2 Drikkefrekvenser

Om vi antar at tiden siden siste gang en person oppga å ha drukket var representativ for tiden mellom hver drikkesituasjon, vil et slikt mål høyst sannsynlig gi for høye anslag for den gjennomsnittlige drikkefrekvensen. Det skyldes at de som drakk svært sjeldent, vil bli tillagt for mange drikkesituasjoner. Alle som oppga at de drakk i dag og i går, vil jo bli regnet som dagligdrikkere, uansett om denne dagen var den eneste dagen de drakk det året. Samtidig vil alle dagligdrikkere bli regnet med, fordi de faktisk drikker hver dag. På samme måte vil alle som sa at de drakk for 2 dager siden, bidra med 182,5 drikkedager i året, uansett om de bare drakk den ene dagen det året. Samtidig vil alle som virkelig drakk annenhver dag bli regnet med, enten som dagligdrikkere eller som personer som drakk annenhver dag. På samme måte for de som sa at de drakk for tre dager siden osv. Dette gjør at et slikt mål for drikkefrekvens vil ha en tendens til systematisk å overvurdere antallet drikkesituasjoner. På den annen side vil personer som av en eller annen grunn ikke har drukket på uvanlig lang tid, bli tillagt for få drikkesituasjoner. Det er imidlertid tvilsomt om disse vil oppveie tendensen til å overvurdere antallet drikkesituasjoner som forklart over.

For å beregne årlige drikkefrekvenser har vi derfor i stedet tatt utgangspunkt i antall ganger respondentene selv oppga at de drakk henholdsvis øl, vin, brennevin og rusbrus i løpet av en periode. Resultatene er gjengitt i figur 23.

Figur 23 Årlige drikkefrekvenser. Personer som har drukket siste år.

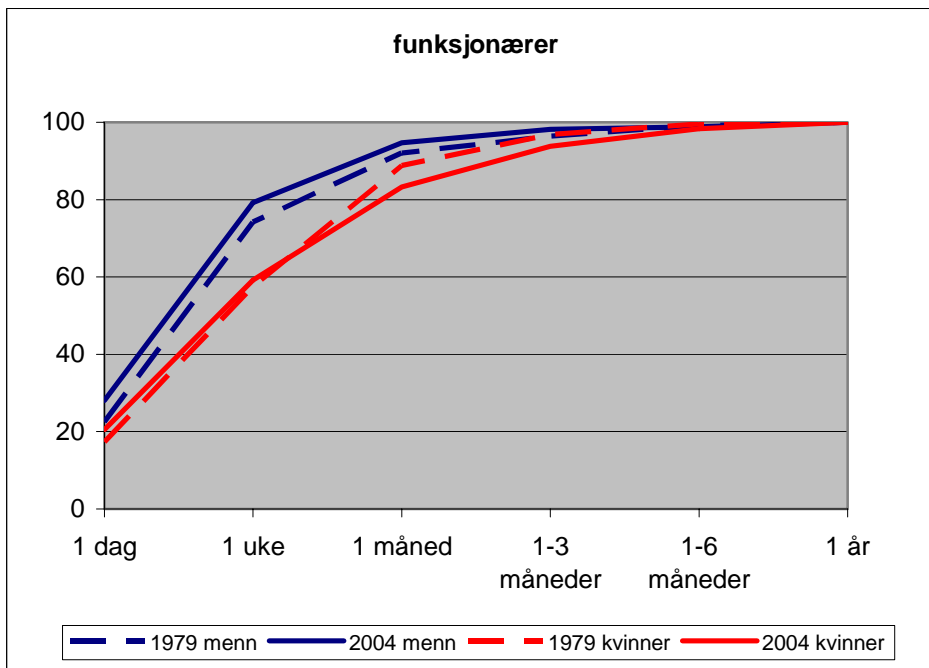
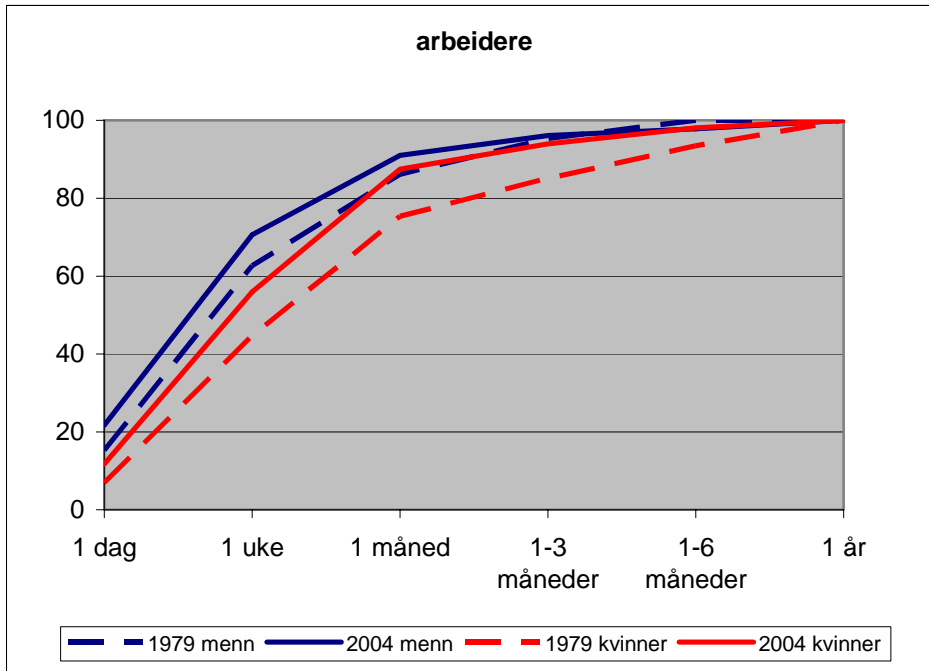
Både blant menn og kvinner er funksjonærene den gruppen som tradisjonelt har drukket alkohol hyppigst. I 1973 oppga de mannlige funksjonærene at de i gjennomsnitt drakk alkohol to ganger i uka, mens kvinnene oppga at de i gjennomsnitt hadde drukket 1,4 ganger i uka.

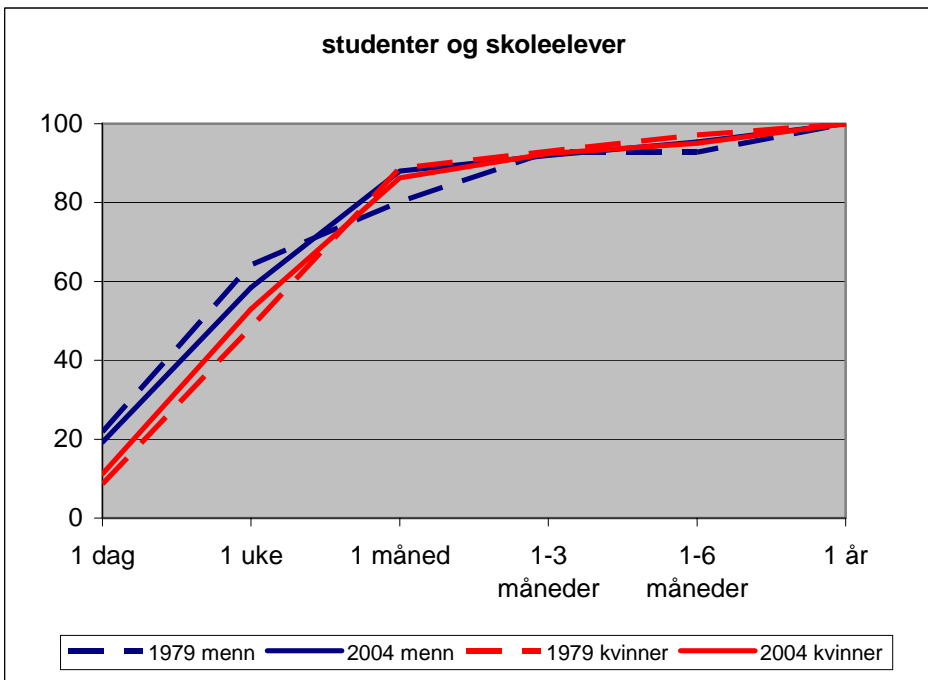
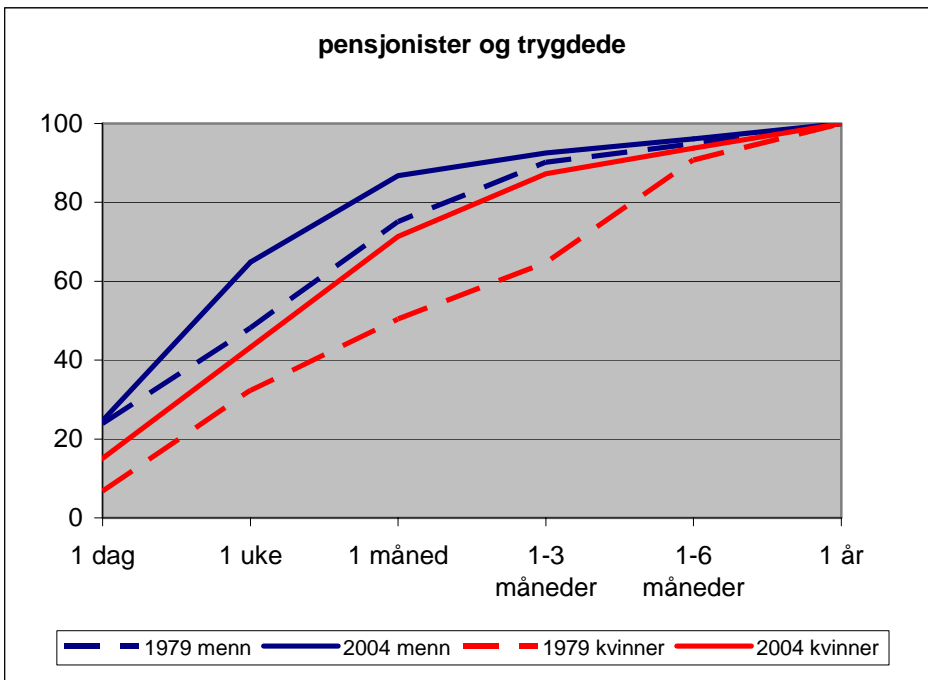
Med unntak av de kvinnelige pensjonistene, gikk den rapporterte drikkehyppigheten ned fra 1979 til begynnelsen av 1990tallet, da den igjen begynte å øke. I 2004 var gjennomsnittsfrekvensen per år høyere i alle grupper enn i 1991.

Det kan synes som om forskjellene i drikkehyppighet mellom gruppene har avtatt i de senere år. Blant kvinnene var det bare små forskjeller mellom de ulike gruppene i årene etter 1991. Før den tid drakk de kvinnelige pensjonistene sjeldnere enn de andre gruppene, men de har økt sin drikkehyppighet gjennom hele perioden. I 2004 drakk alle kvinnene i gjennomsnitt alkohol mellom 60-70 ganger i året.

Heller ikke blant menn var det særlig store forskjeller i drikkehyppighet mellom gruppene i 2004; både funksjonærene, arbeiderne og pensjonistene oppga at de hadde drukket alkohol i gjennomsnitt et par ganger i uka det året. Studentene drakk noe sjeldnere. Når vi sammenliknet drikkehyppighetene i de ulike gruppene i 1979 med 2004, fant vi at drikkehyppigheten hadde økt blant arbeidere og pensjonister, men ikke blant funksjonærer og studenter (t-test, $p \leq 0,01$).

Figur 24 Kumulativ fordeling av tiden siden siste drikkesituasjon. Prosent.

Vi så også på om det kunne påvises noen signifikante endringer i drikkehyppighet ved å sammenlikne de kumulative fordelingsfunksjonene for antall dager siden en hadde drukket siste gang for årene 1979 og 2004.⁵⁵ Figur 24 viser den kumulative fordelingen av antall dager siden siste gang mannlige og kvinnelige arbeidere, funksjonærer, pensjonister og studenter oppga å ha drukket alkohol i 1979 og 2004. Endringen i de kumulative fordelingsfunksjonene for menn og kvinner fra 1979 og 2004 var bare signifikant for gruppene pensjonister og trygdede ($p \leq 0,05$). Men, med unntak av kvinnelige funksjonærer og mannlige studenter, var det også i de andre gruppene en tendens til at andelen som oppga at de hadde drukket alkohol dagen før og/eller i løpet av den siste uka, hadde økt. På figurene kommer dette fram ved at de heltrukne linjene ligger over de stiplede i den venstre delen av figuren. Det er derfor grunn til å hevde at en større del av den norske befolkningen drakk ukentlig eller hyppigere i 2004 enn i 1979.

Andelen som oppga at de hadde drukket dagen før var størst blant funksjonærene, i 2004 oppga 28 prosent av de mannlige funksjonærene og 21 prosent av kvinnene at de hadde drukket alkohol dagen før. Blant arbeiderne oppga 22 prosent av mennene og 12 prosent av kvinnene at de hadde drukket dagen før. For pensjonistene var tilsvarende tall 25 og 15 prosent, og blant studenter og skoleelever 19 og 11 prosent. Dette bekrefter inntrykket fra figur 23, som viste at funksjonærene hadde en tendens til å drikke oftere enn de andre gruppene, og at studentene drakk sjeldnest.

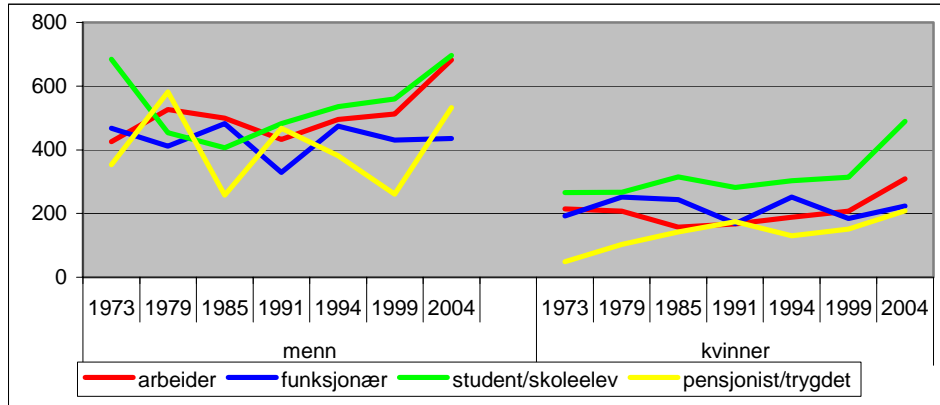
12.3 Årsforbruket av alkohol

På bakgrunn av oppgavene over hvor mye den enkelte respondent oppga at han eller hun vanligvis drakk og hvor ofte de drakk, har vi beregnet det årlige gjennomsnittsforbruket av alkohol i de ulike gruppene. Disse anslagene vil være for lave, siden respondentene både har en tendens til å undervurdere hvor mye de drakk siste gang og hvor ofte de drikker. Nå er det imidlertid ikke nivået vi først og fremst er

⁵⁵Vi benyttet en Kolmogorov-Smirnov test som tar utgangspunkt i andelen av utvalgene som hadde drukket i løpet av siste dag, i løpet av de to siste dager, i løpet av de tre siste dager osv. helt opp til det siste året, og så på avvik mellom de kumulative andelen for de to utvalgene.

interessert i, men utviklingen over tid. Til det formål vil estimatene være bedre egnet. Årsforbruket av alkohol for arbeidere, funksjonærer, pensjonister og studenter er vist i figur 25. I alle grupper var gjennomsnittsforbruket blant menn signifikant høyere enn blant kvinner.

Figur 25 Gjennomsnittlig alkoholforbruk per år blant personer som hadde drukket siste år. CI ren alkohol.

Studentene var den gruppen som gjennomgående hadde det høyeste alkoholforbruket, mens pensjonistene hadde det laveste.⁵⁶ Med unntak av de kvinnelige studentene i 2004, lå heller ikke forbruket blant studentene mye over forbruket blant arbeidere og funksjonærer. Pensjonistenes forbruk var noe lavere enn forbruket i de andre gruppene. De kvinnelige pensjonistene hadde imidlertid økt sitt forbruk så mye at de fra begynnelsen av 1990-tallet oppga å drikke like mye som de kvinnelige arbeiderne og funksjonærene. Det var i alle år en tendens til at de mannlige arbeiderne drakk noe mer enn de mannlige funksjonærene, men vi fant ikke den samme tendensen blant kvinnene.

Med unntak av blant funksjonærene og de mannlige pensjonistene, var alkoholforbruket høyere i 2004 enn i 1979. Det var imidlertid ikke noen jevn økning i forbruke i de andre gruppene, med unntak av de

⁵⁶ Dette står tilsynelatende i motstrid til resultatene i tabell 10, som viste at det å være student, bidro til å senke alkoholforbruket. Årsaken er at vi i tabell 10 har korrigert for alder og bosted, mens figur 25 viser det rapporterte alkoholforbruket. Studentene oppga altså å ha drukket mer enn andre grupper, men det skyldtes at de var yngre enn dem, og ikke at de var studenter.

kvinnelige pensjonistene gikk forbruket ned eller holdt seg om lag uendret fra 1979 til 1991. Fra da av var det imidlertid en kontinuerlig økning i alkoholforbruket blant arbeidere, studenter og kvinnelige pensjonister fram til 2002. Økningen artet seg som et økt forbruk av øl og – framfor alt - vin.

12.4 Oppsummering

Kvinner drakk betydelig mindre per gang enn menn, men forskjellen mellom kjønnene var mindre i 2004 enn i 1979. Studenter og arbeidere drakk mer per gang enn funksjonærer og pensjonister.

I alle grupper har det vært en tendens til at forbruket per gang har økt. Størsteparten av økningen skjedde fram til midten av 1990tallet, etter den tid har det ikke vært noen vekst i forbruket per gang.

Funksjonærene har tradisjonelt drukket noe hyppigere enn de andre gruppene. Det har vært en tendens til økt drikkefrekvens i alle grupper, men særlig sterk har økningen vært blant arbeidere, studenter og kvinnelige pensjonister. Andelen dagligdrikkere var større i 2004 enn i 1979, og det samme var andelen som hadde drukket siste uke.

Andel dagligdrikkere har økt i alle grupper med unntak av blant studenter, skoleelever og lærlinger.

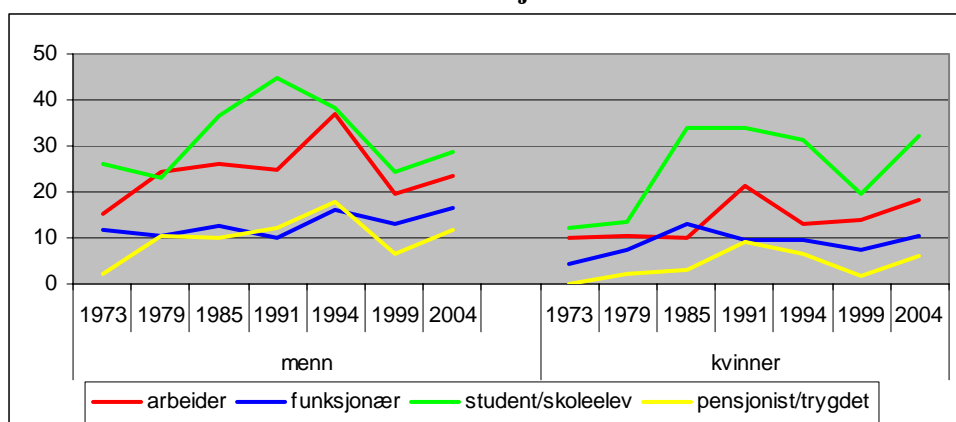
Som en følge av økt alkoholinntak per gang og økt drikkefrekvens, har det årlige forbruket av alkohol økt fra 1979 til 2004. Økningen var sterkest blant arbeidere og kvinnelige studenter og pensjonister. Det økte alkoholforbruket i den siste delen av perioden skyldes et økt forbruk av øl og – framfor alt – vin. Forbruket av brennevin har gått ned.

Kapittel 13 Russituasjoner

13.1 Beruselsessituasjoner

Det er store forskjeller i forbruket fra en drikkesituasjon til en annen. Noen drikkesituasjoner vil være preget av et relativt høyt alkoholforbruk, andre av et mer beskjedent forbruk. I det følgende antar jeg at en situasjon der en mann drikker en alkoholmengde svarende til 12 cl ren alkohol eller mer (f eks 1 liter vin eller mer), eller en kvinne drikker mer enn 9 cl ren alkohol (f eks en hel flaske vin eller mer), er en situasjon som sannsynligvis fører til noen grad av rus. Vi kan da anslå andelen av de siste drikkesituasjonene som kan ha ført til beruselse. Dette er vist i figur 26.

Figur 26 Andel drikkesituasjoner som kan ha ført til noen grad av beruselse. Prosent av alle drikkesituasjoner.

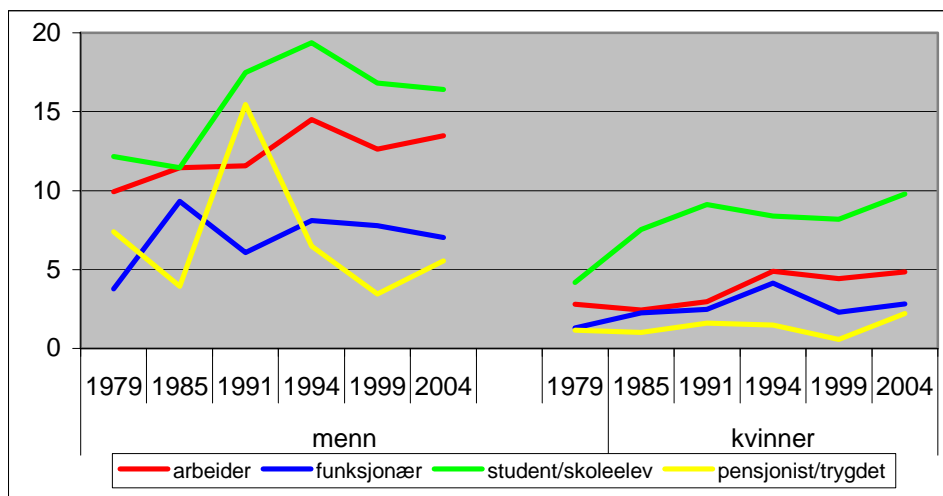

Både blant menn og kvinner drakk studentene seg relativt hyppigst beruset, etterfulgt av arbeiderne. De mannlige funksjonærene drakk seg ikke mye hyppigere beruset enn de mannlige pensjonistene, mens de kvinnelige funksjonærene drakk seg beruset noe oftere enn de kvinnelige pensjonistene. På 1990-tallet oppga mannlige studenter at de drakk seg beruset i 4 av 10 drikkesituasjoner. Etter den tid har det avtatt noe, og i 2004 oppga de mannlige studentene at 3 av 10 drikketilfeller førte til en mulig beruselse. Det samme oppga de kvinnelige studentene det året. Siden de kvinnelige studentene drakk sjeldnere enn mennene, førte dette likevel ikke til like mange russituasjoner.

Arbeiderne drakk seg ikke like ofte beruset som studentene, men det var vanligere å drikke seg beruset blant arbeiderne enn blant pensjonistene og funksjonærene. Innen disse gruppene var det relativt uvanlig å drikke seg beruset; rundt ett av ti drikketilfeller førte til en russituasjon i vår forstand.

I intervjuundersøkelsene ble det også spurt om antall ganger respondentene hadde drukket en bestemt mengde øl, vin og brennevin eller mer,⁵⁷ og det ble også spurt om hvor mange ganger de hadde drukket så mye at de hadde følt seg tydelig beruset. Resultatene er vist i figurene 27 og 28.

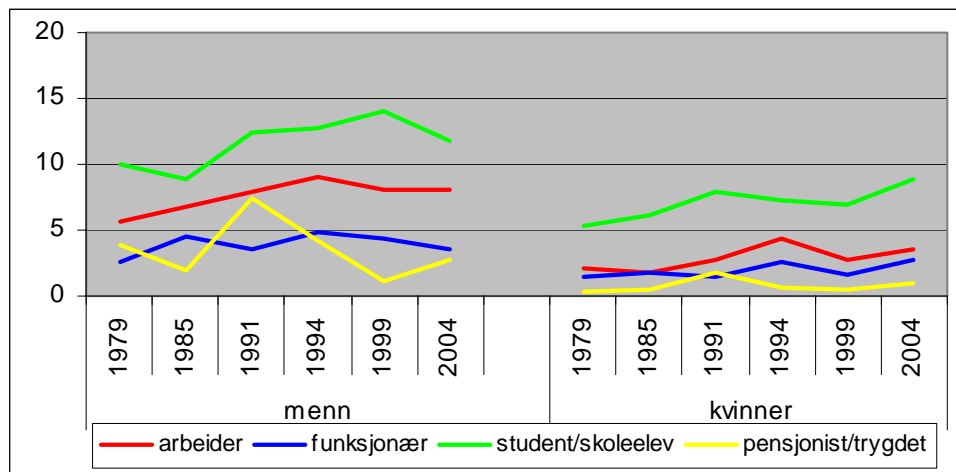
Figur 27 Antall ganger en hadde drukket 6 halvflasker øl, én flaske vin eller ¼ liter brennevin eller mer. Gjennomsnitt for personer som hadde drukket siste år.

Figurene 27 og 28 bekrefter bildet fra figur 26. Studentene var de som drakk seg beruset relativt hyppigste, fulgt av arbeiderne, funksjonærene og pensjonistene.

⁵⁷ Respondentene ble bedt om å oppgi hvor mange gange de i løpet av siste år hadde drukket 6 halvflasker øl, en helflaske vin eller en halvflaske (35 cl) brennevin eller mer. Disse kvanta svarer til en alkoholemengde på hhv. 9, 9 og 14 cl ren alkohol, altså rundt de kvanta vi har satt som grense for en mulig russituasjon.

Figur 28 Antall ganger en oppga å ha vært tydelig beruset siste år. Gjennomsnitt for personer som hadde drukket siste år.

Antall ganger respondentene oppga å ha drukket mye alkohol viste en jevn økning blant kvinnene, og også blant mannlige studenter og arbeidere. Det samme gjorde antall ganger de oppga at de hadde vært tydelig beruset.

Antallet beruselsestilfeller var svært ulikt fordelt blant alkoholkonsumentene. For alle årene under ett sto 6 prosent av arbeiderne for halvparten av alle rustilfellene. Blant funksjonærene var tilsvarende tall 7 prosent, og blant studenter og pensjonister henholdsvis 12 og 2 prosent. De aller fleste drakk seg altså meget sjeldent beruset.

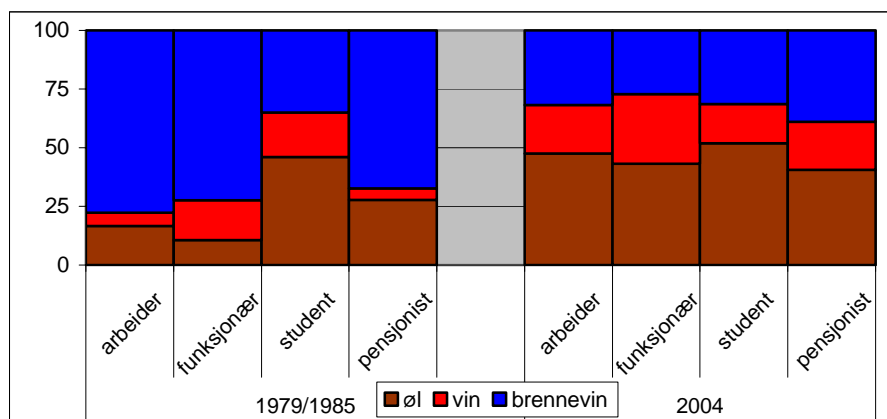
Antall ganger respondentene selv oppga at de hadde vært tydelig beruset, var lavere enn antall ganger de oppga å ha drukket 9/12 cl ren alkohol eller mer. Det kan skyldes at en med tydelig beruset mener en nokså kraftig rus, hvor en kanskje ikke bare tenker på selve alkoholpåvirkningen, men også ulike omstendigheter i forbindelse med beruselsen. Fordi en med årene utvikler en større grad av toleranse overfor alkohol og lærer seg å mestre alkoholpåvirkningen, vil heller ikke den samme alkoholemengden føre til samme rusopplevelse når en blir eldre som da en var ung. Dette vil kunne bidra til at antall ganger en oppgir å ha vært tydelig beruset, vil avvike fra antall ganger en har drukket 9/12 cl ren alkohol eller mer.

Antall ganger respondentene selv oppga å ha drukket relativt mye alkohol, var også lavere enn det antallet vi kunne regne oss fram til på bakgrunn av de ganger det ble drukket 9/12 cl ren alkohol eller mer ved siste drikkesituasjon. Blant arbeiderne drakk menn i gjennomsnitt 12 cl ren alkohol eller mer 24 ganger i året, mens kvinnene drakk 9 cl alkohol eller mer 13 ganger i året. Selv rapporterte imidlertid de mannlige arbeidere at de drakk så mye 14 ganger i året, mens kvinnene oppga 5 ganger. Årsaken til forskjellen er mest sannsynlig at arbeiderne underrapporterte antallet situasjoner der de drakk relativt mye alkohol. Tilsvarende avvik var det også for de andre gruppene.

13.2 Valg av rusdrikk

Om vi regner en drikk som utgjør mer enn 50 prosent av alkoholinntaket ved en drikkesituasjon som hoveddrikk, skjedde det en endring i den drikken som dominerte ved russituasjoner på slutten av 1970tallet/begynnelsen av 1980tallet og til 2004.⁵⁸ Dette er vist i figur 29.

Figur 29 Rustilfeller fordelt på hoveddrikk. Prosent av alle rustilfeller.

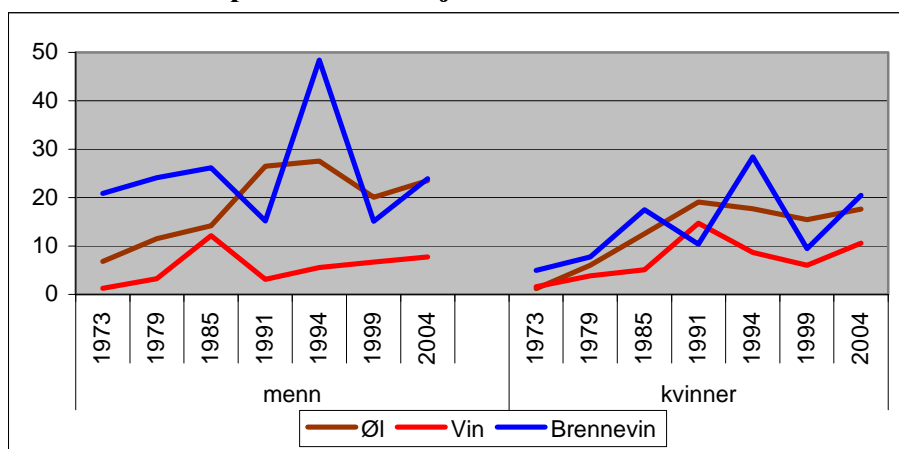
Det var først og fremst ølet som tok over brennevinets plass som rusdrikk nummer én, i 2004 sto øl for mellom 41-52 prosent av rustilfellene. Men også vin hadde økt sin andel av de mulige russituasjonene, fra mellom 5-19 prosent i 1979/1985 til mellom 17-30

⁵⁸Antall kvinnelige arbeidere som oppga å ha drukket 9 cl ren alkohol eller mer ved siste drikkesituasjon var så få at vi har slått sammen menn og kvinner. Av samme grunn har vi slått sammen årene 1979 og 1985.

prosent i 2004. Særlig blant funksjonærgruppen var det relativt vanlig å drikke seg beruset på vin.

Det at ølet har overtatt brennevinets plass som rusdrikk nummer én, trenger imidlertid ikke bety at situasjoner der det ble drukket øl oftere førte til beruselse enn drikkesituasjoner der vin eller brennevin var hoveddrikk. Dette kan bare være en gjenspeiling av at situasjoner der det ble drukket øl utgjorde majoriteten av drikkesituasjonene, og at andelen russituasjoner er uavhengig av hvilken type alkoholdrikk en inntok. For å se om det var slik, har vi i figur 30 beregnet andelen russituasjoner etter hoveddrikk. Vi så på alle gruppene under ett, men skilte mellom kvinner og menn.

Figur 30 Andel situasjoner der det ble drukket 9/12 cl ren alkohol eller mer fordelt på drikkesituasjonens hoveddrikk. Prosent.

Figuren viser at, med unntak av den uvanlig store andelen rustilfeller med brennevin i 1994, har det både blant kvinner og menn vært en tendens til at øl er blitt en like viktig rusdrikk som brennevin. I de situasjonene der brennevin eller øl var hoveddrikk, drakk mennene seg beruset i rundt en fjerdedel av drikkesituasjonene i 2004. Det betyr at de i disse situasjonene enten drakk 30 cl brennevin eller 5 halvlitere øl eller mer. Kvinnene drakk seg sjeldnere beruset enn mennene; en femtedel av situasjonene der brennevin eller øl var hoveddrikk var mulige russituasjoner, det vil si situasjoner der kvinnene enten drakk 22,5 cl brennevin eller 4 halvlitere øl eller mer.

I de situasjonene der vin var hoveddrikk, drakk imidlertid kvinnene seg noe hyppigere beruset enn mennene. Men det var minst vanlig å drikke seg beruset når vin var hoveddrikk, bare rundt 10 prosent av disse tilfellene førte til beruselse i vår betydning.

Blant kvinnene har andelen mulige beruselsessituasjoner økt for alle typer alkoholdrikker i perioden fra 1973 og fram til 2004. Uansett hva kvinner drakk i 2004, drakk de seg altså oftere beruset enn hva de gjorde 25 år tidligere. Også blant menn gjaldt det de situasjonene der øl og vin var hoveddrikk, mens andel rustilfeller brennevin var hoveddrikk var om lag uendret.

Det at det er minst vanlig å drikke seg beruset når vin er hoveddrikken, må ikke nødvendigvis forstås slik at folk drakk seg sjeldnere beruset fordi de drakk vin. Det kan like gjerne være at de som foretrakk vin, drakk seg sjeldnere beruset enn de som foretrakk brennevin og øl, uansett hva de drakk. Og det kan også skyldes at vin ble foretrukket i bestemte sammenhenger, og at disse sammenhengene skilte seg fra de hvor øl og brennevin ble foretrukket. For eksempel er det mindre vanlig å drikke seg beruset i en familiemiddag hvor det blir servert vin, enn ved en samling med kamerater på puben der det drikkes øl.

Rusmønsteret er altså ikke bare knyttet til type drikk, men like mye til sosialt miljø og den konteksten drikkingen skjer innenfor. Det er grunnleggende trekk ved personene og drikkesituasjonene som for de fleste er bestemmende for hvor ofte de drikker seg beruset.

13.3 Oppsummering

Uansett hvilken gruppe vi så på, drakk menn seg hyppigere beruset enn kvinner. Studentene drakk seg oftest beruset, etterfulgt av arbeiderne. Funksjonærene og pensjonistene drakk seg sjeldnere beruset.

Siden de fleste grupper oppga å ha økt sin drikkefrekvens samtidig som andelen rusituasjoner var uendret eller litt høyere, har antallet rusituasjoner økt. Det har særlig vært en økning blant kvinner, men også mannlige studenter og arbeidere drakk seg hyppigere beruset i 2004 enn 25 år tidligere.

I alle grupper var antall ganger folk oppga at de hadde vært tydelig beruset, svært ulikt fordelt blant alkoholkonsumentene. For alle årene

og gruppene under ett, sto fem prosent av konsumentene for 50 prosent av de tilfellene hvor folk oppga at de hadde vært tydelig beruset.

Fra 1980- til 1990-tallet ble det stadig mindre vanlig å drikke seg beruset på brennevin, og mer og mer vanlig å drikke seg beruset på øl og – i sær blant kvinner – vin. Et unntak fra denne utviklingen var studentgruppen, hvor øl hele tiden var den vanligste rusdrikkeen.

At ølet overtok brennevinets plass som rusdrikk nummer én, skyldtes dels at forbruket av øl økte mens forbruket av brennevin sank, dels at det i alle grupper ble vanligere å drikke seg beruset når en drakk øl enn hva tilfellet var på 1980tallet. Både blant kvinner og menn økte andelen russituasjoner når øl var hoveddrikk. Det samme gjaldt vin, og for kvinner også brennevin. Uansett alkoholdrikk drakk altså kvinnene seg oftere beruset etter 1990 enn i årene før.

Andelen russituasjoner var minst i de situasjoner der vin var hoveddrikk. I de tilfellene der vin var hoveddrikk, drakk kvinnene seg noe hyppigere beruset enn menn. Det motsatte var tilfellet i de situasjoner der øl og vin var hoveddrikk. At rusfrekvensen varierer med drikk, betyr ikke at folk drakk mindre f.eks fordi de drakk vin og ikke øl. Det kan heller skyldes at i de kontekster der det ble drukket vin, var det mindre vanlig å drikke seg beruset enn i situasjoner der øl og brennevin sto på menyen.

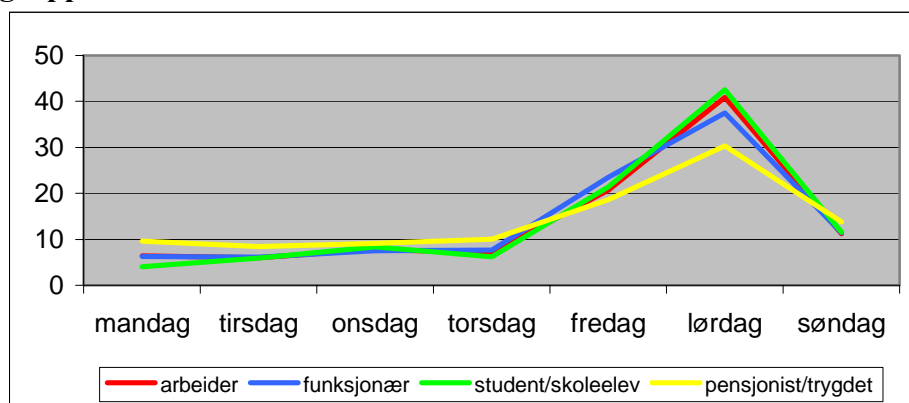
Kapittel 14 Drikkerytme

14.1 Drikkesituasjoner og ukedag

Alkoholsalget i Norge er ulikt fordelt på ukedagene, og det samme er alkoholforbruket. Ikke minst legges gjerne de store drikkesituasjonene til helgene, da mange trenger en fridag å komme seg på etter store inntak av alkohol.

Figur 31 gir en framstilling av hvordan de siste drikketilfellene fordelte seg på de ulike ukedagene. Anslagene er basert på at vi kjenner hvilken dag intervjuet ble foretatt på og hvor mange dager det var siden de drakk siste gang.⁵⁹

Figur 31 Drikkesituasjoner fordelt på ukedager blant personer som hadde drukket siste uke. Prosent av alle drikkesituasjoner i gruppen.

Det var ingen store forskjeller i de ulike gruppenes drikkerytme, men pensjonistene syntes å spre sitt forbruk noe mer jevnt ut over ukedagene enn det som var vanlig i de andre gruppene. Mens vel 60 prosent av arbeidernes, funksjonærenes og studentenes drikkesituasjoner skjedde på fredag og lørdag, sto disse dagene for litt under 50 prosent av

⁵⁹ Vi har sett på fordelingen på ukedag blant arbeidere, funksjonærer, studenter og pensjonister som oppga at de hadde drukket for seks eller færre dager siden (4221 personer). Vi tok ikke med de som oppga at de hadde drukket for 7 dager siden, da det var en opphopning av respondenter som hadde svart "for en uke siden". Tall for årene 1973, 1979, 1985, 1994, 1999 og 2004 er slått sammen, da det ikke var vesentlige forskjeller i fordelingen fra 1973 til 2004.

drikkesituasjonene blant pensjonistene. Dette tok pensjonistene igjen ved å drikke relativt hyppigere på de andre ukedagene.

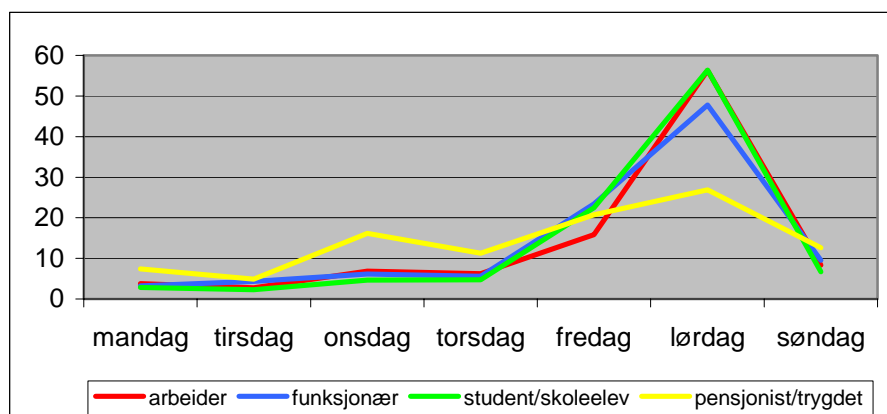
Som ventet var lørdag den dagen da det var vanligst å drikke alkohol, med fredag på en like klar andreplass. Lørdag sto for litt under 40 prosent av de siste drikkesituasjonene blant dem som hadde drukket siste uke. Fredag var en like klar nummer to; rundt 20 prosent av siste ukes drikkesituasjoner var lagt til fredager. Til sammen sto helgene, dvs. fredag-lørdag-søndag, for 70 prosent det totale antallet drikketilfeller i løpet av siste uke. De resterende drikketilfellene var spredt nokså likt ut over de øvrige ukedagene.

Det kan være grunn til å tro at blant dem som ikke oppga at de hadde drukket siste uke, vil en relativt større andel av drikkesituasjonene være lagt til helger enn blant de som har drukket én eller flere ganger siste uke. Det betyr at figur 31 vil undervurdere andelen av drikkingen i helgene noe, og overvurdere andelen på de øvrige ukedager.

14.2 Russituasjoner og ukedag

Figur 32 viser fordelingen av russituasjonene på ukedag.⁶⁰

Figur 32 Russituasjoner fordelt på ukedager blant personer som hadde drukket seg beruset siste uke. Prosent av alle russituasjoner siste uke.

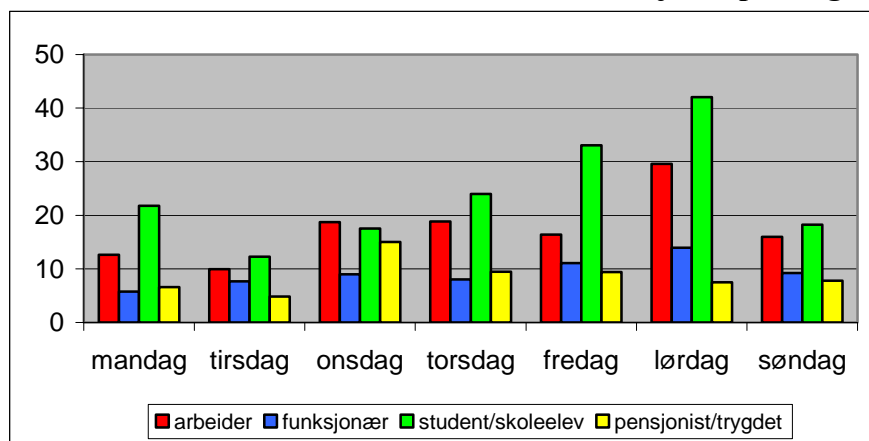
⁶⁰ Grunnlaget for figuren er 719 ”russituasjoner” blant arbeidere, funksjonærer, studenter og pensjonister.

Med unntak av blant pensjonistene, var russituasjonene enda sterkere konsentrert til helgene enn drikkesituasjonene. Lørdagen sto for mellom 50-60 prosent av alle russituasjoner blant arbeidere og studenter, og i underkant av 50 prosent av alle russituasjonene blant funksjonærer. Blant arbeidere og funksjonærer sto fredag og lørdag for vel 70 prosent av alle russituasjonene, og for studentene var andelen nesten 80 prosent.

Også blant pensjonistene var det mest vanlig å legge de situasjonene der det ble konsumert relativt mye alkohol til helgene, blant pensjonistene sto fredag og lørdag for 48 prosent av alle russituasjonene.

En annen måte å belyse sammenhengen mellom drikkemåte og drikkedag på, er vist i figur 33. Figuren viser hvor stor andel av de daglige drikkesituasjonene som kan klassifiseres som russituasjoner.

Figur 33 Russituasjoner fordelt på ukedag. Personer som hadde drukket siste uke. Prosent av antall drikkesituasjoner per dag.

Med unntak av pensjonistene og de trygdede, rapporterte alle gruppene at det var mest vanlig å drikke seg beruset på lørdager. Over 40 prosent av drikkesituasjonene blant studenter og skoleelever på lørdager førte til noen grad av beruselse. Blant arbeiderne var tilsvarende andel rundt 30 prosent, og blant funksjonærene rundt 15 prosent. Vi legger merke til at det – uansett ukedag – var mest vanlig å drikke seg beruset blant studenter og arbeidere, og minst vanlig blant funksjonærer og pensjonister.

14.3 Oppsummering

Lørdag er den dagen hvor det er mest vanlig å drikke alkohol på her til lands, etterfulgt av fredag. Dette gjelder for alle grupper, og både kvinner og menn. Til sammen sto helgene, dvs. fredag-lørdag-søndag, for nesten 70 prosent av alle drikkesituasjonene.

Lørdag er også den dagen hvor det er mest vanlig å drikke seg beruset; om lag 50 prosent av alle drikkesituasjonene der kvinner drakk 9 cl ren alkohol eller mer og menn drakk 12 cl ren alkohol eller mer, fant sted på en lørdag. Fredag var den dagen da det var nest mest vanlig å drikke seg beruset. Til sammen sto helgene for nesten 80 prosent av alle drikkesituasjonene.

Studenter og skoleelever drakk seg beruset i nær halvparten av drikkesituasjonene på lørdager, og i over 30 prosent av situasjonene på fredager. Arbeiderne drakk seg beruset noe sjeldnere enn studenter og skoleelever, men hyppigere enn funksjonærer og pensjonister.

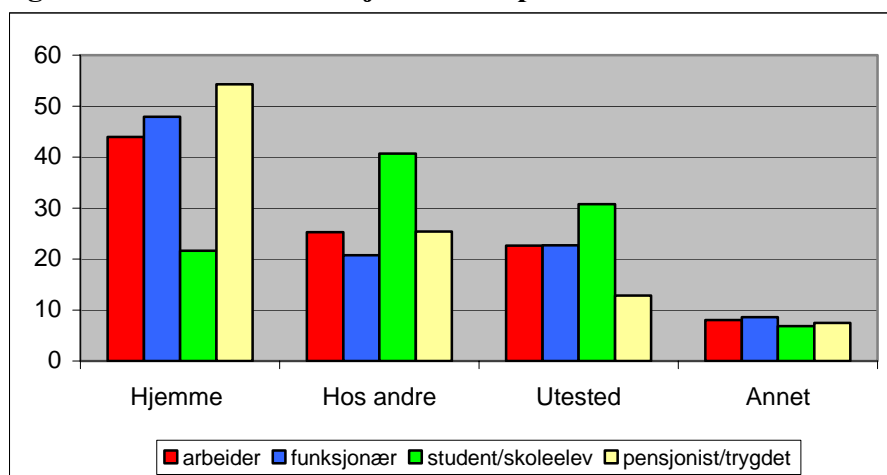
Kapittel 15 Drikkested

15.1 Drikkested

Siden 1994 er det også blitt spurt om hvor respondentene var siste gang de drakk alkohol. Figur 34 viser hvordan de siste drikkesituasjonene fordelte seg på drikkested. Vi har ikke funnet noen grunn til å skjelne mellom kvinner og menn, og vi har slått sammen årene 1994, 1999 og 2004.

Nå vil ikke folk besøke utesteder like hyppig til alle tider på året. I sommerferien og rundt juletider er det vanligere å frekventere et utested enn det er i november, som er den måneden dataene er samlet inn i. De tall vi gjengir for andelen drikketilfeller som skjer på utesteder vil derfor kunne være noe for lave, og følgelig blir andelen for de andre stedene noe for høye.

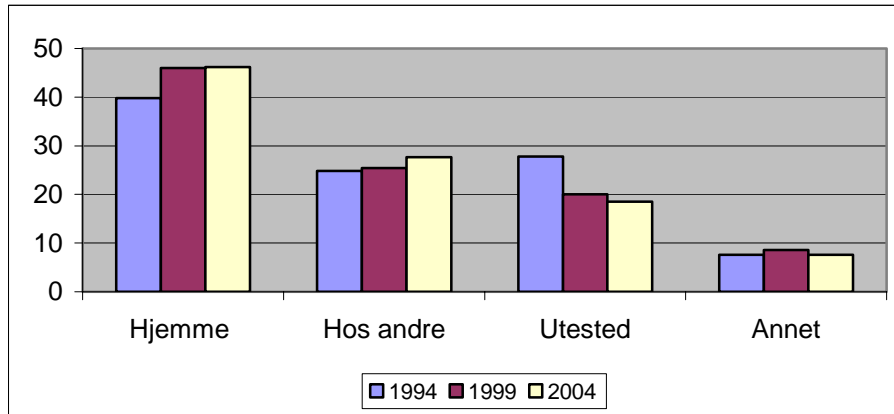
Figur 34 Siste drikkesituasjon fordelt på drikkested. Prosent.

Bortsett fra blant studenter og skoleelever, har det vanligste hele tiden vært å drikke hjemme. Mer enn halvparten av drikkesituasjonene blant pensjonistene skjedde i eget hjem, og mellom 40-50 prosent av drikkesituasjonene blant arbeidere og funksjonærer foregikk der. Blant studenter og skoleelever var det vanligste drikkestedet hjemme hos andre, rundt 40 prosent av alle drikkesituasjonene fant sted i andres hjem. For de andre gruppene utgjorde antall situasjoner der drikkingen skjedde hjemme hos andre rundt 20 prosent av alle drikketilfellene.

Blant studenter og skoleelever foregikk rundt 30 prosent av drikkesituasjonene på et utested. For arbeidere og funksjonærer var tilsvarende andel 20 prosent, mens bare 10 prosent av pensjonistenes drikkesituasjoner fant sted på kafé eller restaurant. Den totale andelen drikkesituasjoner som fant sted på et utested sank noe i perioden 1994 til 2004. Dette er vist i figur 35.

Figur 35 Siste drikkesituasjon fordelt på drikkested og år. Prosent.

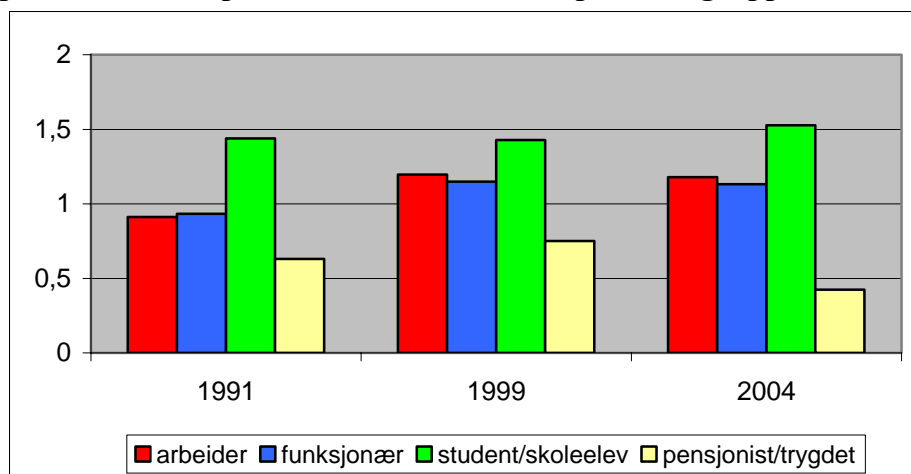
Mens 28 prosent av alle drikkesituasjonene foregikk på et utested i 1994, var andelen sunket til 19 prosent i 2004. Til denne nedgangen svarte det en økning i andel drikkesituasjoner som foregikk i eget eller andres hjem. Dette trenger imidlertid ikke bety at det totale antallet drikkesituasjoner på utesteder har gått ned, siden det har vært en økt drikkefrekvens i perioden.

Vi kan få et inntrykk av utviklingen i det totale antallet drikkesituasjoner på utesteder ved å se på hvor mange ganger respondentene sa at de hadde drukket alkohol på et utested i løpet av de siste fire ukene. Det ble spurt om dette i årene 1991, 1999 og 2004, og resultatene er vist i figur 36. Med unntak av pensjonistene, oppga alle grupper at de hadde drukket oftere på et utested i 2004 enn i 1991. Selv om utestedenes andel av det totale antallet drikkesituasjoner falt, steg altså likevel antall drikkesituasjoner som fant sted på utesteder.

Ifølge oppgaver over årlige drikkefrekvenser, økte gjennomsnittlig antall drikkesituasjoner per år med 42 prosent fra 1991 til 2004. I samme periode økte gjennomsnittlig antall drikkesituasjoner på et

utested siste fire uker med 17 prosent. Veksten i antall drikkesituasjoner som skjedde hjemme eller borte hos venner, var altså sterkere enn veksten i antall drikkesituasjoner på utesteder.

Figur 36 Gjennomsnittlig antall ganger en hadde drukket alkohol på et utested i løpet av siste 4 uker fordelt på sosial gruppe.

Nok en gang ser vi at det var studentene og skoleelevene som drakk hyppigst på utesteder, mens det var like vanlig blant arbeidere og funksjonærer. Pensjonistene drakk sjeldnest alkohol ute på restaurant. Resultatene bekrefter resultatene gjengitt i figur 34.

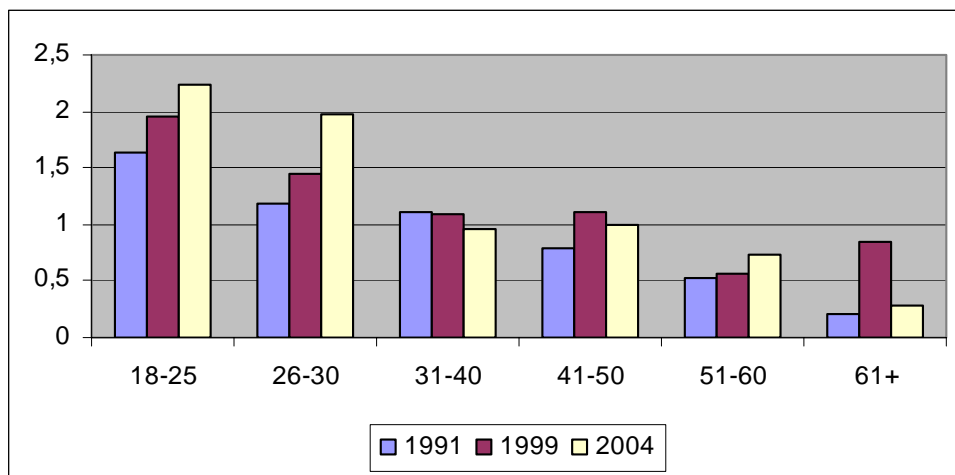
Siden studentene og skoleelevene drakk hyppigst på utested, mens pensjonistene bare sjelden drakk alkohol på restaurant, er det grunn til å tro at antall ganger en frekventerer et skjenkested avtar med alderen. I figur 37 har vi derfor vist antall ganger ulike aldersgrupper oppga å ha drukket alkohol i løpet av de siste fire ukene. Som ventet var det vanligst å drikke alkohol på et utested blant de yngste aldersgruppene; i 2004 oppga aldersgruppen 18-25 år å ha drukket på et utested mer enn dobbelt så ofte som aldersgruppen 31-40 år, og fire ganger så ofte som de mellom 51-60 år.

Vi ser også at det særlig var aldersgruppen 26-30 år som hadde økt antallet drikkesituasjoner på utesteder; denne aldersgruppen økte antall ganger de oppga å ha drukket alkohol på et utested med nesten 70 prosent fra 1991 til 2004. Imidlertid var det også en tendens til økning blant de mellom 18-25 år, og til at de over 40 år besøkte skjenkestedene

hyppigere i 2004 enn i 1991. Men økningen var ikke så sterk blant disse som blant de yngste aldersgruppene.

Det er også interessant å merke seg at i aldersgruppen 31-40 år, dvs. i den perioden av livet der det er vanligst å ha små barn, har det ikke skjedd noen nevneverdig endring i antall ganger de intervjuede sa at de hadde drukket alkohol på et utested. Dette bekrefter det inntrykket fra kohortanalysen i kapittel 10, som viste at i denne fasen av livet var det vanlig å begrense sitt forbruk av alkohol.

Figur 37 Gjennomsnittlig antall ganger en hadde drukket alkohol på et utested i løpet av siste 4 uker fordelt på aldersgrupper

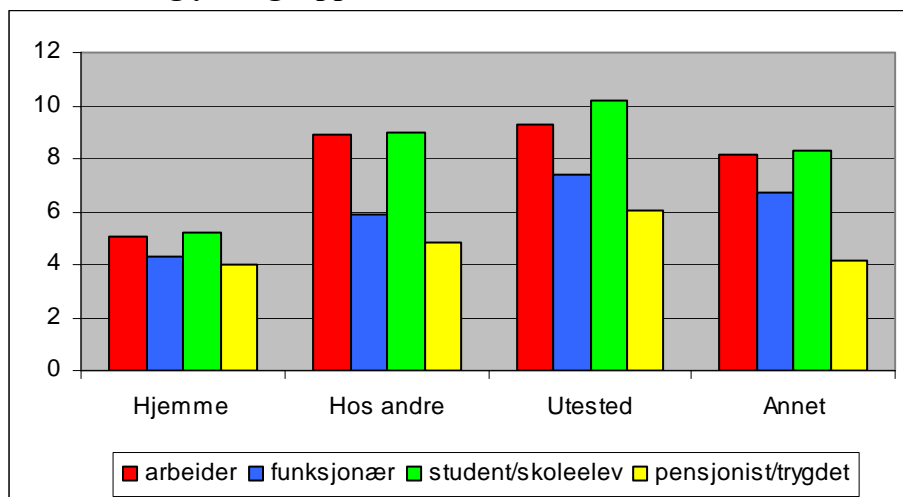

15.2 Drikkested og mengde per gang

Figur 38 viser hvordan drukket mengde varierer med drikkested og yrkesgruppe. Heller ikke her har vi skilt mellom kjønnene, men menn drakk mer enn kvinner uavhengig av hvor de var da de drakk. Arbeiderne og studentene drakk også mer enn funksjonærene og pensjonistene, uavhengig av drikkested. Særlig drakk arbeiderne og studentene mer enn funksjonærene og pensjonistene når de var i selskap hjemme hos andre, eller på et utested.

I alle grupper var det en tendens til at det ble drukket større mengder alkohol når en drakk på et utested, enn når en drakk andre steder. Det ble imidlertid drukket nesten like mye når en var på besøk hjemme hos andre som når en var ute. Minst ble det drukket når situasjonene fant sted i eget hjem.

Figur 38 Drukket mengde ved siste drikkesituasjon fordelt på drikkested og yrkesgruppe. Cl ren alkohol.

15.3 Oppsummering

Med unntak av studenter og skoleelever, som gjerne drakk på et utested eller hjemme hos andre, skjedde størsteparten av drikkesituasjonene i eget hjem.

Det har vært en tendens til at andelen drikkesituasjoner som foregikk på utesteder har gått noe ned fra 1994 til 2004. Det totale antallet drikkesituasjoner på utesteder har likevel gått opp, men økningen har vært mindre enn økningen i antall drikkesituasjoner i eget eller andres hjem.

Det var mest vanlig å drikke på utesteder blant de under 30 år; antall ganger en frekventerte et skjenkested avtok med økende alder.

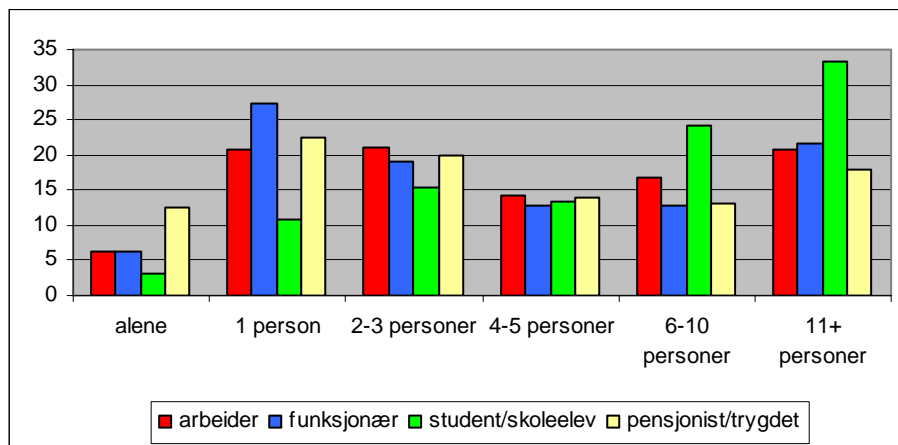
Alkoholinntaket per gang var større når drikkingen skjedde på et utested eller hjemme hos andre, enn når en drakk hjemme hos seg selv.

Kapittel 16 Drikkeselskap

16. 1 Drikkeselskap

Ved undersøkelsen i 1979 ble det spurt om hvor mange kvinner og menn en var sammen med siste gang en drakk alkohol. Dette spørsmålet er blitt gjentatt i de senere undersøkelsene, med unntak av undersøkelsene i 1985 og 1991. Resultatene for alle årene under ett er vist i figur 39.

Figur 39 Siste drikkesituasjon fordelt på antall personer en var sammen med. Prosent av alle drikkesituasjoner.

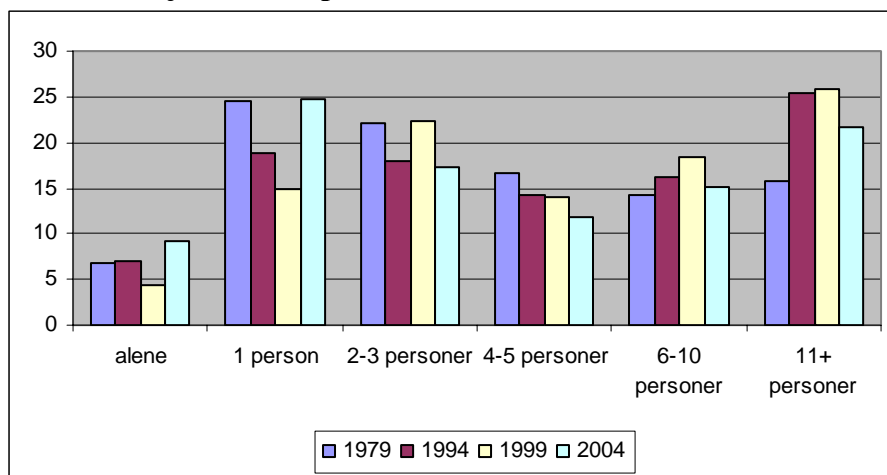
Med unntak av studentene og skoleelevene, som gjerne drakk sammen med flere, var det mest vanlige å drikke sammen med én eller to-tre andre, eller i et selskap der det var over 10 personer til stede. Alle disse situasjonene sto for rundt 20 prosent av drikketilfellene blant arbeidere, funksjonærer og pensjonister. Det vil si at i disse gruppene var det mest vanlig å drikke sammen med samboer/ektefelle eller et par venner, eller i større selskaper. Det å drikke alene forekom relativt sjeldent; rundt 5 prosent av arbeiderne og funksjonærene oppga at de hadde drukket alene ved siste drikkesituasjon.⁶¹ Pensjonistene drakk hyppigere alene, 13 prosent av pensjonistene oppga at de hadde drukket alene siste gang de drakk alkohol. Blant studenter og skoleelever var det svært uvanlig å drikke alene.

⁶¹ Det er mulig underrapporteringen er noe høyere for denne kategorien enn for de andre, da det er knyttet mange negative assosiasjoner til det å drikke alene.

Det var ingen signifikante forskjeller mellom kjønnene på hvor mange de drakk sammen med, med ett unntak: i alle grupper drakk kvinnene signifikant sjeldnere alene enn mennene (χ^2 ; $p \leq 0,01$).

Det har ikke skjedd noen større endringer i fordelingen av drikkesituasjoner på antall personer fra 1979 til 2004. Dette er vist i figur 40. Det kan imidlertid synes som om det har blitt noe mer vanlig å drikke sammen med mange andre på 1990-tallet enn det var før 1980. Dette kan ha sammenheng med veksten i kulturtilbudet i senere tiår, og at alkohol blir skjenket i stadig flere sammenhenger hvor mange er samlet.

Figur 40 Antall personer en var sammen med ved siste drikkesituasjon fordelt på år. Prosent.

16.2 Drikkeselskap og mengde per gang

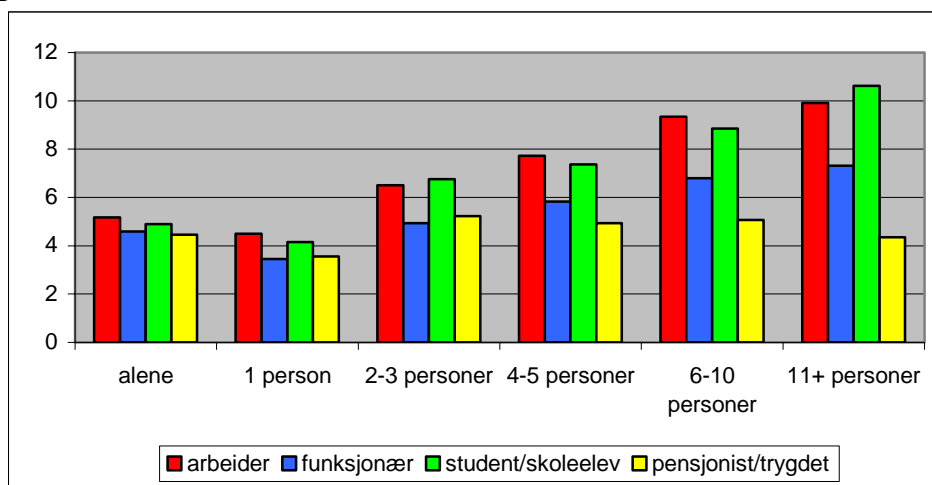
I alle år var det en klar tendens til at drukket mengde økte med selskapets størrelse. Dette er vist i figur 41, som nok en gang viser at alkoholinntaket per gang er høyere blant arbeidere og studenter enn blant funksjonærer og pensjonister. Det er også høyere blant menn enn blant kvinner.

Forskjellen i alkoholinntaket per gang mellom arbeidere og studenter og funksjonærer og pensjonister økte med selskapets størrelse. I alenesituasjoner var det liten forskjell på alkoholinntaket per gang, men

når drikkeselskapet omfatter 4-5 personer eller flere, ble forskjellene merkbare.

Årsakene til at forbruket per gang har en tendens til å øke med antall deltakere i selskapet kan være mange, men én er helt sikkert den norske tradisjonen med rikelig alkoholservering og relativt høyt alkoholforbruk ved større anledninger som bryllup, runde år og ulike former for jubileer. En annen grunn kan være at alkoholkonsumet i forbindelse med større selskaper foregår over lengre tid enn ved mindre tilstelninger. En tredje kan være at den sosiale kontrollen er mindre effektiv ved store selskaper enn ved små.

Figur 41 Druknet mengde ved siste drikkesituasjon og antall personer en var sammen med. CI ren alkohol.

16.3 Oppsummering

Svært få oppga at de drakk alene siste gang de drakk alkohol, men det var noe vanligere blant pensjonister enn i de øvrige grupper. Kvinner drakk sjeldnere alene enn menn. Det vanligste var å drikke i større selskaper, sammen med ektefelle/samboer eller et par-tre venner. Det har ikke skjedd store endringer i dette mønsteret i perioden fra 1979 til 2004. Alkoholinntaket per gang hadde en tendens til å øke med selskapets størrelse.

Kapittel 17 Uregistrert alkohol

17.1 Forbruket av uregistrert alkohol

En god del av den alkoholen som drikkes i Norge, kommer fra andre kilder enn Vinmonopolet og innenlandske ølbutikker og skjenkesteder. Siden det ikke finnes noen statistikk over denne delen av alkoholforbruket, blir det gjerne kalt det uregistrerte forbruket. Det uregistrerte forbruket består av alkohol skaffet ved taksfri handel, grensehandel, hjemmeproduksjon og ved kjøp av smuglervarer, og som blir drukket i Norge. Nordmenns forbruk av alkohol i utlandet inngår altså ikke i det vi her har kalt det uregistrerte forbruket.

Vi har ikke stilt spørsmål om bruk av uregistrert alkohol ved siste drikkesituasjon, og er derfor avhengig av spørsmål om en har drukket eller kjøpt noen slags uregistrert alkohol siste år, og i så fall hvor mye. Som før nevnt er det et problem at respondentene systematisk oppgir at de drikker mindre alkohol enn hva de faktisk gjør. I forbindelse med det uregistrerte forbruket, er det også slik at respondentenes underrapportering vil variere avhengig av hvilken drikkevare en spør om. Nordlund (1992) har beregnet at respondentene oppga 75 prosent av den hjemmelagete vinen og ølet de hadde drukket, 64 prosent av hjemmebrent og alt av turistimport og smuglervarer.

Vi har valgt ikke å bruke disse faktorene til å korrigere forbruket. For det første er estimatene svært usikre. Nordlund sier selv at estimatene både er knyttet til den metoden som er valgt og til de datasettene som er brukt. Han beregnet underrapporteringen på grunnlag av undersøkelser fra perioden 1979-1991, og det er altså ikke tatt hensyn til undersøkelsene i 1994, 1999 og 2004. Hadde en gjort det, ville estimatene for underrapporteringen høyst sannsynlig endret seg. Siden vi ser bort fra underrapporteringen når vi gjengir resultatene fra undersøkelsene, er tallene vi refererer med sikkerhet for lave.

De data vi gjengir er framkommet på ulike måter. Omfanget av hjemmebrygget øl og hjemmelaget vin er basert på spørsmål om hvor mange liter som er produsert i husstanden i løpet av det siste året. Størrelsen på taksfrihandelen og grensehandelen er beregnet på grunnlag av spørsmål om hvor mange flasker respondentene hadde tatt med seg hjem av de ulike slag alkoholdrikker siste år. Omfanget av

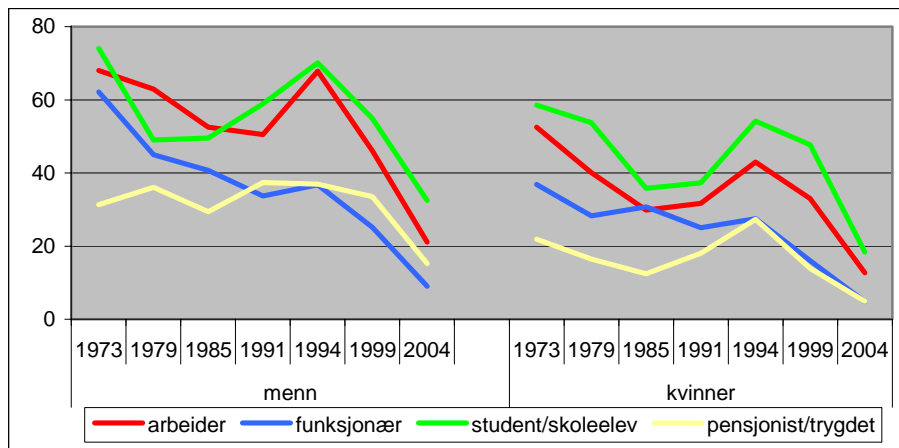
bruken av smuglersprit er basert på hvor mange flasker de som ble intervjuet oppga at de hadde kjøpt det siste året, og bruken av hjemmebrent er beregnet ved at antall ganger en oppga å ha brukt hjemmebrent siste år, er blitt multiplisert med den mengden brennevin en oppga at en vanligvis drakk.

Det hefter stor usikkerhet ved størrelsen på tallene over forbruket av de ulike varene, men utviklingen over år vil likevel kunne gi et inntrykk av endringene. Det er grunn til å feste større tillit til prevalenstillene enn til forbrukstillene.

17.2 Forbruket av hjemmebrent

Figur 42 viser utviklingen i andelen som oppga at de hadde drukket hjemmebrent siste år.

Figur 42 Andel personer som hadde drukket hjemmebrent siste år. Prosent av de som hadde drukket alkohol siste år.

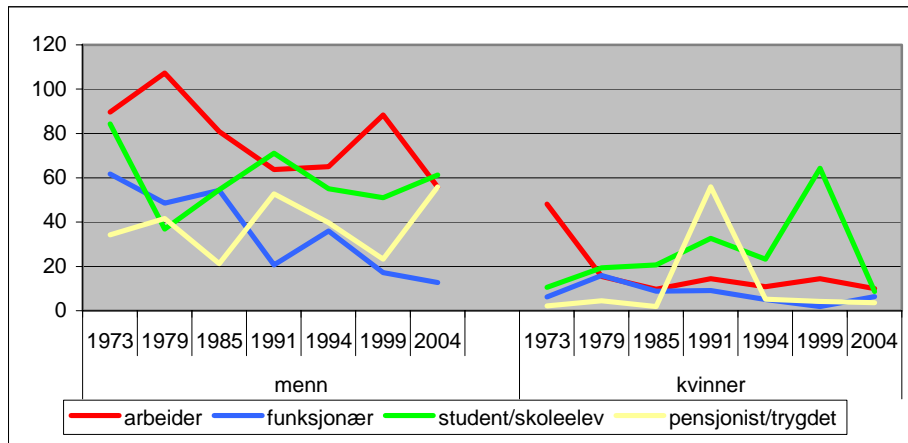

Det var relativt flest hjemmebrentbrukere blant studenter/skoleelever og arbeidere, og det var mer vanlig å drikke hjemmebrent blant menn enn blant kvinner. I alle grupper var det en klar tendens til at det ble stadig færre som oppga at de hadde drukket hjemmebrent. Nedgangen i andelen som har drukket hjemmebrent synes å vedvare. I 1973 oppga 50 prosent av de som hadde drukket alkohol siste år at de hadde drukket hjemmebrent, i 2004 var andelen sunket til 15 prosent (χ^2 ; $p \leq 0,01$). Det er derfor ingen tvil om at det ble drukket betydelig mindre hjemmebrent i Norge i 2004 enn i 1973. Det var også langt færre som visste hvordan

en lager hjemmebrent i 2004 enn i 1979. I 1979 oppga 44 prosent av de som hadde drukket alkohol siste år at de visste hvordan en laget hjemmebrent, i 2004 var andelen sunket til 36 prosent (χ^2 ; $p \leq 0,01$).

Som en følge av at nedgangen i andelen som hadde drukket hjemmebrent gikk ned i alle grupper, vil vi også forvente at gjennomsnittlig drukket mengde hjemmebrent i løpet av et år gikk ned. Utviklingen i det årlige gjennomsnittsforbruket av hjemmebrent er vist i figur 43.

Figur 43 Gjennomsnittlig forbruk av hjemmebrent blant de som hadde drukket alkohol siste år. Cl ren alkohol.

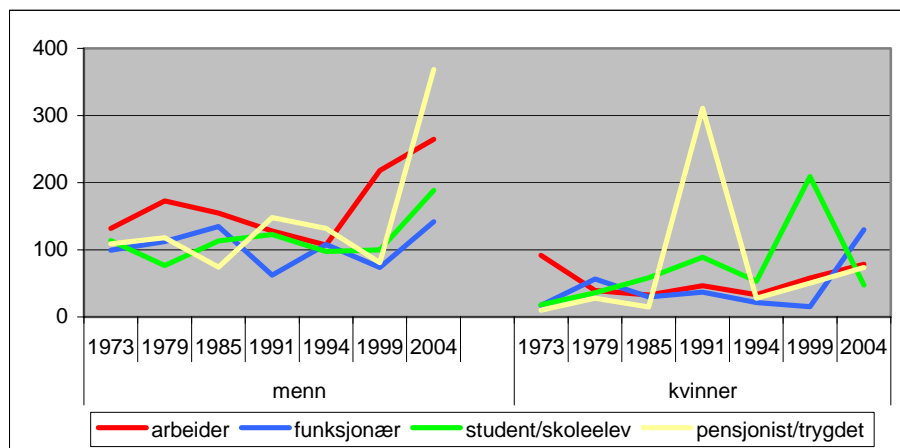

Mens gjennomsnittsforbruket blant arbeidere og funksjonærer utviklet seg som forventet, gjaldt ikke dette studentene og pensjonistene. I de to sistnevnte gruppene holdt forbruket seg noenlunde uendret, men det viste til dels store variasjoner mellom årene. Det skyldes at antall hjemmebrentbrukere i noen av gruppene er relativt få, slik at om en under intervjuingen møtte på en storbruker, slo det kraftig ut i størrelsen på gjennomsnittsverdien. Totalt sett gikk bruken av hjemmebrent blant menn ned fra 74 cl ren alkohol i 1979 til 46 cl i 2004. For kvinner var tilsvarende tall 13 og 9 cl.

Om vi bare ser på forbruket av hjemmebrent blant dem som oppga at de hadde drukket hb siste år, viste forbruket i denne gruppen ingen tendens til nedgang. Dette er vist i figur 44. For de fleste grupper har gjennomsnittsforbruket blant hjemmebrentbrukerne holdt seg om lag

uendret. Nedgangen i andel hjemmebrentbrukere har altså ikke ført til noen nedgang i forbruket blant de som fremdeles drakk hjemmebrent. Det er heller ikke særlig uventet, tvert i mot kan det være grunn til å tro at det er de største forbrukerne som blir igjen i en situasjon der det blir stadig mindre vanlig å drikke hjemmebrent.

Figur 44 Gjennomsnittlig forbruk av hjemmebrent blant de som hadde drukket hjemmebrent siste år. CI ren alkohol.

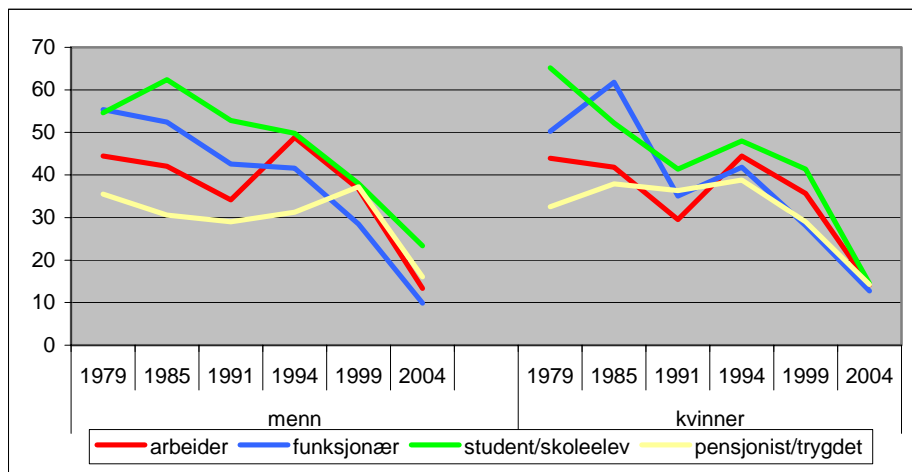

17.3 Forbruket av hjemmelaget vin

Utviklingen i andelen som oppga at de hadde drukket hjemmelaget vin siste år er vist i figur 45.⁶² Som for brennevin ser vi at andelen som hadde drukket hjemmelagt vin siste år hadde gått ned fra 1979 til 2004, som er den perioden vi har data for. Det var like vanlig å drikke hjemmelaget vin blant kvinner som blant menn, og – fram til 1991 – var det relativt vanligst blant studenter og funksjonærer. Etter den tid var forskjellene mellom gruppene i andelen som oppga at de hadde drukket hjemmelagt vin siste år, relativt ubetydelige. I 1979 oppga 47 prosent av respondentene at de hadde drukket hjemmelagt vin, i 2004 var andelen sunket til 15 prosent (χ^2 ; $p \leq 0,01$). Utviklingen i andelen som oppga at de hadde drukket hjemmelagt vin, var svært lik utviklingen i andelen som oppga at de hadde drukket hjemmebrent. Begge disse fenomenene har vært i kraftig tilbakegang.

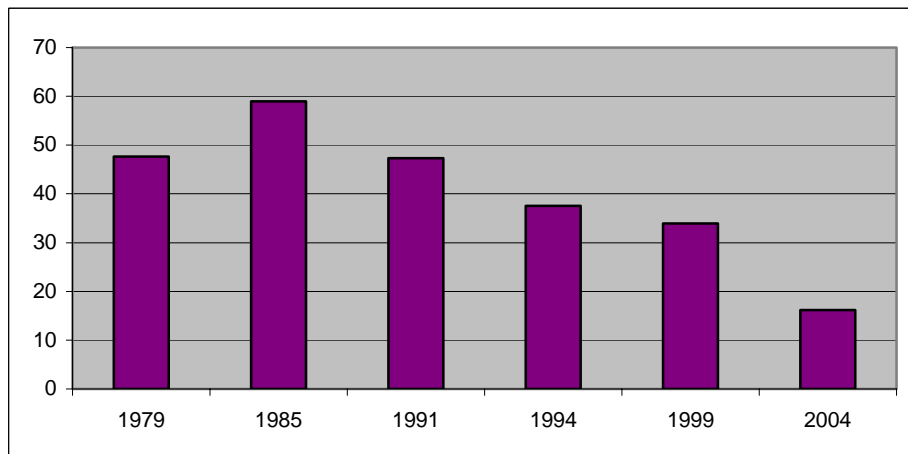
⁶² Vi har ikke tall for smuglersprit og hjemmelaget vin før 1979.

Figur 45 Andel personer som hadde drukket hjemmelagt vin siste år. Prosent av de som hadde drukket alkohol siste år.

Det ble ikke stilt spørsmål om hvor mye hjemmelaget vin respondentene drakk. Derimot ble de som oppga at det ble lagt vin i husstanden, spurt om hvor mye det ble lagt siste år. På bakgrunn av disse tallene var det mulig å beregne hvor mye vin det ble lagt per innbygger. Vi kan da ikke dele befolkningen inn i grupper, siden vi ikke vet hvem som drakk den vinen som ble lagt. Resultatene for alle alkoholkonsumenter er vist i figur 46.

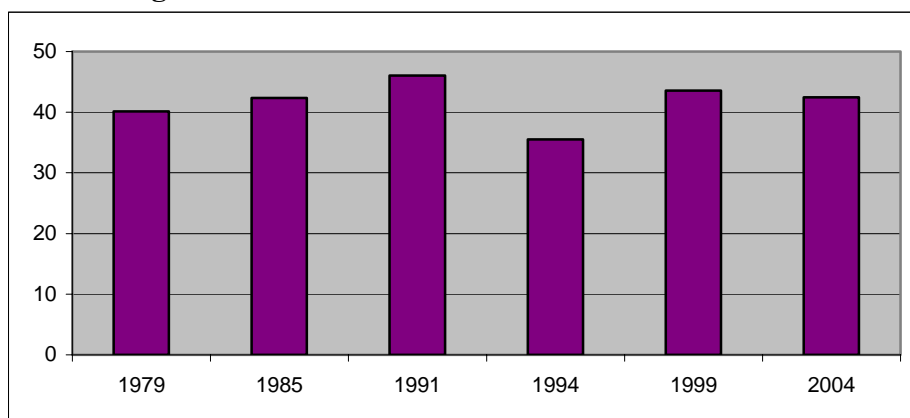
Figur 46 Gjennomsnittlig forbruk av hjemmelaget vin blant de som hadde drukket alkohol siste år. Cl ren alkohol.

Det har i hele perioden vært en tendens til at gjennomsnittlig kvantum hjemmelaget vin per innbygger har gått ned, forbruket i 2004 var bare en tredjedel av hva det var i 1979.

Figur 47 viser hvor mye vin det i gjennomsnitt ble produsert per husholdning som la vin. Det har ikke skjedd store endringer i mengden vin som ble produsert i de familiene som la vin, volumet har hele tiden ligget på rundt 40 liter vin i året. Det er imidlertid store variasjoner mellom familiene. I 2004 oppga 10 prosent av vinleggerne at de hadde lagt 100 liter vin eller mer, mens medianverdien det året var 30 liter.

Figur 47 Gjennomsnittlig produksjon av hjemmelaget vin blant husholdninger som la vin. Liter vin.

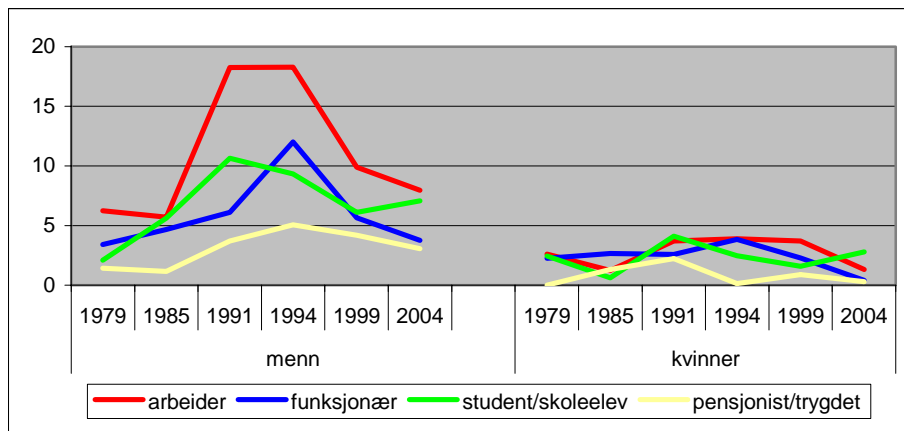
17.4 Forbruket av smuglersprit

Figur 48 viser andelen som oppga at de hadde drukket smuglersprit siste år. Vi ser at dette er et fenomen som nesten ikke forekom blant kvinner, ikke i noe år oppga mer enn 4 prosent av kvinnene at de hadde drukket smuglersprit. Blant mennene var det vanligere å drikke smuglersprit, ikke minst synes det som om bruk av smuglersprit var relativt vanlig blant mannlige arbeidere. I 1991 og 1994 oppga 18 prosent av mannlige arbeidere at de hadde drukket smuglersprit siste år, mens andelen i 1999 hadde falt til 10 prosent.

Bruken av smuglersprit kulminerte i 1994, det året oppga 12 prosent av samtlige menn som hadde drukket alkohol, at de også hadde drukket smuglersprit. For kvinner var andelen 3 prosent. Andelen menn som

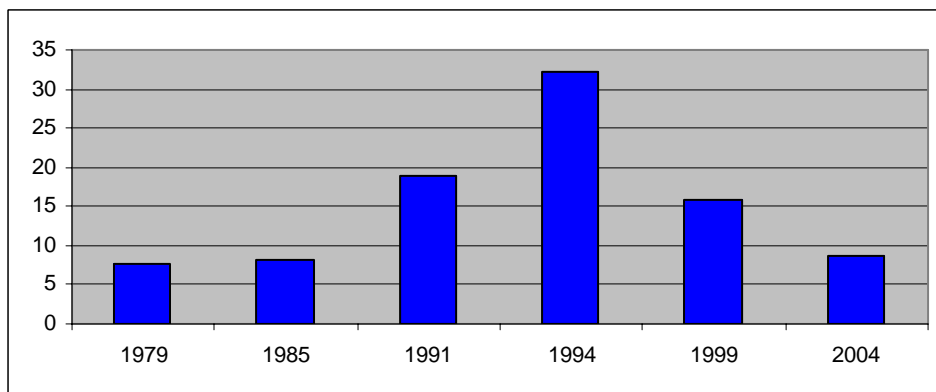
hadde drukket smuglersprit sank til 7 prosent i 1999, og ytterligere til 6 prosent i 2004.

Figur 48 Andel som hadde drukket smuglersprit siste år. Prosent av de som hadde drukket alkohol siste år.

Nedgangen i andelen som hadde brukt smuglersprit fra 1994 til 1999 er vanskelig å forklare. Mest sannsynlig har det sammenheng med endringer i tilbudet, og det er mulig smuglervirksomheten nådde en topp omkring 1994. Nedgangen i forbruket av smuglersprit fra 1999 til 2004 har sammenheng med den såkalte metanolsaken i årene 2001-2004, da nær 20 mennesker omkom som følge av at de hadde kjøpt smuglersprit som inneholdt metanol.

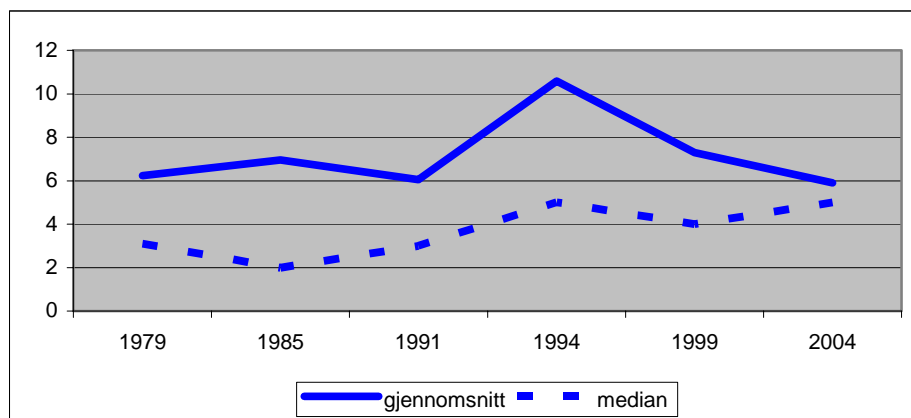
Figur 49 Gjennomsnittlig forbruk av smuglersprit blant de som hadde drukket alkohol siste år. Cl ren alkohol.

Heller ikke for smuglersprit ble det stilt spørsmål om drikket kvantum. Siden de som kjøper spriten ikke nødvendigvis drikker den sjøl, kan vi ikke fordele forbruket av smuglersprit på ulike grupper innbyggere. Men for å få en idé om hvor mye smuglersprit det i gjennomsnitt ble drikket, har vi delt den innkjøpte mengden sprit på antall personer som hadde drikket alkohol. Resultatene er vist i figur 49. Bruk av smuglersprit vokste fra 1979 til 1994, men fra da av gikk det relativt bratt nedover. I 2004 var forbruket tilbake på nivået fra 1979.

Mengden innkjøpt smuglersprit vil variere mye fra kjøper til kjøper. Noen kjøper inn store partier for videresalg, mens andre bare kjøper inn til eget forbruk. Figur 50 viser både gjennomsnittlig innkjøp mengde og de tilhørende medianverdiene. Vi har ikke funnet det tilrådelig å splitte dataene på sosiale grupper, da datagrunnlaget vil bli for dårlig. Vi ser også bare på menn, da kjøp av smuglersprit forekom svært sjeldent blant kvinner.

Figur 50 Antall flasker smuglersprit kjøpt siste år. Gjennomsnitt og median per mann som hadde kjøpt smuglersprit.

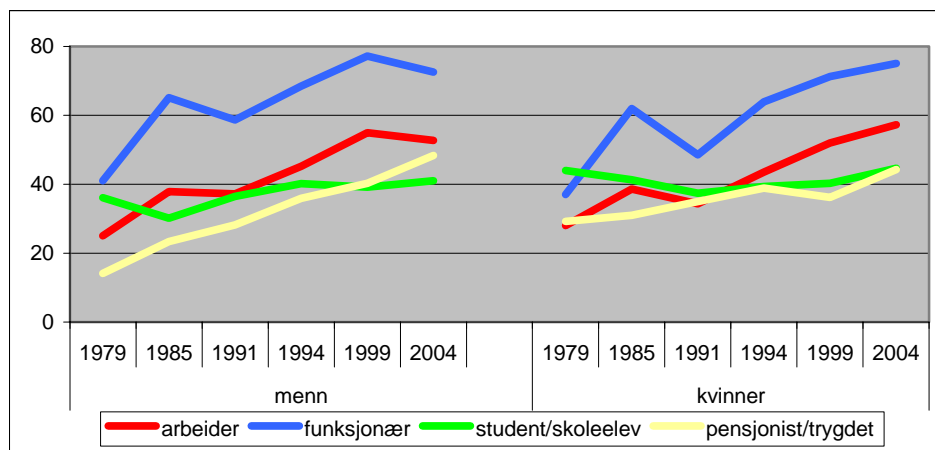
Som ventet fant vi at medianverdiene hele tiden lå under gjennomsnittsverdiene, noe som betyr at mer enn halvparten kjøper relativt små mengder. Forskjellene mellom median- og gjennomsnittsverdiene var størst i 1994, og minst i 2004. Det kan være en indikasjon på at markedet for videresalg av smuglersprit har tørket ut etter metanolsaken. I toppåret 1994 ble det i gjennomsnitt kjøpt inn 12 flasker smuglersprit per person som oppga at de hadde kjøpt slike varer. Den største mengden som ble oppgitt det året var 400 flasker. I 2004 lå

gjennomsnittlig innkjøp på 6 flasker, og den største oppgitte mengden var 30 flasker.

17.5 Forbruket av taksfri alkohol

Figur 51 viser andelene i de ulike sosiale gruppene som hadde kjøpt taksfri alkohol siste år. Med taksfri alkohol mener vi alkohol som er kjøpt i taksfributikker og om bord i fly ved fly eller båtreiser til utlandet. Alkohol som er kjøpt i butikker mens en er i utlandet, regnes ikke som taksfri alkohol.

Figur 51 Andel som hadde kjøpt taksfri alkohol siste år. Prosent av de som hadde drukket alkohol siste år.

Figur 51 viser at det var like vanlig å handle alkohol i taksfri handel både blant kvinner og menn. Blant arbeiderne, funksjonærene og pensjonistene har det i 25årsperioden 1979-2004 vært en kraftig økning i andelen som hadde handlet taksfri alkohol. Det var vanligst å ha handlet i taksfrihandelen blant funksjonærene, i denne gruppen oppga 70-80 prosent at de hadde handlet taksfri alkohol i årene 1999 og 2004.

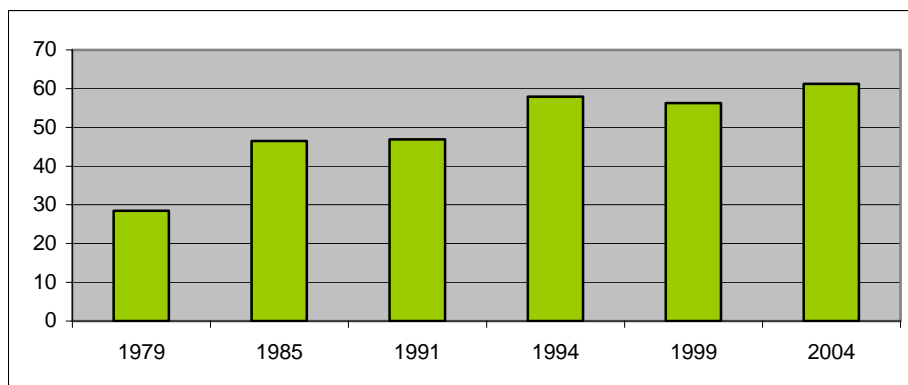
I 1979 lå andelen rundt 40 prosent. Blant arbeiderne oppga vel 50 prosent at de hadde handlet alkohol i taksfrihandelen i 1999 og 2004, mot 25-30 prosent i 1979. For pensjonistene var tilsvarende andeler rundt 40 prosent i 1999 og 2004 og 15-20 prosent i 1979. Økningen i andelen som hadde handlet taksfrivarer var minst blant studentene og skoleelevene, i denne gruppen hadde andelen som oppga at de hadde kjøpt alkohol i taksfrihandelen holdt seg noenlunde uendret på rundt 40

prosent. Om vi ser alle gruppene under ett, økte andelen som hadde handlet alkohol i taksfributikker fra 29 prosent i 1979 til 55 prosent i 2004 (χ^2 ; $p \leq 0,01$). Det er altså nesten snakk om en fordobling i løpet av denne 25års perioden.

På samme måte som for hjemmelaget vin og smuglersprit, ble det heller ikke spurt om hvor mye taksfri alkohol en hadde drukket siste år. Et slikt spørsmål ville også vært relativt meningsløst, da det ofte er umulig å vite hvor brennevinet eller vinen en drikker er kjøpt. En trenger ikke selv å ha reist utenlands for å drikke alkohol kjøpt på utenlandsreiser.

For å få en idé om forbruket av taksfri alkohol, har vi delt innkjøpt mengde på alle alkoholbrukere. Resultatet er vist i figur 52, og vi ser at forbruket av taksfri alkohol vist en klar økning. Det gjennomsnittlige forbruket per innbygger var i 2004 mer enn dobbelt så stort som i 1979.

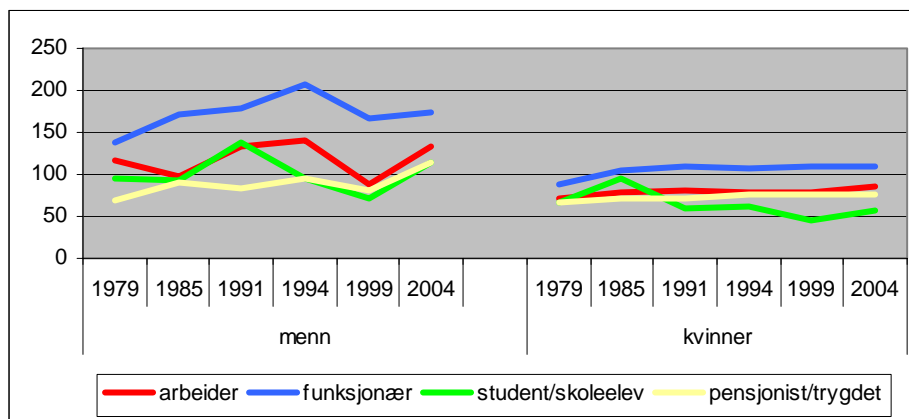
Figur 52 Gjennomsnittlig forbruk av taksfri alkohol blant de som hadde drukket alkohol siste år. Cl ren alkohol.

Mengden taksfri alkohol vil avhenge av hvor ofte en er på reise til utlandet, og hvor mye en kjøper hver gang. Figur 53 viser utviklingen i gjennomsnittlig mengde blant dem som handlet taksfri varer siste år. Det er funksjonærene som handler mest alkohol i taksfri butikker, i 2004 handlet hver mannlig funksjonær en alkoholemengde tilsvarende vel 6 helflasker taksfritt brennevin. Mannlige arbeidere handlet i gjennomsnitt noe under 5 flasker, mens pensjonistene og studentene handlet 4 flasker.

Kvinnene handlet merkbart mindre enn mennene, og særlig handlet de kvinnelige funksjonærene mindre enn sine mannlige kolleger. I 2004 handlet en kvinnelig funksjonær i gjennomsnitt en alkoholemngde svarende til 4 helflasker sprit. De kvinnelige arbeiderne handlet samme år i gjennomsnitt 3 flasker, og de kvinnelige pensjonistene handlet nesten like mye. Minst handlet de kvinnelige studentene, her lå gjennomsnittet på en alkoholemngde tilsvarende 2 helflasker brennevin. Med unntak av funksjonærene, som hadde økt sine taksfrie innkjøp noe i perioden 1979-2004, var det bare mindre endringer i gjennomsnittlig kjøpt mengde per år i de andre gruppene.

Figur 53 Gjennomsnittlig mengde alkohol kjøpt i taksfributikker siste år blant de som hadde handlet taksfritt siste år. CI ren alkohol.

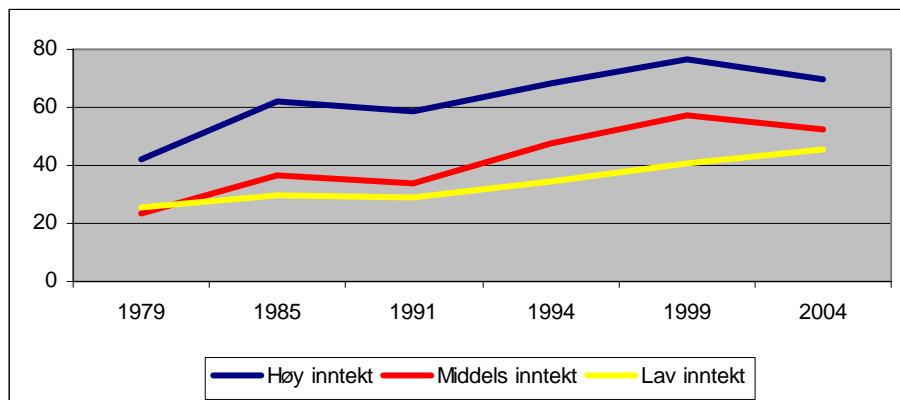

Til tider har det vært hevdet at taksfriordningen forfordeler de med lavest inntekt, siden de reiser mindre utenlands enn de med høy inntekt. I figur 54 har vi delt respondentene inn i tre inntektsgrupper. Gruppen med høy inntekt består av de 25 prosent som oppga høyest husholdningsinntekt, mens gruppen med lavest inntekt består av de 25 prosent som oppga lavest husholdningsinntekt. De resterende 50 prosent tilhører gruppen med middels inntekt.

Figur 54 viser at det var vanligst å ha handlet i taksfributikker innenfor gruppen med høyest inntekt. I 2004 oppga 69 prosent av de som tilhørte en husholdning med inntekt i den øverste kvartilen, at de hadde handlet alkohol i taksfri handel det året. Blant de med lavest inntekt var andelen det samme året 45 prosent. Taksfriordningen bidro dermed til at flere av de med høy inntekt skaffet seg relativt rimelig alkohol enn hva de med

lav inntekt gjorde. I en slik sammenheng bidro ordningen til å forsterke inntektsulikhetene. På den annen side bidro ordningen til at kjøpekraften økte for begge grupper, siden taksfrihandel var relativt omfattende både blant de med høy, middels og lav inntekt.

Figur 54 Andel som hadde kjøpt taksfri alkohol siste år fordelt etter husholdningsinntekt. Prosent av de som hadde drukket alkohol siste år.

En ganske annen ting er det selvfølgelig om pengene ville blitt brukt på alkohol dersom ordningen ikke hadde eksistert. Det er langt fra sikkert, men helt sikkert er det at taksfriordningen bidrar til at folk drikker mer alkohol, og kanskje særlig sprit, enn hva de ville gjort uten denne ordningen.

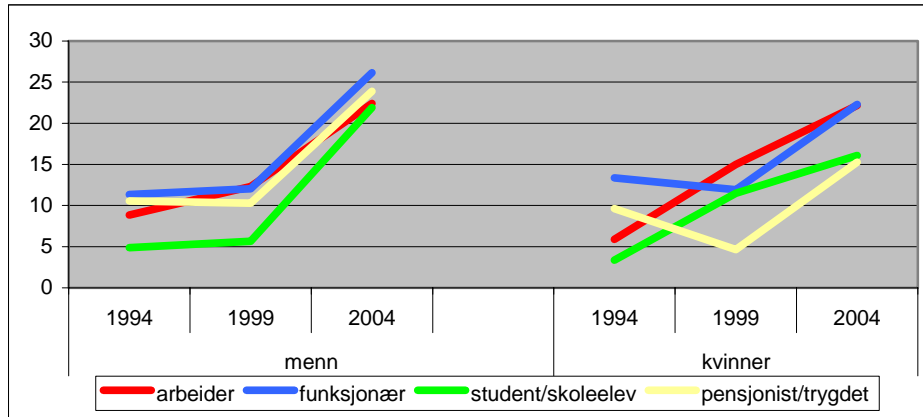
17.6 Grensehandel med alkohol

I tillegg til det som kjøpes i taksfri butikker, kjøpes det også alkohol i vanlige utenlandske butikker, altså alkohol som er beskattet i det landet der alkoholen blir kjøpt. Siden de norske alkoholavgiftene er relativt høye, vil alkoholprisene i Norge være relativt høye sammenliknet med prisene i de fleste andre land. Dette gir opphav til utstrakt grensehandel med våre naboland; og da først og fremst Sverige. Siden 1994 er det derfor også blitt spurt om hvor mye alkohol folk har kjøpt i Sverige siste år. Andelene som oppga at de hadde handlet alkohol i Sverige siste år er vist i figur 55.

Figuren viser at det har vært en betydelig økning i andel personer som oppga at de hadde handlet alkohol i Sverige i perioden 1994-2004. Økningen var særlig kraftig fra 1999 til 2004. Det har vært økning i alle

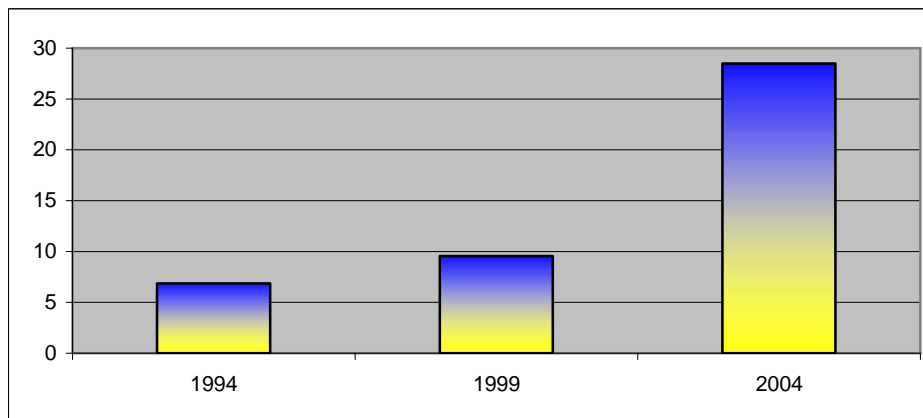
grupper, og ingen gruppe skilte seg ut ved at de hadde handlet spesielt mye eller spesielt lite i Sverige. For alkoholkonsumentene under ett økte andelen som oppga at de hadde handlet i Sverige fra 9 prosent i 1994 til 22 prosent i 2004 (χ^2 ; $p \leq 0,01$).

Figur 55 Andel som hadde handlet alkohol i Sverige siste år. Prosent av de som hadde drukket alkohol siste år.

Heller ikke alkoholen innkjøpt i Sverige lar seg fordele på ulike konsumentgrupper. Når vi fordeler alkoholen som ble kjøpt i Sverige på alle som oppga at de hadde drukket alkohol siste år, blir bildet som vist i figur 56.

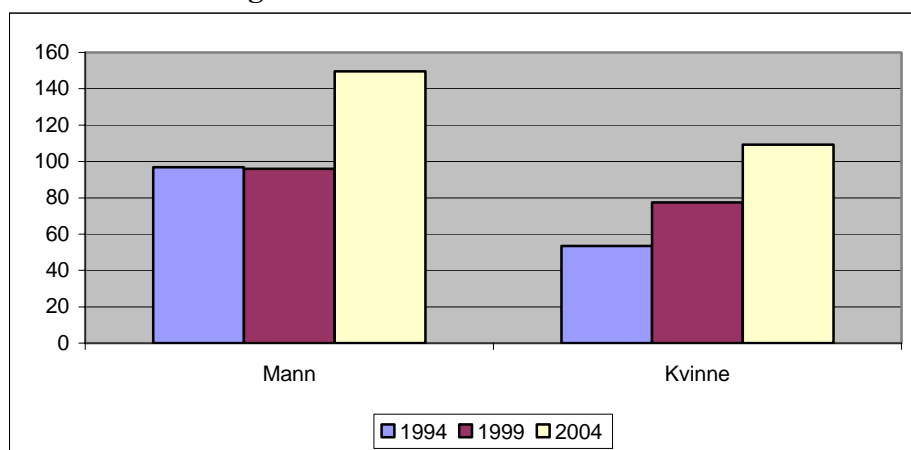
Figur 56 Gjennomsnittlig innkjøp av alkohol kjøpt ved grensehandel i Sverige blant de som hadde drukket alkohol siste år. Cl ren alkohol. Folköl ikke medregnet.

Grensehandelen med Sverige økte kraftig fra 1994 til 2004, gjennomsnittsforbruket i 2004 var fire ganger så stort som i 1994. Økningen i grensehandelen var særlig stor i perioden 1999 til 2004. I 2004 drakk norske alkoholkonsumenter i gjennomsnitt en alkoholemengde svarende til en hel flaske sprit som var anskaffet ved grensehandel i Sverige.

Ser vi bare på de som oppga at de hadde handlet i Sverige siste år, ble det stadig handlet mer per person. Dette er vist i figur 57.⁶³

Figur 57 Gjennomsnittlig mengde alkohol kjøpt ved svenskehandel siste år blant de som hadde handlet i Sverige. Cl ren alkohol per år. Folköl ikke medregnet.

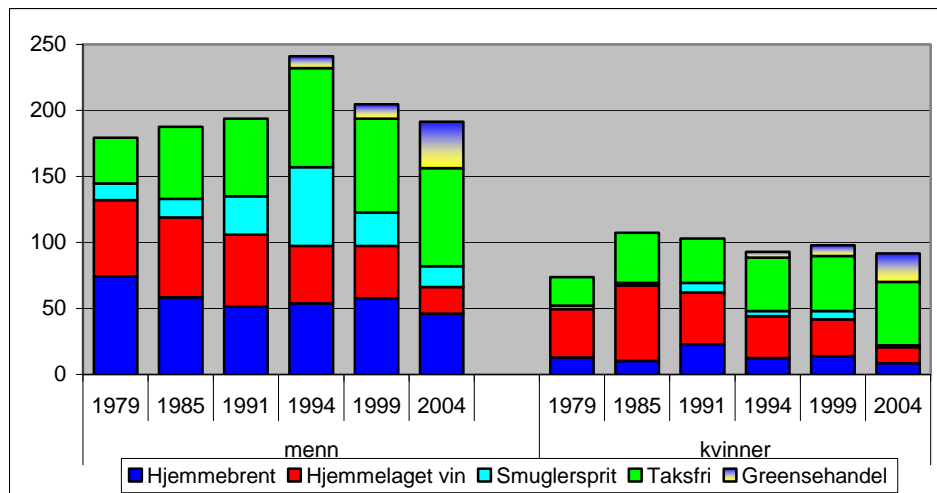
Mennene hadde en tendens til å handle noe mer enn kvinnene; i 2004 handlet en mann som var på svenskehandel, i løpet av året i gjennomsnitt en alkoholemengde svarende til 17 flasker vin. For kvinner var tilsvarende mengde 12 flasker. Det var store variasjoner i innkjøpene mellom de handlende, i 2004 var medianverdien for menn 80 cl og for kvinner 54 cl, dvs. halvparten av gjennomsnittsverdiene.

⁶³Vi har bare delt personene inn etter kjønn, da noen grupper ellers ville inneholdt for få personer til at det var meningsfullt å beregne gjennomsnitt.

17.7 Forbruket av uregistrert alkohol

Ser vi på utviklingen i det totale forbruket av uregistrert alkohol, drakk både menn og kvinner noe mer uregistrert alkohol i 2004 enn i 1979. Dette er vist i figur 58.

Figur 58 Sammensetningen av det uregistrerte forbruket. Personer som hadde drukket alkohol siste år. Cl ren alkohol.

Det har imidlertid ikke vært en jevn økning i hele perioden, fra 1994 til 2004 har forbruket av uregistrerte alkohol gått merkbart ned blant menn. Årsaken til det er reduksjonen i bruken av smuglersprit. Økningen i det uregistrerte forbruket skyldtes først og fremst vekten i taksfrihandelen, dernest den økte grensehandelen med Sverige.

Sammensetningen av det uregistrerte forbruket har altså endret seg i løpet av perioden, de legitime kildene taksfri alkohol og grensehandel har økt, mens de illegale kildene hjemmebrent og smuglersprit har gått tilbake. Rett nok var smuglersprit på samme nivå i 2004 som i 1979, men i forhold til omfanget på midten av 1990-tallet er bruken gått markant tilbake.

På samme måte som at menn drakk mer alkohol enn kvinner, drakk de også mer uregistrert alkohol enn kvinner. I 2004 utgjorde kvinnenes forbruk om lag halvparten av mennenes.

17.8 Oppsummering

I perioden 1979 til 2004 har det uregistrerte alkoholforbruket vokst noe både blant kvinner og menn. Sammensetningen av forbruket har endret seg. Forbruket av hjemmebrent, smuglersprit og hjemmelaget vin har gått tilbake, mens forbruket av taksfri alkohol og alkohol kjøpt ved grensehandel i Sverige har økt.

For en gjennomsnittlig alkoholbruker sank forbruket av hjemmebrent og hjemmelaget vin med en tredjedel fra 1979 til 2004, mens taksfrihandelen med alkohol ble fordoblet.

Forbruket av smuglersprit nådde toppen på midten av 1990tallet, etter en kraftig økning fra 1979. Både i 1999 og 2004 viste forbruket en nedgang, og i 2004 var en tilbake på samme nivå som i 1979. Det lave forbruket i 2004 hang delvis sammen med den såkalte metanolsaken rett etter årtusenskiftet, delvis sammen med et dårligere tilbud av smuglervarer enn det en hadde rundt 1994.

Grensehandelen viste en meget sterk økning fra 1999 til 2004.

Menn har i alle år drukket betydelig mer uregistrert alkohol enn kvinner. Hovedårsaken til det er at menn drakk mer hjemmebrent og smuglersprit. Kvinnene drakk også mindre varer kjøpt i taksfributikker og i forbindelse med grensehandel i Sverige, mens de drakk like mye hjemmelaget vin som mennene.

Mannlige arbeidere skilte seg ut fra de øvrige gruppene ved at de oppga å ha kjøpt relativt mye smuglersprit. Det var også en tendens til at mannlige arbeidere – og studenter – drakk noe mer hjemmebrent enn de andre gruppene. På den annen side kjøpte funksjonærene betydelig mer alkohol i taksfrihandelen enn de andre gruppene. De med relativt høyest inntekt oppga å handle mer i taksfrihandelen enn de med lavere inntekt.

Kapittel 18 Nærmere et kontinentalt drikkemønster?

18.1 Innledning

Et av de uttalte målene med norsk alkoholpolitikk har vært å forsøke å endre drikkemønsteret i retning av det en har kalt et kontinentalt forbruksmønster. Med et kontinentalt drikkemønster har en da gjerne forstått et alkoholforbruk som var preget av hyppig inntak av svakere alkoholdrikker som øl og vin, og i relativt små mengder. Vi har allerede vist at det var relativt få norske menn og kvinner som hadde drukket dagen før, i 2004 svingte andelen som hadde drukket dagen før fra 15 prosent blant studentene til 24 prosent blant funksjonærene. For hele befolkningen under ett, økte andelen som oppga at de hadde drukket alkohol dagen før fra 15 prosent i 1979 til 19 prosent i 2004. I Italia, som er et land med et typisk kontinentalt drikkemønster, oppga 51 prosent å ha drukket dagen før de ble intervjuet (Osservatorio 2000). Om dagligdrikking skulle være et mål på et kontinentalt drikkemønster, er det altså fremdeles et stykke igjen til norske menn og kvinner er oppe på italiensk nivå.

Nå er det imidlertid en utbredt misforståelse at det kontinentale drikkemønsteret først og fremst kjennetegnes ved hyppige inntak av små mengder alkohol. Det kontinentale drikkemønsterets hovedkjennetegn er at alkohol er en naturlig ledsager til måltider som lunsj og middag, og at det er uvanlig å drikke alkohol ut fra et uttalt ønske om å bli beruset. Et kontinentalt drikkemønster innebærer at det er relativt uvanlig å drikke alkohol utenom måltidene, når vi også regner et eventuelt konsum av brennevin rett etter maten som en del av måltidet.

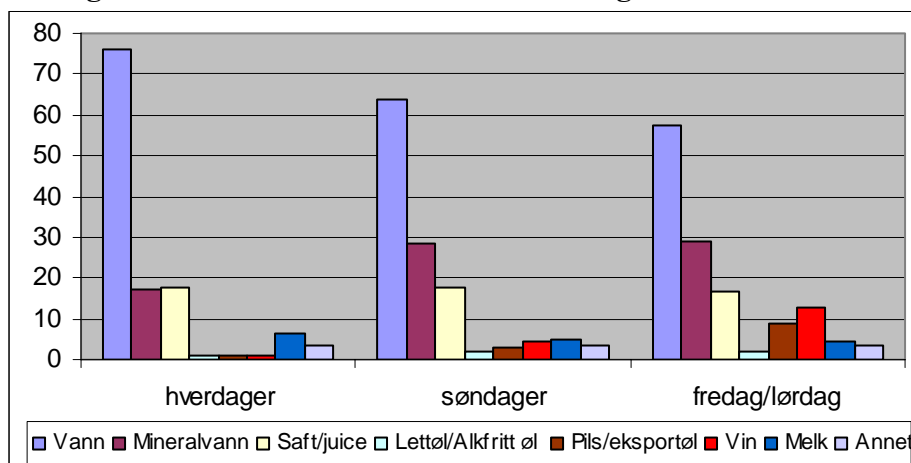
En overgang til et mer kontinentalt drikkemønster skulle derfor enten komme til syne ved at det oftere ble drukket øl og vin til middag enn før, eller at mat oftere ledsaget inntak av alkohol. Simpura et. al (1995) viste at i Finland utgjorde tilfellene der det ble drukket vin i forbindelse med et måltid i 1992 19 prosent av alle tilfeller der det ble drukket vin, mot 15 prosent i 1984. For tilfellene der det ble drukket øl var det ingen endring, andel situasjoner der øl ledsaget et måltid var begge år 9 prosent av alle drikkesituasjonene der det ble drukket øl.

I de norske undersøkelsene er det ikke blitt spurt om de ulike drikketilfellene skjedde i forbindelse med et måltid, men ved undersøkelsen i 2004 ble det spurt om hva en vanligvis drakk til middag hjemme på de ulike ukedager.

18.2 Den norske befolkningens drikke til måltider

Figur 59 viser hva den norske befolkningen vanligvis drakk til middagsmåltidet.⁶⁴ Med unntak av middagen på fredager/lørdager, og også i noen grad på søndager, var det forsvinnende få som drakk noen alkoholdrikk til måltidet. På fredager/lørdager oppga 13 prosent at de vanligvis drakk vin ved middagsmåltidet, på søndager var andelen 5 prosent, mens det på de øvrige ukedager ikke var mer enn én prosent som oppga at de vanligvis pleide å drikke vin til middag. Til alle dager var den vanligste drikke til middag vann, etterfulgt av mineralvann og saft/juice. Lettlø/alkoholfritt øl spilte heller ingen stor rolle som måltidsdrikk.

Figur 59 Den norske befolkningens valg av drikke til middagsmåltidet i 2004. Prosent av befolkningen.

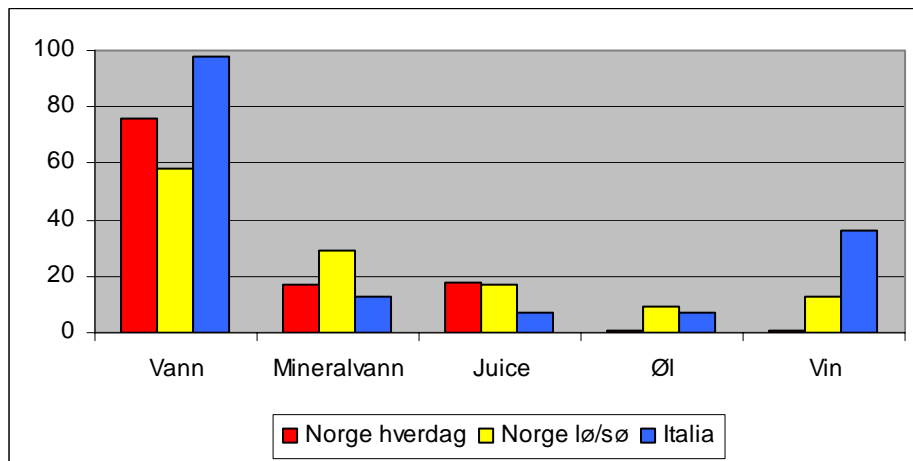

I figur 60 har vi sammenliknet den norske befolkningens drikkevaner ved middagsmåltidet på hverdager og på fredag/lørdag i 2004 med italienernes drikkevaner ved lunsjmåltidet i 2000. Blant italienerne sa 86 prosent at de spiste lunsj hjemme på ukedagene, mens 81 prosent av

⁶⁴ Tallene summerer seg til mer enn 100 fordi mange oppga å drikke flere typer drikk til middagsmåltidet.

den norske befolkningen sa at de pleide å spise middag hjemme hver dag i 2000 (Bugge og Døving 2000). Lunsjmåltidet i Italia kan altså sammenliknes med middagen i Norge.

Figur 60 Valg av drikke til middagsmåltidet i den norske befolkningen og valg av drikke til lunsj i den italienske befolkningen. Prosent av befolkningen.

I Italia oppga 36 prosent av befolkningen at de vanligvis drakk vin til lunsj hver dag (en like stor andel drakk vin til middag). I den norske befolkningen var det bare én prosent som oppga at de vanligvis drakk vin til middag på hverdager, mens andelen økte til 5 prosent på søndager og til 13 prosent på fredager/lørdager. Det er derfor lite som tyder på at kontinentale drikkevaner har slått gjennom i den norske befolkningen, fremdeles drikker bare et ubetydelig mindretall alkohol til hverdagsmåltidet. I helgene forholder det seg noe annerledes, og det kan skyldes at alkoholbruk her til lands tradisjonelt sett er knyttet til at en har fri fra arbeidet, både når en drikker og dagen etter.

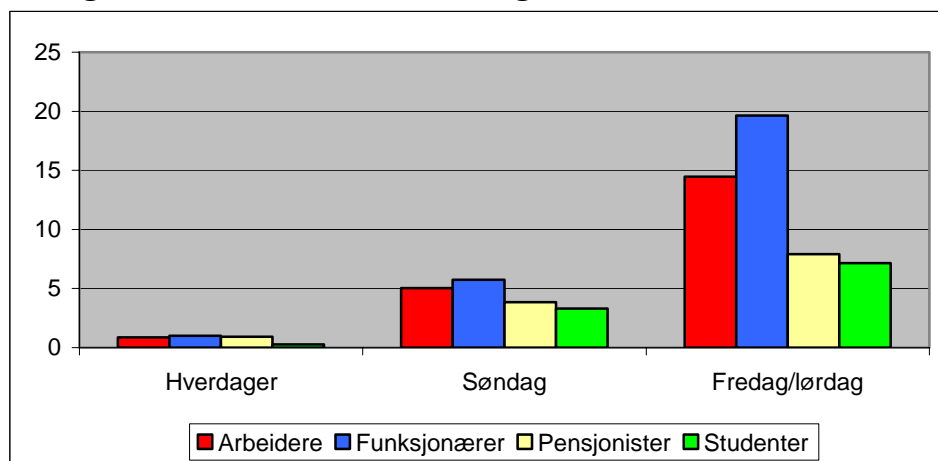
Alkohol – også vin – oppleves som noe som hører helga til, og ikke som en naturlig del av hverdagsmåltidet. En av grunnene til denne forskjellen er at det er tradisjon for å drikke mer per gang i Norge enn i Italia, hvor alkoholen er en integrert del av måltidet. Norske menn og kvinner drakk ikke vin som italienerne, selv om forbruket av vin hadde økt. Selv om det var noe vanligere at vin ble ledsaget av mat enn øl og brennevin, ble vin like ofte drukket på som annen alkohol, dvs. uten noe måltid og i helgene. Det var derfor lite som tydet på at det økte

forbruket av vin er et tegn på at et kontinentalt drikkemønster er i ferd med å spre seg i den norske befolkningen. Det kan heller være slik at forbruket av vin er i ferd med å tilpasse seg den norske drikkekulturen, som er kjennetegnet ved at alkohol er noe som hører helgene til, og at en gjerne drikker vin også etter at maten er fjernet fra bordet – om den da i det hele tatt har vært der. Kanskje kan vi si det slik at den norske måten å drikke på er så robust at den tåler både øl, vin, brennevin og rusbrus, og at den også står imot påvirkningen fra andre kulturer.

18.3 Bruk av vin og øl til middag i ulike sosialgrupper

Andelen arbeidere, funksjonærer, studenter/ skoleelever og pensjonister/trygdede som oppga at de pleide å drikke vin til middag på ulike ukedager, er vist i figur 61. Ikke blant noen av gruppene var det vanlig å drikke vin til middag på vanlige ukedager, dvs. mandag-torsdag. På fredag/lørdag var det vanligere å drikke vin, men heller ikke på disse dagene oppga mer enn 14 prosent av arbeiderne og 20 prosent av funksjonærene at de pleide å drikke vin til middag. Blant pensjonistene og studentene var det enda mindre vanlig enn blant arbeidere og funksjonærer. På søndag oppga rundt 5 prosent at de pleide å drikke vin til middag, uansett gruppe.

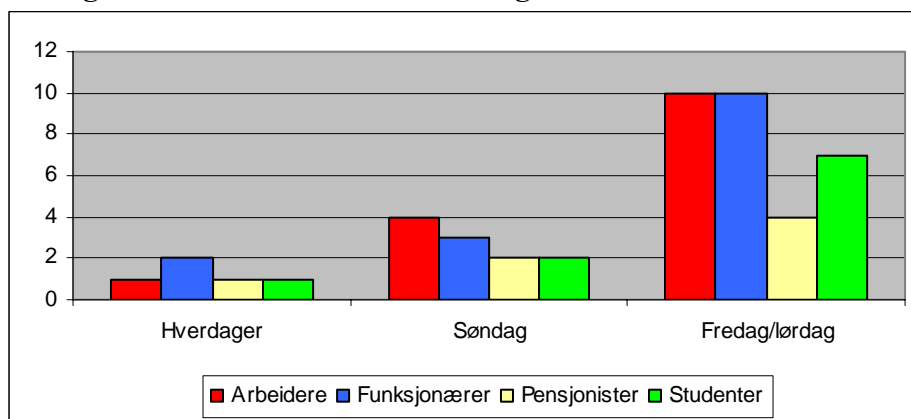
Figur 61 Andel som sa at de pleide å drikke vin til middag på ulike ukedager i 2004. Prosent av befolkningen.

Heller ikke øl er noen vanlig middagsdrikk i noen av de fire gruppene vi har sett på, faktisk spiller øl en enda mer beskjeden rolle enn vin som

følge til middagsmåltidet. Dette er vist i figur 62. Vi finner også igjen det samme mønsteret som vi så for vin, øl ble nesten ikke drukket til middag på ukedagene mandag til torsdag. På fredager og lørdager var det noe mer vanlig, da oppga 10 prosent av arbeiderne og funksjonærene at de pleide å drikke øl til middagsmåltidet. Blant pensjonistene og studentene var det ikke mer enn rundt 5 prosent som pleide å drikke øl til middag på disse dagene. Øl hadde heller ingen særlig betydning som middagsdrikk på søndager, under 5 prosent av utvalget oppga at de pleide å drikke øl til middag den dagen.

Figur 62 Andel som sa at de pleide å drikke øl til middag på ulike ukedager i 2004. Prosent av befolkningen.

18.4 Oppsummering

Om vi med kontinentalt drikkemønster forstår en drikkemåte som er preget av at det drikkes vin til dagens hovedmåltid, slik det f.eks. gjøres i Italia, er den norske drikkemåten fjernt fra den kontinentale. Ikke mer enn én prosent av den norske befolkningen oppga i 2004 at de drakk vin til middag på hverdager, mot 36 prosent i Italia.

Det var vanligere å drikke alkoholdrikker til middag på fredag/lørdag enn på de øvrige hverdager, og det var også noe vanligere på søndager. Men heller ikke på fredag/lørdag oppga mer enn 13 prosent at de pleide å drikke vin til middagsmåltidet. På søndager oppga 5 prosent at de pleide å drikke vin til middag.

Det var vanligst å drikke vin til middag blant funksjonærene, 21 prosent av funksjonærene oppga at de pleide å drikke vin til middag på

fredag/lørdag. På søndager var andelen sunket til 6 prosent. Blant arbeideren oppga 15 prosent at de vanligvis drakk vin på fredag/lørdag, og 5 prosent drakk vin på søndager. Blant pensjonister og studenter var andelene enda lavere.

Kapittel 19 Noen trekk ved alkoholpolitikken 1973-2004

19.1 Innledning

Utviklingen i alkoholforbruket påvirkes av mange faktorer. En slik faktor er den alkoholpolitikken som føres. Med alkoholpolitikk forstår vi "tiltak som settes i verk for direkte å påvirke alkoholkonsumpsjonen eller følger av alkoholkonsumpsjonen, dvs. tiltak som *primært* har sin begrunnelse i å begrense skader og ulemper som har sin årsak i forbruk av alkohol" (Horverak 1979, s. 12). Det er altså ikke tilstrekkelig at et tiltak påvirker forbruket av alkohol for at det skal falle inn under begrepet alkoholpolitikk, det er også nødvendig at tiltaket skal være begrunnet i et ønske om å påvirke alkoholforbruket eller følger av det.

Dette betyr at en rekke tiltak som påvirker alkoholforbruket, ikke vil kunne regnes som alkoholpolitikk. Det gjelder f.eks. inntektspolitikken og lønnsoppgjørene. De vil ha en betydelig innflytelse på hvor mye alkohol som drikkes i et samfunn, uten at noen vil kalle dette for alkoholpolitiske tiltak. Derimot vil alkoholavgiftene kunne kalles alkoholpolitiske tiltak, siden de er begrunnet i et ønske om å begrense alkoholforbruket. Av samme grunn vil promillelovgivningen kunne ses på som et alkoholpolitisk tiltak, siden den er rettet inn mot å unngå skader som følge av alkoholbruk.

Norsk alkoholpolitikk bygger på fire hjørnesteiner: det skal være dyrt å drikke alkohol, det skal være en begrenset tilgjengelighet av alkoholdrikker, det skal gis informasjon om skader og ulemper som kan følge bruk av alkohol og det skal gis tilbud om behandling til dem som får sine liv ødelagt av alkoholbruk. Jeg skal ikke her gå inn på alle de tiltakene som samlet sett utgjør norsk alkoholpolitikk, men bare understreke det viktige i å se politikken som en helhet, der tiltakene som settes i verk er ment å utfylle hverandre.⁶⁵

Siden alkoholforbruket avhenger av en rekke forhold utenfor alkoholpolitikken, vil bruken av de alkoholpolitiske tiltakene hele tiden

⁶⁵ En beskrivelse av norsk alkoholpolitikk kan en finne mange steder, f.eks. Horverak 1979 og 2001, Hauge 1986 og 1998, NOU 1995 og Hamran og Myrvang 1998.

måtte være tilpasset utviklingen i andre forhold. Om en ønsker å begrense alkoholforbruket gjennom prisvirkemidlet, vil det, siden en inntektsøkning fører til et økt alkoholforbruk, f.eks. ikke være behov for samme prisøkning i en periode med uendrete inntekter som i en periode med kraftig inntektsøkning.

I den perioden vi har sett på, 1973 til 2004, har det skjedd mange endringer i norsk alkoholpolitikk. Endringene skyldes for det første at synet på bruk av alkohol og bruken av alkoholpolitiske virkemidler – både blant politikerne og folket – hele tiden endrer seg. Alkoholbruk utgjør ikke i dag et like stort sosialt problem som i begynnelsen av forrige århundre, da moderne norsk alkoholpolitikk fikk sin utforming. Som en følge av det, blir det en stadig mer liberal innstilling til bruk av alkohol, og synet på hva som er egnede alkoholpolitiske virkemidler endrer seg (Østhus 2005; Nordlund 2007). Dette har konsekvenser for hvilken alkoholpolitikk det er mulig å føre.

For det andre har det økte internasjonale økonomiske samarbeidet basert på liberalistiske politisk-økonomiske trossetninger, gjort det vanskelig å føre en nasjonal fiskal politikk på samme måte som før. Ved fastsettelsen av avgifts- og prisnivået i Norge må en ta hensyn til nivået i andre land, gjør en ikke det vil en kunne risikere større lekkasjer enn det den relativt restriktive alkoholpolitikken tåler.

For det tredje har synet på et av alkoholpolitikkenes viktigste virkemidler, den regulerte tilgjengeligheten, endret seg. Mens det tidligere var et ønske om å begrense folks muligheter til å skaffe seg alkohol, er det i dag et ønske om å gi alle like muligheter til å skaffe seg alkohol. Forbrukerpolitiske overveielser er i dag viktigere enn alkoholpolitiske overveielser ved vurderingen av antall salgs- og skjenkesteder (Horverak 2001). Siden det er et ønske om å behandle alle innbyggere likt, vil de mest liberale kommunene sette normen.

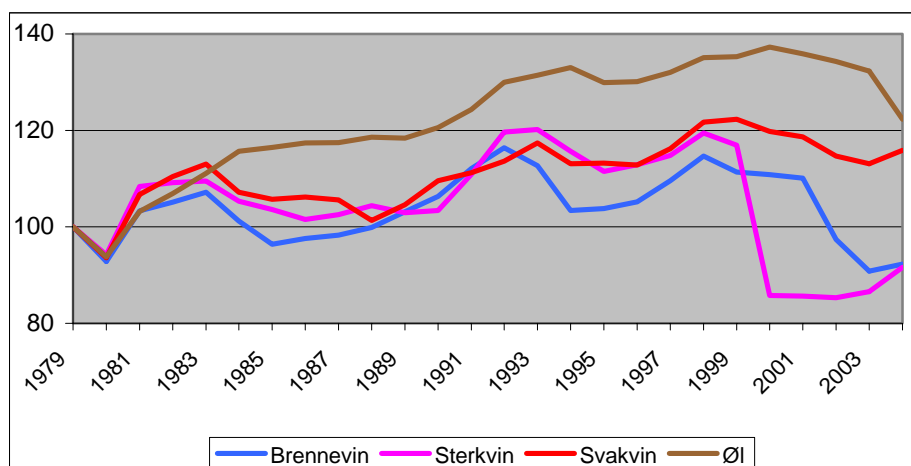
I det følgende vil jeg gi en kort oversikt over utviklingen i bruken av de to mest sentrale alkoholpolitiske virkemidlene, priser og tilgjengelighet. Jeg vil også se på endringer i holdningen til enkelte alkoholpolitiske virkemidler, både blant ”vanlige folk” og politikere. Dette kan være nyttig for bedre å kunne forstå hvorfor alkoholforbruket har utviklet seg slik det har.

19.2 Prispolitikken

Det er gjort flere undersøkelser over sammenhengen mellom hvordan omsetningen av ulike alkoholdrikker i Norge reagerer på prisendringer. Tilsvarende undersøkelser er gjort i en rekke andre land (Österberg 1995). I Norge er den siste analysen gjort av Alver (2004), og han fant at omsetningen av øl og sterkvin gikk ned med 7 prosent om prisene steg med 10 prosent. For brennevin var tilsvarende tall 6 prosent. For svakvin fant ikke Alver noen signifikant sammenheng mellom endringer i omsetning og endringer i pris. Det siste skyldes at salget av svakvin i Norge i den perioden han så på, 1996-2004, var utsatt for en kraftig positiv trend, og den gjorde det vanskelig å skille ut eventuelle effekter av prisendringene. Horverak (1977) anslo, på bakgrunn av data fra perioden 1960-1974, nedgangen i salget av svakvin til å bli 7 prosent ved en prisøkning på 10 prosent, mens Econ (1998) anslo endringen til 11 prosent på bakgrunn av data fra 1970-1996.

Figur 63 viser utviklingen i realprisen på ulike alkoholdrikker i perioden 1979-2005.

Figur 63 Utviklingen i realprisen på alkoholdrikker 1979-2004. 1979=100.

Fram til 1993 utviklet prisen på vin og brennevin seg nokså likt, mens øl ble relativt dyrere. Fra 1993 til 1995 sank brennevinsprisen noe mer

enn prisen på vin pga av en teknisk omlegging av avgiftssystemet,⁶⁶ men forløpet av brennevinsprisen fulgte fremdeles utviklingen i prisen på vin fram til 2001. Fra 2001 til 2003 sank brennevinsprisen med rundt 16 prosent på grunn av lavere avgifter, og i 2004 lå realprisen på brennevin 8 prosent under nivået i 1979. Også prisen på sterkvin var 8 prosent lavere i 2004 i forhold til i 1979, på grunn av en avgiftsomlegging i 2000.⁶⁷

Prisen på svakvin begynte også å synke i 2000, men nedgangen var mindre enn for brennevin og sterkvin. I 2004 var prisen 5 prosent lavere enn i 2000, men 16 prosent høyere enn i 1979. Prisen på øl nådde sitt høyeste nivå i 2000, deretter sank den med 11 prosent fram til 2004. Hovedårsaken til prisnedgangen var en priskrig på øl våren 2004. Realprisen på øl lå i 2004 22 prosent over nivået i 1979.

Fram til rundt årtusenskiftet kan vi si at den norske prispolitikken på øl, vin og brennevin gikk ut på å gjøre alle varene gradvis dyrere. Økningen var sterkest for øl, fulgt av svakvin, sterkvin og brennevin. Rundt årtusenskiftet skjedde det en omlegging av prispolitikken på alkoholdrikker. Det ble da gjennomført betydelige avgiftsendringer for brennevin og sterkvin, noe som førte til at prisene på de sterkeste alkoholdrikkene sank. Også prisene på svakvin og øl gikk noe ned, men betydelig mindre enn brennevin og sterkvin. Ser vi hele perioden under ett, er det riktig å si at det har vært ført en prispolitikk som har vært i disfavør av ølet, og til fordel for de sterkeste re alkoholdrikkene.

Ut fra dette skulle en forvente at forbruket av brennevin og sterkvin ville ha økt sterkere enn forbruket av øl og vin. Slik var det, som vi har sett i gjennomgangen foran, imidlertid ikke. Det var tvert i mot de svakeste drikkene som fikk økt sitt forbruk, mens forbruket av brennevin og sterkvin gikk tilbake.⁶⁸

⁶⁶ En fjernet verdiavgiften helt, slik at alkoholavgiften ble entydig knyttet til alkoholinnholdet.

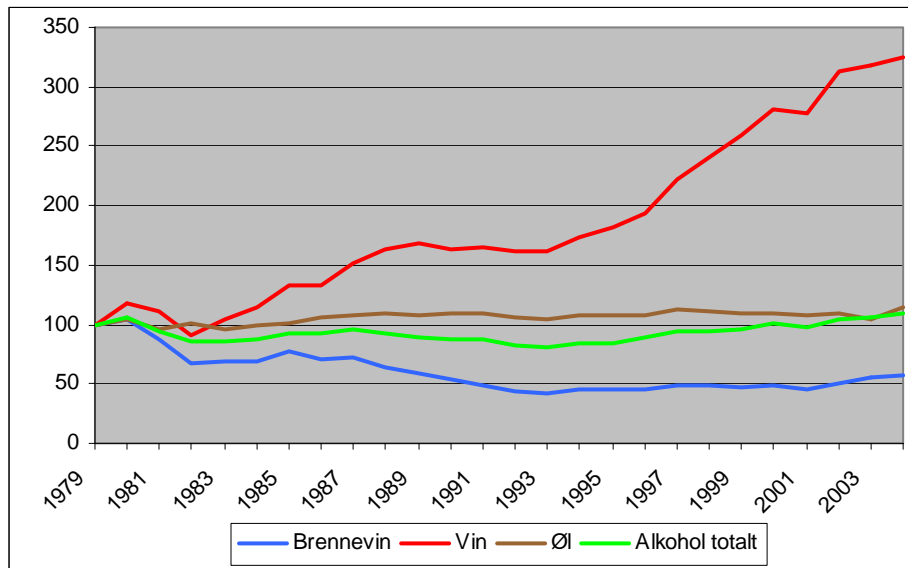
⁶⁷ Sterkvin fikk da samme avgiftssats som svakvin.

⁶⁸ I 1973 solgte Vinmonopolet 2,7 mill. liter sterkvin (vermut, sherry, portvin og madeira). I 2005 var salget gått ned til 1 mil. liter. Tallene er ikke helt sammenliknbare, siden vin- og brennevinsgrossistene fra 1996 kunne selge direkte til restauranter og lignende. Før den tid gikk alt salg gjennom Vinmonopolet.

Utviklingen i omsetningen av alkohol er vist i figur 64.⁶⁹ Figuren viser at på tross av at prisutviklingen for vin og brennevin var relativt lik i perioden 1979-1993, var utviklingen i salget svært forskjellig. Omsetningen av vin økte med nesten 60 prosent per voksen innbygger, mens omsetningen av brennevin ble mer enn halvert. Omsetningen av øl økte med rundt 4 prosent.

Alkoholomsetningen har vist store variasjoner i løpet av perioden 1979-2004. Etter en økning fra 1979 til 1980 pga lavere alkoholpriser, gikk omsetningen igjen ned i 1981 og holdt seg noenlunde stabil fram til 1987 da salget lå 5 prosent under nivået i 1979. Fra 1987 gikk salget pr voksen innbygger ned, og nådde sitt minimum i 1993. Salget var da 20 prosent lavere enn i 1979. Fra 1993 til 2004 har det vært en jevn økning, og i 2004 lå omsetningen per voksen innbygger 10 prosent over omsetningen 25 år tidligere. Det var den høyeste omsetningen som var registrert i løpet av perioden.

Figur 64 Omsetningen av øl, vin, brennevin per innbygger 15 år og eldre 1979-2006. 1979=100.

Årsaken til den ulike utviklingen var – slik vi har vist i det foregående – at det skjedde en kraftig omlegging av drikkevanene i Norge i dette

⁶⁹ Sterkvin inngår i vin.

tidsrommet: norske menn og kvinner foretrakk å drikke stadig mer vin. Fra 1979 til 1993 ser det ut til at noe av økningen i forbruket av vin kan ses i sammenheng med nedgangen i forbruket av brennevin. Overgangen fra brennevin til vin var så sterk at det totale alkoholforbruket gikk ned med 20 prosent i denne perioden, fra 5,65 liter ren alkohol per innbygger 15 år og eldre til 4,55 liter.

Etter 1993 var det imidlertid ingen videre nedgang i det registrerte forbruket av brennevin, mens forbruket av vin skjøt ny fart. Fra 1993 til 2004 ble salget av vin per innbygger 15 år og over fordoblet, salget av brennevin økte med 33 prosent og salget av øl med 10 prosent. Det resulterte i at det registrerte forbruket av alkohol per innbygger 15 år og over økte fra 4,55 liter ren alkohol i 1993, til 6,22 liter i 2006. Det svarer til en økning på 37 prosent, og vi må helt tilbake til 1877 for å finne et høyere registrert forbruk av alkohol i Norge.⁷⁰

Den sterke økningen i forbruket av vin i Norge bør også ses i lys av at det fra 1988 ble tillatt å selge såkalt pappvin i Norge (bag-in-box). Da pappvinen ble introdusert, ble den priset betydelig lavere enn flaskevin, og det gjorde at den raskt ble populær. Markedsandelen til pappvin var allerede i 1989 oppe i 22 prosent av salget av svakvin. Som følge av pappvinens popularitet ble prispolitikken revurdert. Prisen ble hevet og vin på papp fikk i løpet av kort tid samme pris som rimelig flaskevin. Den endrede prispolitikken gjorde at markedsandelen til pappvin sank, og i 1995 var den 12 prosent.

Som følge av vingrossistenes friere stilling etter at Norge gikk inn i EØS i 1994, skjedde det en økning i tilbudet av pappviner fra midten av 1990-tallet. Sortimentet ble kraftig utvidet, og det førte til ny popularitet for pappvinen. Fra 1996 til 2004 økte den sin markedsandel fra 12 til 50 prosent.

Vinmonopolet fikk i 1990 Statens institutt for alkoholforskning til å stille noen spørsmål omkring bruken av pappvin, i forbindelse med en landsomfattende undersøkelse instituttet foretok den første uka i desember det året. En ønsket blant annet å se på hvem det var som foretrakk pappvin, og hvordan deres drikkevaner var i forhold til dem

⁷⁰ I 2006 var det registrerte alkoholforbruket økt til 6,46 liter ren alkohol per innbygger 15 år og over. Økningen skyldtes i all hovedsak økt forbruk av vin.

som bare drakk flaskevin (Horverak 1992). Hovedresultatene er vist i tabell 14.

Tabell 14 Andel som svarte ja på ulike utsagn om bruk av alkohol fordelt på typer vindrikkere. 1990.

	Har drukket pappvin	Har ikke drukket pappvin	Har ikke drukket vin
Menn	49	44	56
Kvinner	51	56	44
Har drukket øl	89*	76	44
Drikker øl mer enn én gang i uka	33*	18	9
Drikker vanligvis 3 ½-flasker eller mer per gang	29*	20	15
Har drukket vin	100	100	0
Drikker vin mer enn én gang i uka	22*	7	0
Drikker vanligvis en ½-flaske eller mer per gang	48*	24	0
Har drukket brennevin	89*	81	38
Drikker brennevin mer enn én gang i måneden	30*	20	13
Drikker vanligvis ¼-flaske eller mer per gang	27	23	17
Pappvin utgjør 50 prosent eller mer av vinforbruket	20	0	0

*Signifikant forskjell mellom pappvinbrukere og flaskevinbrukere på 1 prosents nivå, χ^2 -kvadrattest.

Studiens hovedfunn var at de som drakk pappvin var hyppigere representert blant øl- og brennevinbrukerne enn de andre vinbrukerne, at de drakk øl, vin og brennevin oftere enn de andre vinbrukerne. Videre hadde pappvinbrukerne en tendens til å drikke mer pr. drikkesituasjon enn de andre vindrikkere.

På spørsmål om hvem det var som drakk pappvin, syntes det altså som pappvinbrukerne drakk forholdsvis mye alkohol. Det var ikke småforbrukere av alkohol som benyttet seg av det nye vintilbudet, men etablerte alkoholbrukere med et relativt høyt konsum. Introduksjonen av pappvin kan derfor ha medvirket til at veksten i salget av svakvin ble enda sterkere enn hva den ville ha vært om vin bare hadde blitt solgt på flasker.

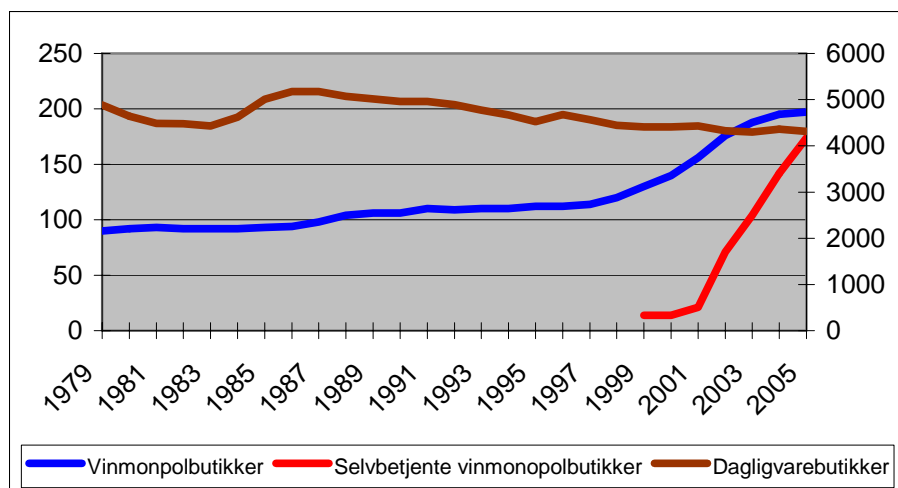
19.3 Tilgjengeligheten til alkohol

19.3.1 Salgssteder

Med tilgjengeligheten til alkohol mener vi i denne sammenheng den fysiske tilgjengeligheten, dvs. antall salgs- og skjenkesteder, og måten salget skjer på, dvs. om varene selges over disk eller ved selvbetjening.

Figur 65 viser utviklingen i antall salgssteder for alkoholdrikker i Norge. Venstre akse viser antall vinmonopolbutikker,⁷¹ og høyre akse antall dagligvarebutikker som solgte øl med pilsstyrke eller sterkere.

Figur 65 Utviklingen i antall salgssteder for alkohol i Norge 1979-2005.*

*Antall i 1998 er satt til halvparten av summen av antallet i 1997 og 1999.

Antall salgssteder for øl har gått noe ned i perioden, fra 4881 butikker i 1979 til 4361 i 2004. Årsaken til nedgangen er rasjonaliseringen i dagligvarehandelen, en rekke små familiebutikker er lagt ned og erstattet med store butikker i kjøpesenter eller kjedebutikker.

En ting det kan være grunn til å merke seg ved salget av mellomsterkt øl, er at oppløsningen av bryggerikartellet i 1988 førte til en større eksponering av ølet inne i butikkene (Øystå 2001). Tidligere var det ikke noe behov for å "stille ut" ølet, fordi medlemmene i bryggerikartellet delte markedet seg imellom. I dag er det kamp mellom

⁷¹ Fram til 1985 var det noen få vinmonopolbutikker som bare solgte vin (4 i 1979, 1982 og 1983; 5 i 1980 og 1981; 2 i 1984 og 1 i 1985).

ølmerkene om den beste eksponeringen inne i butikken, som følge av konkurransen mellom ulike øltyper. En annen følge av at markedet ikke lenger er regulert, var priskrigen på øl våren 2003.

Med én øltype har det skjedd en markant nedgang i tilgjengeligheten, og det er det sterke ølet. Endringene var en følge av at Norge gikk inn i EØS i 1994, og at det sterke ølet da skulle selges under samme vilkår som vin med tilsvarende alkoholinnhold. Vinmonopolet overtok salget av sterkt øl våren 1993, etter at det sommeren 1991 hadde blitt innført forbud mot selvbetjent salg av sterkt øl i dagligvarebutikkene. Endringene i salgsvilkårene førte til at salget gikk kraftig tilbake (Horverak 2002).

Om det har vært få endringer i antall butikker som selger mellomsterkt øl, har det vært desto større endringer i tilgjengeligheten av vin og brennevin. Fra 1979 til 2004 ble antall vinmonopolbutikker fordoblet. Endringene skjedde som en følge av at Stortinget i 1996-97 endret syn på hva som var Vinmonopolets viktigste oppgave. Mens det fram til 1996-97 hadde vært slik at Stortinget ønsket å regulere antall vinmonopolbutikker for å unngå at alkohol ble for lett tilgjengelig, uttrykte nå et flertall av stortingsrepresentantene at Vinmonopolet måtte bygge ut sitt butikknnett for å gjøre tilgjengeligheten av vin og brennevin bedre. Særlig skulle tilgjengeligheten bedres ute i distriktene og i de store byene der det til tider var kjøproblemer (Innst. O. no. 59 (1996-1997)). Som en følge av det endrede synet på Vinmonopolets oppgaver, ble det vedtatt å etablere 50 nye butikker i landsplanen som departementet vedtok for perioden 1998-2002. Etter 2002 er landsplanen lagt ned som et politisk styringsinstrument for etableringen av nye vinmonopolbutikker; etter den tid har det i praksis vært Vinmonopolet selv som avgjør hvor det vil etablere seg. Fra 1997 til 2004 økte antall vinmonopolbutikker fra 114 til 195. Siden den tid har økningen fortsatt ytterligere, og politikerne ønsker nå at Vinmonopolet skal etablere seg overalt hvor det finner det økonomisk forsvarlig.⁷²

Som en følge av nyetableringen av vinmonopolbutikker, var det i 2004 95 prosent av befolkningen som oppga at de, ved å benytte vanlig framkomstmiddel, kunne reise fram og tilbake til en vinmonopolbutikk i løpet av én time. I 1979 var tilsvarende andel 90 prosent. Det er altså

⁷² I mai 2007 hadde Vinmonopolet 212 butikker.

ikke særlig mange som har fått en radikal forbedring av tilgjengeligheten til nærmeste vinmonopolbutikk, på tross av at antall butikker har vokst fra 90 i 1979 til 195 i 2004. Dette er et uttrykk for at nyetableringene har skjedd i relativt små kommuner, og at Vinmonopolet i hovedsak ”konkurrerer” med seg selv.

I 1999-2001 gjennomførte en et forsøk med selvbetjening i et utvalg av Vinmonopolets butikker. Forsøket skulle evalueres, ikke minst for å se på konsekvensene for omsetningen (Horverak 2002). Imidlertid vedtok regjeringen å åpne for selvbetjente utsalg før resultatet av evalueringen forelå. Det skjedde ikke minst fordi selvbetjening førte til en løsning av kjøpproblemene, og var en meget populær ordning både blant Vinmonopolets kunder og ansatte.

Evalueringen av forsøket med innføring av selvbetjening viste at salget i de selvbetjente butikkene viste en nettoøkning på rundt 12 prosent i form av ren alkohol, sammenliknet med tilsvarende butikker som solgte over disk. Økningen var prosentvis størst for sterkt øl, men i alkoholemengde hadde økningen størst betydning for salget av vin, som økte med i gjennomsnitt 13 prosent. For brennevin ble økningen anslått til i gjennomsnitt 10 prosent. Det var altså ingen tvil om at innføringen av selvbetjening i Vinmonopolets butikker førte til en betydelig omsetningsøkning. I 2004 var 142 av 195 butikker selvbetjente.⁷³

I den perioden vi har sett på har altså tilgjengeligheten til vin og brennevin økt, mens tilgjengeligheten til pilsnerøl har holdt seg noenlunde uendret. Tilgjengeligheten til sterkt øl er blitt betydelig redusert, som følge av at dette ølet nå bare selges i Vinmonopolets butikker.

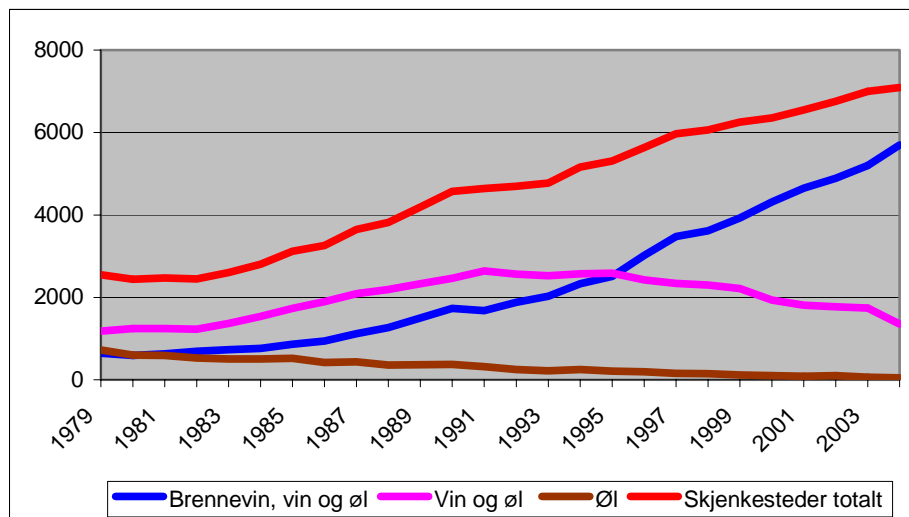
19.3.2 Skjenkesteder

Figur 66 viser utviklingen i antall skjenkesteder i Norge i perioden 1979 til 2004.⁷⁴ Det er to klare trekk i utviklingen i denne perioden. For det første har det totale antallet skjenkesteder økt, i 2004 var det nesten tre ganger så mange skjenkesteder som i 1979. Totalt ble det skjenket alkoholdrikker på 7092 steder i 2004.

⁷³ I mai 2007 var 206 av 212 butikker selvbetjente.

⁷⁴ Jeg har slått sammen sterkt og mellomsterkt øl. Imidlertid var det også steder som bare fikk bevilling til å skjenke mellomsterkt øl.

Figur 66 Utviklingen i antall skjenkesteder for alkohol i Norge 1979-2004.*

*Antallet i 1998 er satt til halvparten av summen av antallet i 1997 og 1999.

For det andre er det mange flere steder som har "alle rettigheter", dvs. som kan skjenke både øl, vin og brennevin. Tidligere var det vanlig at skjenkestedene ble gitt begrensede rettigheter, noen kunne bare skjenke øl, noen øl og vin, og noen øl, vin og brennevin. Særlig var det vanskelig å få bevilling til salg av brennevin; bare 647 steder i landet hadde slik bevilling i 1979. Fra 1979 til 2004 ble antall steder med brennevinsbevilling nidoblet, i 2004 kunne en bli skjenket brennevin på 5695 steder. En del av økningen skyldtes at steder som tidligere hadde hatt bevilling bare for øl eller bare for øl og vin, nå fikk fulle rettigheter. Som en følge av denne politikken, falt antall skjenkesteder som bare hadde bevilling for salg av øl fra 1979 til 2004, mens antall steder som bare skjenket øl og vin økte fram til begynnelsen av 1990-tallet, for så å avta.

Årsaken til endringene i antall salgs- og skjenkebevillinger finner vi dels i endringer i politikernes syn på bruken av dette virkemiddelet, dels i at mange politikere ønsket å unngå ubehageligheter i form av søksmål om at kommunenes politikk virket til å vri konkurransen mellom skjenkestedene (NOU 1995:24, s. 112). I mange tilfeller legger de kommunale politikerne mer vekt på næringspolitiske vurderinger enn alkoholpolitiske, ikke minst er hensyn til lokale næringsinteresser et

mye brukt argument (Andersen 1996, 1999). I dag er det bare få kommuner som utøver noe alkoholpolitisk skjønn ved tildeling av salgs- og skjenkesteder og tilhørende salgs- og skjenketider, av frykt for å bli møtt med rettssaker fra skjenkesteder som føler seg urettferdig behandlet.

Endringene i synet på nødvendigheten av en del alkoholpolitiske virkemidler, det endrede synet i muligheten til å foreta alkoholpolitiske vurderinger, og den økte viljen til å underordne alkoholpolitikken næringsøkonomiske betraktninger, har alle bidratt til en kraftig vekst i antallet skjenkesteder i by- og bygdesentra.

19.4 Salgs- og skjenketider

19.4.1 Salgstider

Samtidig med den kraftige veksten i antall vinmonopolutsalg fra slutten av 1990-tallet, skjedde det også en utvidelse av åpningstiden. Mens det tidligere var vanlig at butikkene stengte kl 17.00 på hverdager (gjerne kl. 16.00 om sommeren), ble det på 1980-tallet vanlig med en dag med forlenget åpningstid til kl 18.00. Ved endringene i alkoholloven fra 1. januar 1998 ble åpningstiden fastsatt til kl 08.30-18 på mandag-fredag. Samtidig ble åpningstiden utvidet fra kl. 13.00 til kl. 15.00 på dager før søn- og helligdager.

Som en følge av disse endringene, innførte flere butikker langåpent på mer enn én dag i uka; det ble i alle fall vanlig å holde åpent til 18.00 både på torsdag og fredag. For butikker som lå i kjøpesenter, ble det vanlig å holde åpent til kl. 18.00 på alle hverdager, med unntak av lørdag hvor en stengte kl. 15.00.

Salgs- og skjenketidene for øl fastsettes av de kommunale myndighetene, og det gjør at salgs- og skjenketidene varierer fra kommune til kommune. På 1980 og 1990-tallet gjennomførte mange kommuner betydelige utvidelser i salgstiden for øl, enkelte steder kunne en kjøpe øl helt fram til kl. 22.00 på hverdager, og enkelte steder muligens enda lenger. Disse forlengede åpningstidene hadde en tendens til å spre seg over kommunegrensene, fordi handelsnæringen mente de virket konkurransevridende. Flere og flere kommuner åpnet dermed opp for å selge øl langt ut over kvelden.

Ved endringen i alkoholloven som trådte i kraft 1. januar 1998, ble det innført landsomfattende innskrenkninger på hvor lenge det skulle være tillatt å selge øl i butikkene. Normaltiden for salg av øl i butikk skulle være 08.00-18.00 på hverdager, og 08.00-15.00 på dager før søn- og helligdager. Det var imidlertid tillatt å gå ut over normaltiden, men ikke i noe tilfelle skulle det selges øl etter kl 20.00 på hverdager og kl. 18.00 på dager før søn- og helligdager.

Siden normaltiden ble innført i 1998, har det vært en tendens til at stadig flere kommuner utvidet salgstiden ut over normaltiden. I 1998 hadde 194 kommuner utvidet salgstid for øl, i 2004 var antallet økt til 302. I samme periode sank antall kommuner som hadde innskrenkninger i salgstiden fra 58 til 22.

Det har altså vært en betydelig økning i salgstiden for øl, vin og brennevin i perioden fra 1979 til 2004.

19.4.2 Skjenketider

Skjenketidene varierer mye fra kommune til kommune, og fram til 1980-tallet var det vanlig at skjenkingen tok slutt mellom midnatt og kl 01.00. Øl og vin ble skjenket lenger enn brennevin; skjenking av brennevin tok gjerne slutt i timen før eller ved midnatt. Det var også vanlig at skjenketidene varierte mellom ulike etablissementer, da kommunene foretok skjønnsmessige vurderinger av ønsket skjenketid ved hvert enkelt skjenkested. Som en følge av det var det noen få skjenkesteder, såkalte nattklubber, som hadde ekstra lang åpningstid.

På 1980- og 1990-tallet opphørte denne differensieringen, da skjenkenæringen mente kommunene på denne måten ga konkurransemessige fordeler til enkelte steder. Det alkoholpolitiske skjønnet som før hadde blitt brukt ved fastsettelse av skjenketider, ble avskaffet, og hovedregelen ble at alle skjenkesteder som lå i det samme området, skulle ha like skjenketider.

På 1990-tallet ble skjenketidene utvidet i flere kommuner, og det ble mange steder tillatt å skjenke øl og vin helt fram til rundt kl 03.00. Denne endringen, sammen med at kommunene ikke lenger foretok noen skjønnsmessige vurderinger, gjorde at det i sentrum av mange byer og bygdesentra ble skjenket alkohol til rundt kl 03.00 fra en rekke skjenkesteder. Fremdeles var det vanlig å slutte skjenkingen av

brennevin noe tidligere, og natt til søndag måtte skjenking av brennevin opphøre ved midnatt, da brennevinsskjenking på søndager var forbudt. Forbudet mot skjenking på søndager ble opphevet ved endringen i alkoholloven som trådte i kraft i 1998, slik at brennevin fra da av kunne skjenkes like lenge som øl og vin også ut over søndagsnatta.

Som for salget av øl, ble det ved endringene i alkoholloven fra 1998 fastsatt en normaltids for skjenking av alkoholdrikker. Normaltiden for skjenking av brennevin var fra kl. 13.00 til kl. 01.00, og for øl og vin var normaltiden fra kl. 08.00 til kl. 01.00. De kommunene som ønsket det kunne fravike normaltiden, men ikke i noe tilfelle kunne det skjenkes brennevin, vin og øl lenger enn til kl. 03.00. Det var også mulig å starte skjenking av øl og vin fra kl. 06.00 om morgenen. Men mellom kl 03.00 og kl 06.00 skulle det ikke skjenkes alkohol noe sted.

Antall kommuner som utvidet skjenketiden for brennevin ut over normaltiden, økte fra 227 i 1998 til 343 i 2004, mens antall kommuner som utvidet skjenketiden for øl og vin økte fra 251 til 351 i det samme tidsrommet.

Det har altså vært en kraftig økning i skjenketidene for øl, vin og brennevin fra 1979 til 1998. Ikke minst er det blitt tillatt å skjenke brennevin lenger enn før natt til søndag, etter at forbudet mot skjenking av brennevin på søndager ble opphevet i 1998.

19.5 Folks holdninger til bruk av alkohol og alkoholpolitiske virkemidler

I 1964 ble det ved Statens institutt for alkoholforskning foretatt en intervjustudie hvor et utvalg norske menn og kvinner ble bedt om å svare ja eller nei på om 18 forskjellige utsagn om alkoholbruk innebar alkoholmisbruk eller ikke (Paulsen 1969). Utsagnene varierte fra det å drikke alene et par ganger i uka og bli sterkt beruset, til å drikke noen få ganger i året sammen med venner og bli svakt beruset. Den samme undersøkelsen med de samme spørsmålene ble gjentatt i 1989 (Arner 1993) og i 2006 (Nordlund 2007). Tabell 15 viser utviklingen i svarene på fem av utsagnene.

Tabell 15 Andel som var enig i at den nevnte måten å drikke på burde karakteriseres som alkoholmisbruk. Prosent av befolkningen.

	1964	1989	2006
1. Drikke et par ganger i uka alene og bli sterkt beruset	97	93	80
5. Drikke et par ganger i måneden alene og bli sterkt beruset	92	74	66
9. Drikke et par ganger i uka sammen med venner og bli svakt beruset	82	69	52
13. Drikke noen få ganger i året sammen med venner og bli sterkt beruset	75	53	39
18. Drikke noen få ganger i året sammen med venner og bli svakt beruset	27	10	10

Det har vært en klar tendens til at folk er blitt mer liberale i synet på hva som kan karakteriseres som alkoholmisbruk, slik tabell 15 viser.⁷⁵ I 2006 var det f eks bare vel halvparten som mente at det å drikke et par ganger i uka sammen med venner og bli svakt beruset kunne karakteriseres som misbruk, mot 69 og 82 prosent i henholdsvis 1989 og 1964.

Nordlund (2007) beregnet gjennomsnittlig antall utsagn som ble betraktet som misbruk, og fant at det sank fra 13,8 utsagn i 1964 til 9,3 i 1989 og 7,7 i 2006. Denne utviklingen vil høyst sannsynlig fortsette i årene framover, siden det var en klar tendens til at yngre årsklasser sjeldnere karakteriserte et utsagn som misbruk enn hva eldre årsklasser gjorde. I 2006 var f eks gjennomsnittlig antall utsagn som ble karakterisert som misbruk blant aldersgruppen 20-29 år 6,0 utsagn, mens gjennomsnittet i aldersgruppen 60 år og over var 9,9.

Disse undersøkelsene viser at folk har fått en mer liberal innstilling til bruk av alkohol i den perioden vi har sett på, og det vil i seg selv gjøre det lettere for folk å drikke mer alkohol en hva de ville gjort i et samfunn med et mer restriktivt syn på alkoholbruk.

Den samme utviklingen har gjort seg gjeldende når vi ser på hvordan folk stiller seg til ulike alkoholpolitiske virkemidler; i de fleste grupper har holdningene gått i liberal retning (Saglie og Nordlund 1993; Østhus 2005). Den mer liberale holdningen må ses i sammenheng med at alkoholpolitikken har endret seg i mer liberal retning, og dette synes

⁷⁵ Dette gjaldt også, uten unntak, de 13 utsagnene som ikke er gjengitt her.

igjen å ha påvirket folks innstilling. Det har vært en vekselvirkning mellom folks mer liberale holdning til alkoholpolitikken og en mer liberal alkoholpolitikk; det har funnet sted en gjensidig påvirkning mellom opinion og politikk (Saglie og Nordlund 1993, s. 46). På denne måten har en lyktes i å sikre at en majoritet har sluttet opp om den generelle norske alkoholpolitikken, selv om de kan ha vært uenige i deler av den. Særlig har misnøyen med det høye prisnivået og den begrensede tilgjengeligheten vært relativt stor, men også her har misnøyen sunket etter prisnedgangen på sterkvin og brennevin i de første årene etter årtusenskiftet, og innføringen av selvbetjening i Vinmonopolets butikker samtidig med økningen i antall utsalg (Østhus 2005, s. 95).

Et annet forhold som påvirket folks innstilling til alkoholpolitikken, var deres egne alkoholvaner. Østhus så på sammenhengen mellom folks alkoholbruk og deres innstilling til alkoholpolitikken i perioden 1962-2004, og han fant at endringer i drikkefrekvens var det forholdet som sterkest påvirket folk i en mer liberal retning av de forholdene han så på (Østhus 2005, s. 99). Han fant også at i løpet av denne perioden endret hovedskillelinjen i norsk alkoholpolitikk seg fra å gå mellom de som ønsket en mer restriktiv politikk og de som ønsket en mer liberal politikk, til å gå mellom de som forsvarte den rådende politikken og de som ønsket en mer liberal politikk. Særlig sank andelen som ønsket en mer restriktiv alkoholpolitikk sterkt i begynnelsen av 1980-årene; fra midten av 1980-tallet var det mindre enn én av ti som ønsket en mer restriktiv alkoholpolitikk.

I den perioden vi har sett på har det altså både skjedd en liberalisering i folks syn på hva de oppfatter som alkoholmisbruk, og en liberalisering i synet på hvor restriktiv alkoholpolitikken bør være. Dette har i seg selv ført til et økt forbruk av alkohol, og til endringer i drikkemønsteret.

19.6 Oppsummering

Alkoholpolitikken i perioden 1979 til 2004 har vært preget av liberalisering. Liberaliseringen har først og fremst kommet til uttrykk gjennom en mer liberal praksis på områder der avgjørelsen er lagt til kommunale politikere, dvs. spørsmål knyttet til antall bevillinger til salgs- og skjenkesteder og til salgs- og skjenketidene. Mens lokalpolitikkerne tidligere brukte bevillingssystemet til å begrense antall salgs- og skjenkesteder for alkoholdrikker, ut fra en alkoholpolitisk

begrunnelse, ønsker de nå å gjøre alkohol like tilgjengelig for alle, ut fra en forbrukerpolitisk og næringspolitisk begrunnelse.

Den mer liberale alkoholpolitikken har blitt godt mottatt av flertallet i befolkningen. Samtidig har folks toleranse for hva som skal kunne kalles alkoholmisbruk økt, og situasjoner som før ble beskrevet som misbruk er i dag godtatt som normal bruk av flere og flere.

Liberaliseringen av alkoholpolitikken på kommunalt nivå finner vi også igjen på sentralt nivå, men endringene kom her noe senere. Fram til midten av 1990-tallet var det få endringer i de alkoholpolitiske virkemidlene som ble fastsatt av departement og storting. Alkoholavgiftene ble holdt på samme eller litt høyere nivå, antall salgssteder for vin og brennevin økte bare langsomt og det skjedde en kraftig innskrenking av tilgjengeligheten til sterkt øl.

Etter at Norge ble medlem av EØS i 1994 og, som en følge av det, måtte begrense Vinmonopolets virksomhet til detaljsalg, skjedde det en liberalisering av alkoholpolitikken også på nasjonalt nivå. Liberaliseringen kan dels ses på som et uttrykk for økt press fra omverdenen, dels som endringer i det innenlandske synet på hvor restriktiv alkoholpolitikken skulle være. Den nye politikken kom først til syne gjennom økt antall vinmonopolbutikker, dernest gjennom innføringen av selvbetjening. Endelig skjedde det også en endring i prispolitikken rundt årtusenskiftet, og særlig ble brennevin og sterkvin billigere.

På tross av den sterke veksten i forbruket av svakvin og nedgangen i salget av brennevin, kan en ikke si at alkoholpolitikken som ble ført i denne perioden har favorisert svakvin framfor andre drikker. Det kan være riktigere å si at veksten i forbruket av svakvin har skjedd på tross av den alkoholpolitikken som ble før, enn på grunn av den. Imidlertid er det grunn til å merke seg at pappvin ble introdusert i denne perioden. Innføringen av pappvin synes både å ha medvirket til å øke salget av svakvin, og til å øke forbruket av alkohol fra midten av 1990-tallet og framover.

Prispolitikken har vært i favør av sterkvin og brennevin, og i disfavør av øl og svakvin. Også politikken på tilgjengelighetsområdet har medført en favorisering av sterkvin og brennevin, i og med veksten i

antall polutsalg og steder med bevilling til skjenking av brennevin. Det kan imidlertid være grunn til å minne om at myndighetene i lang tid har oppfordret folk til å drikke vin framfor brennevin, selv om disse oppfordringene ikke er fulgt opp i praktisk politikk.

Kapittel 20 Sammendrag

20.1 Innledning

Denne rapporten analyser utviklingen i måten norske kvinner og menn drakk på i perioden 1979 til 2004. For å kunne gi en dekkende beskrivelse av dette, måtte vi først bestemme hvilke grupper vi ville se på. Det mest vanlige er å se på gjennomsnittstørrelser for befolkningen som helhet. For at dette skal være en meningsfylt måte å beskrive drikkevanene på, bør folk drikke forholdsvis likt uavhengig av variable som yrke og alder. Gjør de ikke det, vil gjennomsnittstørrelsene kunne dekke over forskjeller mellom gruppene, og gi en beskrivelse som ikke passer for noen.

Vi vet at sosial bakgrunn og alder er faktorer som påvirker måten vi drikker på, og dette ønsket vi å ta hensyn til i analysen. Med utgangspunkt i Bourdieus teorier om sosiale gruppers ulike livsstiler, og ved hjelp av korrespondanseanalyse, fant jeg at en mulig fruktbar inndeling av befolkningen for å beskrive måter å drikke på, kunne være å skille mellom de fire gruppene

- Skoleelever, studenter og lærlinger
- Arbeidere
- Funksjonærer
- Pensjonister og trygdede

En slik inndeling gjorde det mulig å få tatt hensyn til at folks måte å drikke på både var knyttet til yrkesmessig og sosial tilhørighet, og til alder.

Det andre sentrale spørsmålet en møter på når en vil beskrive drikkemønsteret i befolkningen, er hvilke størrelser en vil se på for å beskrive måten det drikkes på innen en gruppe. Jeg mener det sentrale forhold i en analyse av måter folk drikker på er den enkelte, konkrete drikkesituasjonen, og det er kunnskap om konkrete drikkesituasjoner som i hovedsak danner utgangspunktet for hvordan drikkemåten beskrives i denne rapporten.

Jeg har valgt å beskrive drikkemåten ved følgende variable:

- Andel som drikker
- Gjennomsnittlig drukket mengde av ulike alkoholdrikker og alkohol totalt per drikkesituasjon
- Gjennomsnittlig antall drikkesituasjoner per år for de ulike alkoholdrikker og for alkohol totalt
- Gjennomsnittlig forbruk av ulike alkoholdrikker og alkohol totalt siste år
- Andel av drikkesituasjonene der det ble drukket relativt mye alkohol
- Drukke kvantum og drikkested
- Drukke kvantum og antall personer en drakk sammen med
- Forbruket av hjemmebrent, hjemmelaget vin, taksfri alkohol, smuglersprit og alkohol handlet ved grensehandel
- Alkoholdrikker og måltider

Det problemet vi da står overfor, er hvordan vi skal få kunnskap om disse forholdene, for det er jo ingen som registrerer hva og hvor mye folk drikker ved ulike anledninger. Det enkleste er å spørre folk om deres drikkevaner. Ved å foreta intervjuer av representative utvalg av befolkningen, vil vi kunne få kjennskap til den vanlige – i betydningen gjennomsnittlige – måten å drikke på.

Det er imidlertid mange problemer ved slike intervjuundersøkelser. De to største problemene er knyttet til om folk snakker sant eller ikke, og om det utvalget vi generaliserer ut fra, er representativt med hensyn til drikkemåte. Når det gjelder spørsmål om folks alkoholvaner, vet vi at det er en systematisk tendens til at folk oppgir at de drikker mindre enn det som faktisk er tilfellet. Årsaken til det er at folk ønsker å forskjønne sin egen livsførsel. Ved intervjuundersøkelser er det vanlig at de oppgir å drikke og røyke mindre enn hva de faktisk gjør, siden dette blir forbundet med noe negativt. På den annen side har de en tendens til å overdrive positive livsstilsfaktorer, og oppgir at de spiser mer frukt og grønt og er oftere på tur i skog og mark enn det som sant er.

Den andre svakheten ved intervjuundersøkelser av folks alkoholvaner, er at de som drikker aller mest, ikke lar seg intervju. Det kan være mange grunner til det, enten at de er sjelden hjemme, at de mangler fast bosted, at de er beruset eller at de ikke vil delta i slike undersøkelser.

Vi vet altså at det utvalget som danner grunnlaget for analysene av drikkevanene, verken er representativt for befolkningens måte å drikke på eller har snakket sant. Spesielt vet vi at folk oppgir at de drikker mindre enn det de faktisk gjør, og at utvalget ikke er representativt med hensyn til den gruppen som drikker aller mest.

På tross av disse åpenbare svakhetene ved utvalgene, utgjør de grunnlaget for analysen av utviklingen i den norske befolkningens drikkevaner i tidsrommet 1979 til 2004. For selv om folk oppgir at de drakk mindre enn det som faktisk var tilfellet, kan det være grunner til å hevde at underrapporteringen ikke varierer mye fra år til år. Om det er slik, kan vi si noe om utviklingen over tid i drikkevanene til den delen av befolkningen som ikke alkoholen allerede har slått ut. Men det er viktig å være klar over dataenes begrensinger når en tolker dem, slik at en ikke trekker konklusjoner på vegne av grupper som ikke er dekket av dataunderlaget.

Utgangspunktet for de fleste analysene i denne rapporten er spørsmål om den siste drikkesituasjonen. Den enkelte, konkrete drikkesituasjonen er det sentrale forholdet i en beskrivelse av drikkemåten, siden forbruk av alkohol er bestemt ut fra den konteksten forbruket skjer i. Om en person sier hvem han eller hun drakk sammen med siste gang, hvilken anledning det var og hvor drikkingen fant sted, så er det også mulig å gi nokså presise anslag på hvor mye vedkommende drakk. Ved å anta at de siste drikkesituasjonene er representative for alle typer drikkesituasjoner blant en gruppe mennesker, vil spørsmål knyttet til den siste drikkesituasjonen kunne fange opp hele det mangfoldet av ulike drikkesituasjoner som til sammen utgjør gruppens måte å drikke på.

Enkelte deler av analysen, i.e. årlig alkoholforbruk og bruk av uregistrert alkohol, er imidlertid basert på spørsmål om hvor mye intervjupersonene vanligvis oppga at de drakk ved en gjennomsnittlig drikkesituasjon. Det skyldes at årlig alkoholforbruk eller forbruket av uregistrert alkohol ikke lot seg beregne på bakgrunn av spørsmålene om hvordan det ble drukket siste gang.

20.2 De enkelte kapitlene

Rapportenes fire første kapitler beskriver måten jeg har valgt å legge opp analysen på. Det femte kapitlet gir en beskrivelse av datagrunnlaget.

Kapittel 6 gir en beskrivelse av utviklingen i andelen avholdende, før jeg i kapitlene 7-18 analyserer måten de som oppga at de hadde drukket alkohol oppga at de drakk på.

For å analysere hva det er som påvirker måten vi drikker på, har jeg benyttet to ulike metoder. For det første har jeg foretatt en multivariat analyse hvor jeg har antatt at hvilken type alkoholdrikk en foretrakk, hvor mye alkohol en drakk siste år og mengde drukket ved siste drikkesituasjon, ble påvirket av flere ulike variable. Denne analysen er gjort i kapitlene 7, 8 og 9.

Kapittel 10 omfatter en kohortanalyse, da jeg både ønsket å se om den økningen vi fant i alkoholforbruket var knyttet til bestemte generasjoner, og hvordan alder, livsfase og periode påvirket forbruket av alkohol.

Kapitlene 11-17 viser forskjeller i alkoholforbruket mellom de fire sosiale gruppene vi studerer. Forholdene vi ser på er valg av alkoholdrikk (kapittel 11), drukket mengde per drikkesituasjon, årlig forbruk og drikkefrekvens (kapittel 12), antatte rusesituasjoner og valg av rusdrikk (kapittel 13), drikkerytme over ukedagene (kapittel 14), drikkested (kapittel 15), drikkeselskap (kapittel 16) og bruk av uregistrert alkohol (kapittel 17).

I kapittel 18 ser vi om de endringene som analysen har vist i drikkemønsteret, kan si å ha brakt oss nærmere en kontinental måte å drikke på.

Endelig gir vi i kapittel 19 en kort gjennomgang av noen sentrale trekk ved norsk alkoholpolitikk i den perioden vi har studert, for å kunne se endringene i drikkemåten i årene 1979-2004 i lys av den politikken som ble ført på alkoholområdet i den samme perioden.

Hvert av kapitlene 7-19 avsluttes med en oppsummering som det følgende sammendraget bygger på.

20.3 Sentrale resultater

Kapittel 6 De som ikke drikker

For andelen avholdende har vi data helt tilbake til 1956, og vi fant at:

- Andelen som ikke oppga å ha drukket siste år viste en betydelig nedgang i løpet av 1960-årene.
- Andelen avholdende har hele tiden vært større blant kvinner enn blant menn.
- Fra 1970-årene har andelen avholdende holdt seg om lag uendret blant menn; den har ligget litt over 10 prosent i alle år.
- Andelen avholdende kvinner fortsatte å synke fra 23 prosent i 1973 til 15 prosent i 2004.
- Andelen avholdende er størst blant trygdede og pensjonister.
- I en internasjonal sammenheng er det relativt få avholdende i Norge.

Kapittel 7 Foretrukket drikk

Vi undersøkte om faktorene kjønn, alder, utdannelse, sivilstatus, yrke, inntekt, bosted og år hadde betydning for valg av alkoholdrikk, og fant at:

- Kvinner foretrakk oftere vin og rusbrus enn menn, mens øl, brennevin og hjemmebrent var vanligere blant menn enn kvinner.
- Yngre mennesker foretrakk oftere øl og rusbrus enn eldre.
- Andelen som hadde drukket vin og hjemmelaget vin økte med økt utdannelse, mens det motsatte gjaldt for brennevin og hjemmebrent.
- Det var vanligere å drikke øl og hjemmebrent blant skilte/separerte enn blant gifte.

- Arbeidere drakk oftere øl, brennevin og hjemmebrent enn funksjonærer, og sjeldnere vin og hjemmelaget vin.
- Vin ble oftere foretrukket blant dem med relativt høy inntekt. Høyinntektsgruppen drakk sjeldnere hjemmebrent enn de med relativ lav inntekt.
- Folk som bodde i byer valgte oftere å drikke vin og øl enn folk bosatt i mindre tettbygde strøk. Bruk av brennevin, hjemmebrent og hjemmelaget vin var mer vanlig på landsbygda enn i byene.
- Det ble mer og mer vanlig å drikke øl og vin ut over 1990tallet, mens bruk av brennevin avtok fram mot midten av 1990årene. Andelen som foretrakk hjemmebrent og hjemmelaget vin sank i hele perioden fra 1979 til 2004.

Kapittel 8 Kjennetegn ved russituasjoner

Ved analysen av faktorer som kunne ha betydning for hvor mye som ble drukket ved de siste drikkesituasjonene, trakk vi også inn trekk ved selve drikkesituasjonen i tillegg til faktorene knyttet til den som drakk. Vi fant at:

- Menn drakk seg oftere beruset enn kvinner.
- Yngre mennesker drakk seg oftere beruset enn eldre.
- Ugifte og skilte/separerte drakk seg oftere beruset enn gifte.
- Folk med lang utdanning drakk seg sjeldnere beruset enn de med bare ungdomsskole eller folkeskole.
- Det var vanligere at en drikkesituasjon førte til beruselse når det ble drukket brennevin og øl enn når det ble drukket vin.
- Det var vanligere å drikke seg beruset på et utested eller hjemme hos andre enn hjemme hos seg selv.

Kapittel 9 Årlig alkoholforbruk

Vi undersøkte om faktorene kjønn, alder, utdanning, sivilstatus, yrke, inntekt, bosted og år hadde betydning for størrelsen på det årlige alkoholforbruket, og fant at:

- Når vi korrigerer for ulikheter i de andre faktorene, drakk menn nesten tre ganger så mye alkohol i løpet av et år som kvinner.
- Menn drakk mer enn kvinner av alle alkoholdrikker, med unntak av kjøpevin og rusbrus.
- Forbruket av alkohol, og særlig forbruket av vin og øl, hadde en tendens til å øke med utdanning og inntekt.
- Forbruket av alkohol var mindre i de eldre aldersgrupper enn i de yngre
- Ugifte og skilte/separerte drakk mer alkohol enn gifte.
- Studentene og pensjonistene drakk mindre alkohol enn arbeidere og funksjonærer.
- Folk i byer drakk mer alkohol enn folk bosatt andre steder i landet. Alkoholforbruket var særlig høyt i Osloregionen.
- Alkoholforbruket har økt over tid. Økningen skyldtes økt bruk av øl og – framfor alt – vin.

Kapittel 10 Generasjonseffekter

Det har i hele den perioden vi så på vært en tendens til at det rapporterte alkoholforbruket vokste. Det var også en tendens til at alkoholforbruket sank med økende alder. Noe av alderseffekten kan bare være tilsynelatende, fordi nye generasjoner drakk mer enn eldre, når de var på samme alder. Vi forsøkte å skille ut periode-, alder- og generasjonseffekt i årene 1979-2004, og fant at:

- Økningen i alkoholforbruket i perioden 1979-2004, skyldtes først og fremst at de nye generasjonene som drakk alkohol,

drakk mer enn det generasjonene før dem gjorde da de var på deres alder.

- Den viktigste årsaken til veksten i antall russituasjoner, var at nye generasjoner drakk seg oftere beruset enn generasjonene før dem gjorde på tilsvarende alder.
- I perioden 1979-1994 økte rusfrekvensen i alle aldersgrupper, men det kan synes som om tendensen til økningen i andel russituasjoner endret seg på midten av 1990tallet. Det var ingen tendens til økt andel russituasjoner i noen aldersgrupper i tidsrommet 1994-2004.
- Alkoholforbruket hadde en tendens til å endre seg i ulike faser av livet. Det var en klar nedgang i forbruket i slutten av 20-årene, og etter at en har passert 60 år. I perioden 30-60 år holdt forbruket av alkohol seg på noenlunde samme nivå.
- Rusfrekvensen sank med økende alder. Nedgangen var størst i 20-årsalderen. Fra 30-årsalderen og utover viste rusfrekvensen en relativt jevn nedgang.
- Generasjonseffekten gjør at alkoholforbruket i Norge vil fortsette å øke. Det er vanskelig å se hvor lenge denne effekten vil vedvare, da det avhenger av hvilket forbruksnivå de nye generasjonene vil legge seg på etter hvert som de etablerer sitt eget drikkemønster.

Kapittel 11 Valg av alkoholdrikk

Vi så nærmere på enkelte trekk ved alkoholforbruket, for å se om det var forskjeller i måten å drikke på mellom menn og kvinner og mellom arbeidere, funksjonærer, pensjonister og trygdede, og studenter, skoleelever og lærlinger.

- Øl har i de senere år overtatt brennevinets dominerende plass blant mannlige arbeidere, funksjonærer og pensjonister. Blant mannlige studenter og skoleelever har øl hele tiden har vært den vanligste drikken.

- Blant kvinnene økte forbruket av vin enda mer enn forbruket av øl, og på slutten av 1990-tallet var vin den dominerende drikken blant alle grupper kvinner med unntak av studentene og skoleelevene, som foretrakk øl.
- Det har skjedd en tilnærming i preferansene for drikk mellom de ulike sosialgruppene i den perioden vi har skjedd på. Men fremdeles er det mer vanlig å drikke øl blant arbeidere enn blant funksjonærer, og mer vanlig å drikke vin blant funksjonærer enn blant arbeidere.

Kapittel 12 Forbruk per gang og over året

- Menn drakk betydelig mer per gang enn kvinner, men forskjellen var mindre i 2004 enn i 1979. Forskjellen var størst blant arbeidere, og minst blant funksjonærer. Studenter og arbeidere drakk mer per gang enn funksjonærer og pensjonister
- I alle grupper har det vært en tendens til at forbruket per gang har økt.
- Det har vært en tendens til økt drikkefrekvens i alle grupper, men særlig sterk har økningen vært blant arbeidere, studenter og kvinnelige pensjonister.
- Andel dagligdrikkere har økt i alle grupper, med unntak av blant studenter, skoleelever og lærlinger.
- Det årlige forbruket av alkohol har økt fra 1979 til 2004 i alle grupper. Økningen var sterkest blant arbeidere og kvinnelige studenter og pensjonister.

Kapittel 13 Russituasjoner

- Menn drakk seg hyppigere beruset enn kvinner i alle grupper.
- Studentene var den gruppen som drakk seg relativt oftest beruset, etterfulgt av arbeiderne. Funksjonærgruppen og pensjonistene drakk seg sjeldnere beruset.
- Antallet russituasjoner økte fra 1979 til 2004. Det har særlig vært en økning blant kvinner i alle grupper, men også mannlige

studenter og arbeidere drakk seg hyppigere beruset i 2004 enn 25 år tidligere.

- Fra 1980-årene til 1990-tallet ble det stadig mindre vanlig å drikke seg beruset på brennevin, og mer og mer vanlig å drikke seg beruset på øl og – i sær blant kvinner – vin.
- Mennene drakk seg relativt hyppigere beruset enn kvinner i de situasjoner der øl og brennevin var hoveddrikk. I de tilfellene der vin var hoveddrikk, drakk kvinnene seg noe hyppigere beruset enn menn.
- At rusfrekvensen varierte med drikk, betyr ikke nødvendigvis at folk drakk mindre fordi de drakk vin og ikke øl eller brennevin. Det kan være at i de kontekster der det ble drukket vin, var det mindre vanlig å drikke seg beruset enn i situasjoner der øl og brennevin sto på menyen.

Kapittel 14 Drikkerytme over ukedagene

Lørdag er dagen det er mest vanlig å drikke alkohol på her til lands, etterfulgt av fredag. Dette gjelder for alle grupper. Helgene, dvs. fredag-lørdag-søndag, sto for nesten 70 prosent av alle drikkesituasjonene.

- Lørdag er den dagen hvor det er mest vanlig å drikke seg beruset; 50 prosent av russituasjonene fant sted på en lørdag. Helgene sto for nesten 80 prosent av alle russituasjonene.
- Studenter, skoleelever og lærlinger drakk seg beruset i nær halvparten av drikkesituasjonene på lørdager.

Kapittel 15 Drikkested

- Med unntak av studenter, skoleelever og lærlinger, som gjerne drakk på et utested eller hjemme hos andre, skjedde størsteparten av drikkesituasjonene i eget hjem.
- Alkoholinntaket per gang var større når drikkingen skjedde på et utested eller hjemme hos andre, enn når en drakk hjemme hos seg selv.

- Det har vært en tendens til at andel drikkesituasjoner som foregikk på utesteder har gått noe ned fra 1994 til 2004. Det totale antallet drikkesituasjoner på utesteder har likevel gått opp.

Kapittel 16 Drikkeselskap

- Svært få oppga at de drakk alene siste gang de drakk alkohol, men det var noe vanligere blant pensjonister enn i de øvrige grupper.
- Kvinner drakk sjeldnere alene enn menn.
- Alkoholinntaket per gang hadde en tendens til å øke med selskapets størrelse.

Kapittel 17 Uregistrert alkohol

- I perioden 1979 til 2004 har størrelsen på det uregistrerte alkoholforbruket holdt seg om lag uendret både blant kvinner og menn.
- Sammensetningen av det uregistrerte forbruket har endret seg. Forbruket av hjemmebrent, smuglersprit og hjemmelaget vin har gått ned, mens forbruket av alkoholdrikker kjøpt i taksfri- og grensehandel har økt.
- Grensehandelen viste en meget sterk økning fra 1999 til 2004.
- Menn har i alle år drukket betydelig mer uregistrert alkohol enn kvinner. Hovedårsaken til det var at menn drakk mer hjemmebrent og smuglersprit.
- Mannlige arbeidere skilte seg ut fra de øvrige gruppene ved at de oppga å ha kjøpt relativt mye smuglersprit.
- Det var en tendens til at mannlige arbeidere – og studenter – drakk noe mer hjemmebrent enn de andre gruppene.
- Funksjonærene kjøpte betydelig mer alkohol i taksfrihandelen enn de andre gruppene.

- De med relativt høyest inntekt oppga å handle mer i taksfrihandelen enn de med lavere inntekt.

Kapittel 18 Nærmere et kontinentalt drikkemønster?

- Om vi med kontinentalt drikkemønster forstår en drikkemåte som er preget av at det drikkes vin til dagens hovedmåltid, slik det f.eks. gjøres i Italia, er den norske drikkemåten fjernt fra den kontinentale. Ikke mer enn én prosent av den norske befolkningen oppga i 2004 at de vanligvis drakk vin til middag på hverdager, mot 36 prosent i Italia.

Kapittel 19 Alkoholpolitikken i perioden

- Alkoholpolitikken i perioden 1979 til 2004 har vært preget av liberalisering.
- Liberaliseringen har først og fremst kommet til uttrykk gjennom en mer liberal praksis på områder der avgjørelsen er lagt til kommunale politikere, dvs. spørsmål knyttet til bevillinger til salgs- og skjenkesteder og til salgs- og skjenketidene.
- Den mer liberale alkoholpolitikken har blitt godt mottatt av flertallet i befolkningen.
- Liberaliseringen av alkoholpolitikken på kommunalt nivå finner vi også igjen på sentralt nivå, men endringene kom her noe senere.
- Liberaliseringen kan dels ses på som et uttrykk for økt press fra omverdenen, dels som endringer i det innenlandske synet på hvor restriktiv alkoholpolitikken skulle være.
- Den nye politikken kom først til syne gjennom økt antall vinmonopolbutikker, dernest gjennom innføringen av selvbetjening.
- Det skjedde en endring i prispolitikken rundt årtusenskiftet, og særlig ble brennevin og sterkvin billigere.

20.4 Oppsummering

Vår analyse av det norske perioden 1979 til 2004 viser at måten norske menn og kvinner drikker alkohol på har ligget forbausende fast, med unntak av tre forhold.

For det første har det blitt stadig flere som drikker alkohol. Særlig gjelder dette norske kvinner, få land har færre avholdende kvinner enn Norge. Avhold som bevisst livsstil synes så å si fraværende i Norge i 2004.

For det andre har det skjedd en endring i hva vi drikker. Enkelt sagt kan vi si at en rekke situasjoner hvor vi før drakk brennevin, i dag er erstattet med vin. Denne utviklingen deler Norge med de andre nordiske landene, som tradisjonelt har hatt et lavt forbruk av vin.

Årsaken til det økte forbruket av vin er mange. En årsak er veksten i det vi gjerne kaller middelklassen, og denne klassens ønske om å ta etter borgerskapets mer storslåtte vaner. Middelklassens middagsselskaper følger i dag samme spor som borgerskapets selskaper, bare i mindre skala.

En annen – og viktigere – årsak er innflytelsen fra drikkekulturen i land der vin og mat har lange tradisjoner. Gjennom masseturismen som startet på 1960-tallet, og som siden bare har vokst, fikk de fleste nordmenn etter hvert erfare at vin var en drikk som var utmerket både til mat og til rus. De tok med seg sine positive erfaringer med vinen hjem til Norge, hvor de fortsatte å drikke vin ved anledninger der de tidligere ville valgt øl eller brennevin.

Den økte internasjonaliseringen har bare blitt forsterket i de senere år, og internasjonale matvaner og drikkevaner er ikke lenger noe uvanlig i noen del av landet. Den økte kontaktene med land som heller drakk vin til mat enn brennevin til rus, har også påvirket de norske drikkevanene. Svært mange norske menn og kvinner har lært å sette pris på et glass vin, og synes det tilfører måltidet en ekstra dimensjon. Men ennå er det langt fram til at vin er vanlig ved norske middagsbord, og det kan stilles et spørsmål ved om det noensinne vil bli det.

Enda en årsak til det økte vinforbruket er kvinnenes økte etterspørsel etter alkoholdrikker. Vin har i Norge tradisjonelt vært den mest vanlige

alkoholdrikken blant kvinner. Veksten i alkoholforbruket blant kvinner har derfor også ført til økningen i vinforbruket.

Den tredje viktige endringen i drikkevanene er at vi drikker hyppigere enn før. For de aller fleste er ikke økningen i drikkefrekvens særlig stor, men det er uten tvil blitt noe vanligere å drikke på hverdager enn hva det var på 1970tallet. Det var også flere som drakk alkohol daglig i 2004 enn tilfellet var 25 år tidligere. Disse nye situasjonene har kommet i tillegg til de gamle drikkesituasjonene, som gjerne var lagt til helgene. Helgedrikkingen har altså fortsatt, uavhengig av det økte alkoholinntaket på de øvrige ukedagene.

Det har også skjedd en tilnærming i måten det ble drukket på i ulike sosiale lag. Ikke minst har øl blitt en mer populær drikk i funksjonærgruppen, samtidig som forbruket av vin har økt i alle grupper. Men ennå drakk arbeiderne mer brennevin og øl enn funksjonærene, og de drakk også gjerne mer alkohol ved den enkelte drikkesituasjonen.

Men bortsett fra at det var flere som drakk, og at det var blitt mer vanlig å drikke øl og vin og mindre vanlig å drikke brennevin, og at det var blitt noe vanligere å drikke på hverdager, drakk norske kvinner og menn i hovedsak på samme måte i 2004 som i 1979: I helgene og til fest, gjerne uten mat - og ofte litt for mye.

Litteratur

Alver, Øyvind O. (2004): Om pris og etterspørsel etter alkohol i Norge. Rapport nr. 4/2004, Statens institutt for rusmiddelforskning, Oslo.

Andersen, Jan (1996): Alkoholpolitikk og lokalt sjølstyre. I Pedersen, W. og Waal, H. (red.): Rusmidler og veivalg, Cappelen akademiske forlag, Oslo.

Andersen, Jan (1999): Changes in municipal alcohol control in Norway. Nordisk alkohol- & narkotikatidskrift Vol. 16 (English supplement).

Anderson, P. & Baumberg, B. (2006): Alcohol in Europe. Institute of Alcohol Studies, London.

Arner, Oddvar (1993): Hva er alkoholmisbruk? En undersøkelse av nordmenns holdninger til spørsmål omkring alkoholmisbruk og alkoholisme. SIFAr rapport nr. 1/93, Statens institutt for alkoholforskning, Oslo.

Bourdieu, Pierre (1986): Kultursociologiska texter, Salamander Förlag.

Bourdieu, Pierre (1994): Distinksjonen, Pax Forlag A/S.

Brewers Association of Canada (1997): Alcoholic Beverage Taxation and Control Policies, Ninth Edition.

Brun-Gulbrandsen, Sverre og Amundsen, Arvid (1967): Spørsmål om alkohol. Tabellarisk oversikt over resultater fra Gallupundersøkelser 1956-1966. Statens institutt for alkoholforskning, Oslo.

Brun-Gulbrandsen, Sverre (1988): Drinking habits in Norway. I Skog og Waahlberg (eds.): Alcohol and Drugs: The Norwegian Experience, ICAA.

Bugge, A. og Døving, R. (2000): Det norske måltidsmønsteret – ideal og praksis. Rapport nr. 2-2000, Statens institutt for forbruksforskning, Oslo.

Caetano, R. and Clark, C. L. (1998): Trends in Alcohol Consumption Patterns among Whites, Blacks and Hispanics: 1984 and 1995, *Journal of Studies on Alcohol*, Vol. 59:659:668.

Calhoun, C; LiPuma, E. and Postone, M. (eds.) (1993): *Bourdieu: Critical Perspectives*, Cambridge University Press.

Clausen, Sten-Erik (1998): *Applied Correspondence Analysis*, Sage Publications, London.

Colbjørnsen, Tom et al. (1987): *Klassesamfunnet på hell*, Universitetsforlaget 1987.

Danielsen, Arild (1990a): *Lifestyle, Class and the Field of Fluidum*, Report from the First National Conference of Sociology, Geiranger, May 1990.

Danielsen, Arild (1998): *Kulturell kapital i Norge i Sosiologisk tidsskrift nr. 1-2 1998*.

de Lindt J. and Schmidt W. (1968): The distribution of alcohol consumption in Ontario. *Quarterly Journal of Studies on Alcohol* Vol. 29: 968 - 73.

Douglas, Mary (1987): *Constructive Drinking*, Cambridge University Press.

ECON (1998): *Markedet for alkoholholdige drikker*. Econ 61/98, Oslo.

Egilssoga (2001), *Det norske Samlaget*, Oslo (s. 167).

Elmeland, Karen (1996): *Dansk alkoholkultur*, Forlaget Socpol.

Fekjær, Hans Olav (1987): *Alkohol og narkotika : myter og virkelighet*, Gyldendal, Oslo.

Fuglum, Per (1978): *Norges Historie. Norge i støpeskjeen 1812-1920*. J. W. Cappelens forlag, Oslo.

Glenn, N. D. (1977): *Cohort analysis*. Sage, Beverly Hills/London.

Grant, B.F., Harford, T.C. & Grigson, M.B. (1987): Stability of alcohol consumption among youth: a national longitudinal study. *Journal of Studies on Alcohol* Vol. 49:253-260.

Hamran, O. og Myrvang, C. (1998): *Fiin Gammel. Vinmonopolet 75 år.* Tano Aschehoug.

Hauge, Ragnar (1978): *Alcohol Research in Norway.* National Institute for Alcohol Research, Oslo.

Hauge, R. (1986): *Alkoholpolitikken i Norge.* Statens Edruskapsdirektorat.

Hauge, Ragnar (1998): *Norsk alkohollovgivning gjennom 100 år.* Rusmiddeldirektoratet, Oslo.

Heath, Dwight B. (1994): *Alcohol: History of Drinking* in *Encyclopedia of Drugs and Alcohol*, Macmillan, New York (pp. 71-78).

Heath, Dwight B. (1987): A decade of development in the anthropological study of alcohol use: 1970-1980. I Douglas, Mary (ed.): *Constructive Drinking*, Cambridge University Press.

Heath, Dwight B. (2000): *Drinking Occasions. Comparative Perspectives on Alcohol and Culture*, Taylor & Francis.

Hellevik, O. (2001): Ungdommens verdisyn – livsfase- eller generasjonsbetinget? *Tidsskrift for ungdomsforskning* Vol. 1(1): 45-68.

Hemström, Ö., Leifman, H. & Ramstedt, M. (2002): The ECAS survey on drinking patterns and alcohol-related problems. I Norström, T. (ed.): *Alcohol in post-war Europe: Consumption, drinking patterns, consequences and policy responses in 15 European countries.* National Institute of Public Health – Sweden (pp. 115-136).

Hjellbrekke, Johs. (1999): *Innføring i korrespondanseanalyse.* Fagbokforlaget, Bergen-Sandviken

Horverak, Ø. (1977): *Etterspørselen etter brennevin og vin i Norge. En analyse av sammenhengen mellom omsatt kvantum og priser på*

brennevin og vin. SIFA-stensilsserie 9, Statens institutt for alkoholforskning, Oslo.

Horverak, Ø. (1979): Norsk alkoholpolitikk 1960-1975. Statens institutt for alkoholforskning, Oslo.

Horverak, Øyvind (1992): The introduction of bag-in-box wine on the Norwegian market for alcoholic beverages. Paper presented at the Alcohol Policy Section at the 36th International Congress on Alcohol and Drug Dependence, Glasgow, Scotland, August 16-21, 1992.

Horverak, Øyvind (2001): Vinmonopolet - mellom avholdsbevegelse og måtehold. Nordisk alkohol & narkotikatidsskrift, Vol. 18:7-23.

Horverak, Øyvind (2002): Selvbetjente vinmonopolutsalg. En evaluering. Rapport nr. 2/2002, Statens institutt for rusmiddelforskning, Oslo.

Innst. O. no. 59 (1996-1997).

International Center for Alcohol Policies (2000): Who are the Abstainers? ICAP Reports 8.

Kerr, W.C., Greefield, T.K. & Midanik, L.T. (2006): How many drinks does it takes to feel drunk? Trends and predictors for subjective drunkenness. *Addiction* 101:1428-1437.

Kerr, W. C. et al. (2005): A drink is a drink? Variation in the amount of alcohol contained in beer, wine and spirits drinks in a US methodological sample. *Alcoholism – clinical and experimental research* Vol. 29(11) 2015-2021.

Kristiansen, Oskar (1934): Edrueghedsforhold i Norge 1814-1848. Cammermeyers bokhandel, Oslo.

Leifman, Håkan (2002): Trends in population drinking. I Norström, T. (ed.): *Alcohol in post-war Europe: Consumption, drinking patterns, consequences and policy responses in 15 European countries*. National Institute of Public Health – Sweden (pp. 49-81).

MacAndrew, C. and Edgerton, R. (1969) *Drunken Comportment*, Nelson.

Mäkelä K. (1969): Alkoholinkulutuksen jakautuma (The distribution of alcohol consumption). Social Research Institute of Alcohol Studies, Helsinki.

Mäkelä, Klaus et. al. (1981): *Alcohol, Society and the State*. Addiction Research Foundation, Toronto, Canada.

Midanik, Lorraine (1982): The validity of self-reported alcohol consumption and alcohol problems: A literature review. *British Journal of Addiction* Vol. 77:357-382.

Mills, C. Wright (1956): *White Collar*, Oxford University Press.

Nordlund, Sturla (1977): Data om alkoholspørsmål. Tabellarisk oversikt over resultater fra intervjuundersøkelser 1956-1973. SIFA-stensilsSerie nr. 6, Statens institutt for alkoholforskning, Oslo.

Nordlund, Sturla (1981): Alkoholdata 1979. Tabellarisk oversikt over resultater fra en intervjuundersøkelse. SIFA-stensilsSerie nr. 50, Statens institutt for alkoholforskning, Oslo.

Nordlund, Sturla (1985): Norske drikkevaner. En beskrivelse på grunnlag av offentlig statistikk og survey-data. I Arner, O., Hauge, R., og Skog, O-J.(red.): *Alkohol i Norge*. Universitetsforlaget, Oslo.

Nordlund, Sturla (1987): Data om alkohol og andre stoffer 1985. Tabellarisk oversikt over resultater fra en intervjuundersøkelse. SIFA-stensilsSerie nr 1/87, Statens institutt for alkoholforskning, Oslo.

Nordlund, Sturla (1992): Metoder og metodeproblemer ved estimering av alkoholforbruk. SIFArapport nr 3/92, Statens institutt for alkohol- og narkotikaforskning, Oslo.

Nordlund, Sturla (2003): Grensehandel og tax-free import av alkohol til Norge. *Nordisk alkohol- & narkotikatidskrift* Vol. 20(1): 20-33.

Nordlund, Sturla (2007): What is alcohol abuse? Changes in Norwegians' perceptions of drinking practices since the 1960s. Submitted paper.

Norges offentlige utredninger 1994:24. Alkoholpolitikken i endring? Statens forvaltningstjeneste, Oslo.

Norges offentlige utredninger 2003:17. Særavgifter og grensehandel. Rapport fra Grensehandelsutvalget. Statens forvaltningstjeneste, Oslo.

Osservatorio Permanente sui Giovani e l'Alcool (1998): The Italians and Alcohol. Consumption, Trends and Attitudes. 3rd Doxa National Survey, Quaderno n. 11.

Osservatorio Permanente sui Giovani e l'Alcool (2000): Italians and Alcohol. Consumption, trend and attitudes in Italy and in the Regions. 4th Doxa National Survey, Quaderno n. 14.

Palmore, E. (1978): When Can Age, Period, and Cohort be Separated? Social Forces Vol. 51(1): 282-295.

Pape, H. og Hammer, T. (1996): How does young people's alcohol consumption change during the transition to early adulthood? A longitudinal study of changes at aggregate and individual level. Addiction Vol. 91(9):1345-1357.

Partanen, J. (1991): Sociability and Intoxication: Alcohol and Drinking in Kenya, Africa, and the Modern World. Vol. 39, Finnish Foundation for Alcohol Studies, Helsinki.

Paulsen, Lise (1969): Hva er alkoholmisbruk? En opinionsundersøkelse. Norsk tidsskrift om alkoholspørsmålet, 1969(1):10-25.

Pernanen, Kai (1974): Validity of survey data on alcohol use. Research Advances in Alcohol and Drug Problems Vol. 1:355-374.

Pittman, David J. and Snyder, Charles R. (1962): Society, Culture, and Drinking Patterns, John Wiley & Sons, Inc.

Rehm, J. et al. (1996): "On the emerging paradigm of drinking patterns and their social and health consequences". *Addiction* 91:1615-1621.

Riddervold, Astri (1997): *Drikkeskikker - Nordmenns drikkevaner gjennom 1000 år*. Teknologisk Forlag, Oslo.

Room, Robin (1990): "Measuring Alcohol Consumption in the United States. Methods and Rationales". I Kozlowski, L., Annis, H.M., Cappell, H.D. et al. (eds.): *Research Advances in Alcohol and Drug Problems*, Vol. 10: pp. 39-80. Plenum, New York, N.Y.

Room, Robin & Mäkelä, Klaus (2000): "Typologies of Cultural Position of Drinking". *Journal of Studies on Alcohol* 61:475-483.

Rosenlund, Lennart (2002): *Regelmessigheter i den postmoderen uorden*. *Sosiologi i dag* nr. 1-2 2002, s. 51-91.

Saglie, Jo (1994): *Norske drikkekulturer*. SIFArapport nr. 1/94, Statens institutt for alkohol- og narkotikaforskning, Oslo.

Saglie, Jo og Nordlund, Sturla (1993): *Alkoholpolitikken og opinionen*. SIFArapport nr. 3/93, Statens institutt for alkoholforskning, Oslo.

SIFA/RMD (1991): *Rusmidler i Norge 1991*. Statens institutt for alkoholforskning/ Rusmiddeldirektoratet, Oslo.

Sigfridsson, Ingegerd (2005): *Självklara drycker? Kaffe och alkohol i social samvaro*. Bokförlaget Arkipelag, Göteborg.

Simpura, Jussi (1986): *Förändras de finske dryckesvanorna? Alkoholpolitik*, Vol. 3:75-82.

Simpura, J., Pakkanen, P. & Mustonen, H. (1995): *New beverages, new drinking contexts? Signs of modernization in Finnish drinking habits from 1984 to 1992, compared with trends in the European Community*. *Addiction* Vol. 90: 673-683.

Simpura, J., Karlsson, T. & Leppänen, K. (2002): *European trends in drinking patterns and their socio-economic background*. I Norström, T. (ed.): *Alcohol in post-war Europe: Consumption, drinking patterns,*

consequences and policy responses in 15 European countries. National Institute of Public Health – Sweden (pp. 83-114).

Single, E. and Leino V. E. (1997): “The Levels, Patterns, and Consequences of Drinking”. I Marcus Grant & Jorge Litvak (eds.): *Drinking Patterns and Their Consequences*. Taylor & Francis (pp. 7-24).

Skog, Ole-Jørgen (1980a): *Empiriske og teoretiske studier av alkoholkonsumets fordeling i befolkningen og de fordelingsgenererende mekanismer*. Statens institutt for alkoholforskning, Oslo.

Skog, Ole-Jørgen (1991a): *Drinking and the distribution of alcohol consumption*. I Pittmann D.J. and White H.R. (eds.) *Society, Culture and Drinking Patterns Re-examined*, pp. 135-156. New Brunswick, NJ: Rutgers Center of Alcohol Studies (pp. 135-156).

Skog, Ole-Jørgen (1980b): *Social interaction and the distribution of alcohol consumption*. *Journal of Drug Issues* Vol. 10:71-92.

Skog, Ole-Jørgen (1991b): *Implications of the Distribution Theory for Drinking and Alcoholism*. I Pittmann, D.J. and White, H.R. (eds.): *Society, Culture and Drinking Pattern Re-examined*, Rutgers Center of Alcohol Studies, New Brunswick, USA (pp.576-597).

Skog, Ole-Jørgen (2004): *Å forklare sosiale fenomener*. Gyldendal Akademisk, Oslo.

Skretting, Astrid (2000): *Ungdom og rusmidler*. Rusmiddeldirektoratet, Oslo.

Sundt, Eilert (1976): *Om ædruelighets-tilstanden i Norge*. Gyldendal, Oslo (første gang utkommet i 1859).

Tamsfoss, Steiner (1999): *MMIs Mastersample for Omnibus med besøksintervju. Utvalgsdesign og estimatorer*. MMI, Oslo.

Temple, M.T. and Fillmore, K.M. (1985-86): *The Variability of Drinking Patterns and Problems among Young Men, Age 16-31: A*

Longitudinal Study. The International Journal of the Addictions Vol. 20:1595-1620.

Tigerstedt, Christoffer & Törrönen, Jukka (2005): Förändras de finska dryckevanorna? Nordisk alkohol- och narkotikatidskrift 22:105-123.

Troels-Lund: Dagligt liv i Norden i det sekstende aarhundre. Fjerde udgave bind V.

USIT (1996): Datahistorien ved Universitetet i Oslo. Fra begynnelsen til ut i syttiårene. Universitets Senter for Informasjonsteknologi, Oslo.

WHO (1999): Global Status Report on Alcohol, Geneva.

Wilson, Thomas M. (2005): Drinking Cultures. Oxford:Berg, New York.

www.sirus.no/cwobjekter/kommunenes_forvaltning06_1.pdf (26. mars 2007)

Österberg, Esa (1995): Do alcohol prices affect consumption and related problems. I Holder and Edwards (eds.): Alcohol and Public Policy. Evidence and Issues. Oxford University Press, pp. 145-163.

Østhus, Ståle (2005): Befolkningens holdninger til alkoholpolitikken. Rapport nr. 3/2005, Statens institutt for rusmiddelforskning, Oslo.

Øystå, Øystein (2001): Brygg, brus og bruduljer. Bryggeri- og mineralvannbransjen i Norge 100 år. Bryggeri- og mineralvannforeningen, Oslo.

Årsmelding 1998, Avholdsfolkets Landsråd

Vedlegg 1 Spørreskjema 2004

Vedlegg 2 Tabeller til figurene

Figur 3 Fordelingen av alkoholforbruket for årene 1994, 1999 og 2004. Personer som hadde drukket siste år. Cl ren alkohol.

	arbeider	funksjonær	student/	pensjonist/
Øl	201	139	275	100
Vin	78	121	72	85
Brennevin	129	70	104	98
Rusbrus	16	5	47	3
Totalt	425	335	498	286

Figur 4 Mulige beruselsessituasjoners andel av alle drikkesituasjoner. Prosent.

	1994	1999	2004
Arbeider	25	17	21
Funksjonær	13	10	13
Student/skoleelev	35	22	30
Pensjonist/trygdet	12	4	9

Figur 5. Alkoholforbrukets fordeling blant alkoholbrukerne. Prosent.

Cl ren alkohol	1973	2004
0,01-0,50	34,7	21,4
0,51-1,00	13,0	11,9
1,01-1,50	9,7	8,1
1,51-2,00	6,5	7,5
2,01-2,50	4,3	6,3
2,51-3,00	3,7	4,4
3,01-3,50	2,9	5,0
3,51-4,00	2,6	3,3
4,01-4,50	2,1	2,9
4,51-5,00	2,2	3,2
5,01-5,50	2,0	1,6
5,51-6,00	2,0	1,4
6,01-6,50	1,9	1,8
6,51-7,00	1,6	1,5
7,01-7,50	1,0	1,8
7,51-8,00	1,0	1,7
8,01-8,50	0,8	1,0
8,51-9,00	0,8	1,1
9,01-9,50	0,6	0,9
9,51-10,00	0,7	1,2
10+	5,9	12,2

Figur 6 Drikkesituasjonenes fordeling blant alkoholbrukerne. Prosent.

Cl per gang	1979	2004
1-3	47,1	34,1
3-4	8,6	15,4
4-5	15,7	5,7
5-6	2,0	7,6
6-8	8,0	9,7
8-10	5,1	7,2
10-12	3,1	5,6
12-15	5,5	5,4
15-20	2,6	4,7
20-25	1,0	2,4
25+	1,3	2,2

Figur 7 Intervjuenes fordeling på ukedag. Prosent.

År	mandag	tirsdag	onsdag	torsdag	fredag	lørdag	søndag
1973	19,7	16,5	20,0	18,2	12,0	9,4	4,3
1979	21,8	17,6	19,2	15,1	13,7	9,2	3,4
1985	21,2	20,6	19,1	13,9	11,9	7,1	6,3
1994	17,1	20,9	19,0	17,8	9,6	7,6	8,0
1999	17,4	16,7	18,3	18,7	10,9	10,2	7,8
2004	18,7	19,0	17,1	15,9	11,6	10,2	7,6

Figur 8 Andel som ikke hadde drukket siste år. Prosent.

	1956	1962	1966	1968	1973	1979
Menn	25	22	12	13	10	13
Kvinner	37	38	22	23	23	21
Totalt	32	30	17	18	17	17
	1985	1991	1994	1999	2004	
Menn	13	12	10	9	11	
Kvinner	20	19	17	13	15	
Totalt	16	15	14	11	13	

Figur 9 Andel som ikke hadde drukket siste år etter alder. Prosent.

Alder	1962	1966	1973	1985	1994	2004
18-20	24	21	7	15	8	9
21-25	22	8	7	6	5	10
26-30	23	11	8	9	4	12
31-35	24	15	5	9	8	9
36-40	18	13	15	11	7	9
41-45	24	16	14	15	9	6
46-50	31	17	17	19	12	10
51-55	35	25	20	12	11	9
56-60	40	24	18	17	11	10
61+	48	25	33	30	30	28

Figur 10 Andel i ulike sosiale grupper som ikke hadde drukket siste år. Prosent.

	arbeider	funksjonær	student/	pensjonist/
1973	10	10	3	28
1979	7	10	19	34
1985	11	8	17	30
1991	8	8	15	28
1994	9	5	10	29
1999	6	4	13	23
2004	8	7	12	24

Figur 11 Andel avholdende i noen utvalgte land. Prosent.

	Menn	Kvinner
USA - hispanic (1994)	36	57
USA - svarte (1994)	35	55
USA - hvite (1994)	26	39
Canada (1994)	18	28
Australia (1995)	17	27
Kina (1994)	17	74
Italia (1997)	15	30
Japan (1986)	15	47
Nederland (1999)	11	25
New Zealand (1992)	11	15
Norge (2004)	11	15
Sverige (1994)	10	25
Finland (1996)	7	14
UK (1996)	7	13
Frankrike (1996)	2	7

Figur 12 Alkoholforbrukets variasjon med alder/livsfase. Liter ren alkohol per år. Alkoholbrukere. Tverrsnittsdata 1985-2004.

	15-	20-	25-	30-	35-	40-	45-	50-	55-	60-	65-	70
Menn	5,6	7,8	6,3	5,0	4,9	4,5	5,1	5,4	4,9	3,2	2,8	2,3
Kvinner	3,5	3,7	2,6	2,1	2,3	1,9	2,4	2,1	1,7	1,4	1,4	1,1

Figur 13 Andel situasjoner der det ble drukket 9/12 cl ren alkohol eller mer etter alder/livsfase. Prosent av alle drikkesituasjoner. Tverrsnittsdata 1985-2004.

	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44
Andel russituasjoner	34,3	38,4	27,9	20,4	14,9	12,0
	45-49	50-54	55-59	60-64	65-69	70 +
Andel russituasjoner	11,4	9,7	7,3	5,7	4,7	1,6

Figur 14 Alkoholforbrukets variasjon over tid. Liter ren alkohol per år. Alkoholbrukere. Tverrsnittsdata.

	1973	1979	1985	1991	1994	1999	2004
Menn	4,5	4,9	4,3	4,2	4,9	4,9	6,1
Kvinner	1,3	1,8	1,9	1,8	2,1	2,1	2,9

Figur 15 Andel situasjoner der det ble drukket 9/12 cl ren alkohol eller mer. Prosent. Tverrsnittsdata.

År	1979	1985	1991	1994	1999	2004
Prosent	11,8	16,2	18,1	20,7	13,2	18,2

Figur 17 Prosentandel som drakk øl ved siste drikkesituasjon.

	1979	1985	1991	1994	1999	2004
<i>Menn</i>						
Arbeider	42	49	73	79	71	72
Funksjonær	41	44	54	67	58	63
Pensjonist/trygdet	39	29	54	65	46	50
Student/skoleelev	70	58	86	88	77	71
<i>Kvinner</i>						
Arbeider	28	37	59	57	47	36
Funksjonær	29	32	38	50	35	31
Pensjonist/trygdet	22	15	38	41	24	23
Student/skoleelev	46	59	65	74	59	40

Figur 18 Prosentandel som drakk vin ved siste drikkesituasjon.

	1979	1985	1991	1994	1999	2004
<i>Menn</i>						
Arbeider	16	15	22	25	29	28
Funksjonær	35	36	37	39	49	41
Pensjonist/trygdet	22	18	29	46	32	33
Student/skoleelev	25	46	25	20	14	17
<i>Kvinner</i>						
Arbeider	30	43	44	54	56	55
Funksjonær	38	59	61	69	69	71
Pensjonist/trygdet	47	52	62	67	56	58
Student/skoleelev	35	39	51	40	42	39

Figur 19 Prosentandel som drakk brennevin ved siste Drikkesituasjon.

	1979	1985	1991	1994	1999	2004
<i>Menn</i>						
Arbeider	59	65	50	44	39	41
Funksjonær	46	49	46	40	35	34
Pensjonist/trygdet	57	66	55	53	50	44
Student/skoleelev	34	35	44	39	34	38
<i>Kvinner</i>						
Arbeider	52	49	46	38	30	25
Funksjonær	52	39	36	32	29	15
Pensjonist/trygdet	37	46	52	46	40	32
Student/skoleelev	46	38	27	31	36	32

Figur 20 Prosentandel som drakk rusbrus ved siste drikkesituasjon. 2004.

	Menn	Kvinner
Arbeider	7	15
Funksjonær	4	6
Pensjonist/trygdet	2	6
Student/skoleelev	18	36

Figur 21 Andel som drakk mer enn én sort ved siste Drikkesituasjon.

	1979	1985	1991	1994	1999	2004
<i>Menn</i>						
Arbeider	15	25	37	55	30	36
Funksjonær	18	23	42	36	32	36
Pensjonist/trygdet	16	10	30	29	22	23
Student/skoleelev	18	28	31	53	24	36
<i>Kvinner</i>						
Arbeider	10	23	39	20	26	24
Funksjonær	18	23	32	23	25	19
Pensjonist/trygdet	6	12	33	12	18	16
Student/skoleelev	25	31	35	27	31	38

Figur 22 Gjennomsnittlig forbruk ved siste drikkesituasjon. CI ren alkohol.

	1979	1985	1991	1994	1999	2004
<i>Menn</i>						
Arbeider	8	9	9	8	8	9
Funksjonær	5	6	6	6	6	7
Pensjonist/trygdet	6	5	6	5	4	6
Student/skoleelev	8	10	12	10	8	10
<i>Kvinner</i>						
Arbeider	4	4	6	6	5	6
Funksjonær	4	5	5	5	4	4
Pensjonist/trygdet	2	3	4	4	3	4
Student/skoleelev	5	8	8	7	6	7

Figur 23 Årlige drikkefrekvenser. Personer som har drukket siste år.

	1973	1979	1985	1991	1994	1999	2004
<i>Menn</i>							
Arbeider	78	88	72	64	81	77	101
Funksjonær	107	102	97	87	103	105	102
Pensjonist/trygdet	104	79	52	58	74	68	89
Student/skoleelev	105	102	66	77	94	93	111
<i>Kvinner</i>							
Arbeider	58	55	44	42	45	50	70
Funksjonær	72	72	77	53	71	54	67
Pensjonist/trygdet	62	65	58	47	55	48	73
Student/skoleelev	25	28	46	44	52	55	59

Figur 24 Kumulativ fordeling av tiden siden siste drikkesituasjon. Prosent.

	Menn		Kvinner	
	1979	2004	1979	2004
<i>Arbeider</i>				
1 dag	15	22	7	12
1 uke	63	71	45	56
1 måned	86	91	75	88
1-3 måneder	95	96	85	94
1-6 måneder	100	98	93	98
1 år	100	100	100	100
<i>Funksjonær</i>				
1 dag	23	28	17	21
1 uke	74	79	58	59
1 måned	92	95	89	83
1-3 måneder	96	98	97	94
1-6 måneder	99	99	100	98
1 år	100	100	100	100
<i>Student/skoleelev</i>				
1 dag	22	19	9	11
1 uke	64	58	48	53
1 måned	80	88	89	86
1-3 måneder	93	92	93	92
1-6 måneder	93	95	97	95
1 år	100	100	100	100
<i>Pensjonist/trygdet</i>				
1 dag	24	25	7	15
1 uke	48	65	32	43
1 måned	75	87	50	71
1-3 måneder	90	93	65	87
1-6 måneder	95	96	91	94
1 år	100	100	100	100

Figur 25 Gjennomsnittlig alkoholforbruk per år blant personer som hadde drukket siste år. CI ren alkohol.

	1973	1979	1985	1991	1994	1999	2004
<i>Menn</i>							
Arbeider	426	526	499	432	495	512	682
Funksjonær	468	412	482	329	474	431	436
Pensjonist/trygdet	684	454	407	482	536	560	697
Student/skoleelev	353	582	258	468	381	260	532
<i>Kvinner</i>							
Arbeider	214	207	156	167	189	207	309
Funksjonær	192	252	244	168	252	185	224
Pensjonist/trygdet	266	267	314	282	303	314	489
Student/skoleelev	48	102	142	174	130	151	208

Figur 26 Andel drikkesituasjoner som kan ha ført til noen grad av beruselse. Prosent av alle drikkesituasjoner.

	1973	1979	1985	1991	1994	1999	2004
<i>Menn</i>							
Arbeider	15	24	26	25	37	20	24
Funksjonær	12	10	13	10	16	13	17
Pensjonist/trygdet	26	23	36	45	38	24	29
Student/skoleelev	2	10	10	12	18	7	12
<i>Kvinner</i>							
Arbeider	10	10	10	21	13	14	18
Funksjonær	4	7	13	9	9	7	10
Pensjonist/trygdet	12	14	34	34	31	20	32
Student/skoleelev	0	2	3	9	7	2	6

Figur 27 Antall ganger en hadde drukket 6 halvflasker øl, én flaske vin eller ¼ liter brennevin eller mer. Gjennomsnitt for personer som hadde drukket siste år.

	1979	1985	1991	1994	1999	2004
<i>Menn</i>						
Arbeider	10	11	12	14	13	13
Funksjonær	4	9	6	8	8	7
Pensjonist/trygdet	12	11	17	19	17	16
Student/skoleelev	7	4	15	6	3	6
<i>Kvinner</i>						
Arbeider	3	2	3	5	4	5
Funksjonær	1	2	2	4	2	3
Pensjonist/trygdet	4	8	9	8	8	10
Student/skoleelev	1	1	2	1	1	2

Figur 28 Antall ganger en oppga å ha vært tydelig beruset siste år. Gjennomsnitt for personer som hadde drukket siste år.

	1979	1985	1991	1994	1999	2004
<i>Menn</i>						
Arbeider	6	7	8	9	8	8
Funksjonær	3	5	4	5	4	4
Pensjonist/trygdet	10	9	12	13	14	12
Student/skoleelev	4	2	7	4	1	3
<i>Kvinner</i>						
Arbeider	2	2	3	4	3	3
Funksjonær	1	2	1	3	2	3
Pensjonist/trygdet	5	6	8	7	7	9
Student/skoleelev	0	1	2	1	0	1

Figur 29 Rustilfeller fordelt på hoveddrikk. Prosent av alle rustilfeller.

		øl	vin	brennevin
1979/85	arbeider	17	6	78
	funksjonær	11	17	72
	student	46	19	35
	pensjonist	28	5	67
2004	arbeider	47	21	32
	funksjonær	43	30	27
	student	52	17	31
	pensjonist	41	20	39

Figur 30 Andel situasjoner der det ble drukket 12/9 cl ren alkohol eller mer fordelt på drikkesituasjonens hoveddrikk. Prosent.

	1973	1979	1985	1991	1994	1999	2004
<i>Menn (12 cl)</i>							
Øl	7	12	14	27	28	20	24
Vin	1	3	12	3	6	7	8
Brennevin	21	24	26	15	48	15	24
<i>Kvinner (9 cl)</i>							
Øl	1	6	13	19	18	15	18
Vin	2	4	5	15	9	6	11
Brennevin	5	8	17	10	28	9	20

Figur 31 Drikkesituasjoner fordelt på ukedager blant personer som hadde drukket siste uke. Prosent av alle drikkesituasjoner i gruppen.

	mandag	tirsdag	onsdag	torsdag	fredag	lørdag	søndag
Arbeider	6	6	8	7	21	41	11
Funksjonær	6	6	7	8	24	37	11
Student	4	6	8	6	21	43	12
Pensjonist	10	8	9	10	19	30	14

Figur 32 Russituasjoner fordelt på ukedager blant personer som hadde drukket seg beruset siste uke. Prosent av alle russituasjoner siste uke.

	mandag	tirsdag	onsdag	torsdag	fredag	lørdag	søndag
Arbeider	4	3	7	6	16	56	8
Funksjonær	3	4	6	6	23	48	10
Student	3	2	5	5	22	56	7
Pensjonist	7	5	16	11	21	27	13

Figur 33 Russituasjoner fordelt på ukedag. Personer som hadde drukket siste uke. Prosent av antall drikkesituasjoner per dag.

	mandag	tirsdag	onsdag	torsdag	fredag	lørdag	søndag
Arbeider	13	10	19	19	16	30	16
Funksjonær	6	8	9	8	11	14	9
Student	22	12	18	24	33	42	18
Pensjonist	7	5	15	9	9	8	8

Figur 34 Siste drikkesituasjon fordelt på drikkested. Prosent.

	Hjemme	Hjemme hos	Utested	Annet
Arbeider	44	25	23	8
Funksjonær	48	21	23	9
Student/skoleelev	22	41	31	7
Pensjonist/trygdet	54	25	13	7

Figur 35 Siste drikkesituasjon fordelt på drikkested og år. Prosent.

	1994	1999	2004
Hjemme	40	46	46
Hos andre	25	25	28
Utested	28	20	19
Annet	8	9	8

Figur 36 Gjennomsnittlig antall ganger en hadde drukket alkohol på et utested i løpet av siste 4 uker fordelt på sosial gruppe.

	1991	1999	2004
Arbeider	0,9	1,2	1,2
Funksjonær	0,9	1,1	1,1
Student/skoleelev	1,4	1,4	1,5
Pensjonist/trygdet	0,6	0,8	0,4

Figur 37 Gjennomsnittlig antall ganger en hadde drukket alkohol på et utested i løpet av siste 4 uker fordelt på aldersgrupper

Alder	1991	1999	2004
18-25	1,6	1,9	2,2
26-30	1,2	1,5	2,0
31-40	1,1	1,1	1,0
41-50	0,8	1,1	1,0
51-60	0,5	0,6	0,7
61+	0,2	0,9	0,3

Figur 38 Druknet mengde ved siste drikkesituasjon fordelt på drikkested og yrkesgruppe. Cl ren alkohol.

	arbeider	funksjonær	student/	pensjonist/
Hjemme	5	4	5	4
Hos andre	9	6	9	5
Utested	9	7	10	6
Annet	8	7	8	4

Figur 39 Siste drikkesituasjon fordelt på antall personer en var sammen med. Prosent av alle drikkesituasjoner.

	arbeider	funksjonær	student/	pensjonist/
Alene	6	6	3	13
1 person	21	27	11	23
2-3 personer	21	19	15	20
4-5 personer	14	13	13	14
6-10 personer	17	13	24	13
11+ personer	21	22	33	18

Figur 40 Antall personer en var sammen med ved siste drikkesituasjon fordelt på år. Prosent.

	1979	1994	1999	2004
Alene	7	7	4	9
1 person	24	19	15	25
2-3 personer	22	18	22	17
4-5 personer	17	14	14	12
6-10 personer	14	16	18	15
11+ personer	16	26	26	22

Figur 41 Druknet mengde ved siste drikkesituasjon og antall personer en var sammen med. Cl ren alkohol.

	arbeider	funksjonær	student/	pensjonist/
Alene	5	5	5	4
1 person	4	3	4	4
2-3 personer	7	5	7	5
4-5 personer	8	6	7	5
6-10 personer	9	7	9	5
11+ personer	10	7	11	4

Figur 42 Andel personer som hadde drukket hjemmebrent siste år. Prosent av de som hadde drukket alkohol siste år.

	1973	1979	1985	1991	1994	1999	2004
<i>Menn</i>							
Arbeider	68	63	53	51	68	46	21
Funksjonær	62	45	41	34	37	25	9
Pensjonist/trygdet	74	49	50	59	70	55	33
Student/skoleelev	31	36	29	37	37	33	15
<i>Kvinner</i>							
Arbeider	52	40	30	32	43	33	13
Funksjonær	37	28	31	25	27	16	5
Pensjonist/trygdet	59	54	36	37	54	48	18
Student/skoleelev	22	16	12	18	27	14	5

Figur 43 Gjennomsnittlig forbruk av hjemmebrent blant de som hadde drukket alkohol siste år. Cl ren alkohol.

	1973	1979	1985	1991	1994	1999	2004
<i>Menn</i>							
Arbeider	90	107	81	64	65	88	56
Funksjonær	62	49	54	21	36	17	13
Pensjonist/trygdet	84	37	55	71	55	51	61
Student/skoleelev	34	42	21	53	40	23	56
<i>Kvinner</i>							
Arbeider	48	15	10	14	11	14	10
Funksjonær	6	16	9	9	5	2	6
Pensjonist/trygdet	11	19	21	33	23	64	9
Student/skoleelev	2	5	2	56	5	4	4

Figur 44 Gjennomsnittlig forbruk av hjemmebrent blant de som hadde drukket hjemmebrent siste år. Cl ren alkohol.

	1973	1979	1985	1991	1994	1999	2004
<i>Menn</i>							
Arbeider	132	173	154	128	107	218	264
Funksjonær	99	112	135	62	108	74	142
Pensjonist/trygdet	114	76	113	123	98	100	188
Student/skoleelev	109	118	74	148	132	81	368
<i>Kvinner</i>							
Arbeider	92	39	33	46	33	58	78
Funksjonær	17	57	29	37	22	15	130
Pensjonist/trygdet	18	36	58	89	53	209	47
Student/skoleelev	10	28	15	311	28	50	74

Figur 45 Andel personer som hadde drukket hjemmelagt vin siste år. Prosent av de som hadde drukket alkohol siste år.

	1979	1985	1991	1994	1999	2004
<i>Menn</i>						
Arbeider	44	42	34	49	37	13
Funksjonær	55	52	43	42	28	10
Pensjonist/trygdet	55	62	53	50	38	23
Student/skoleelev	36	31	29	31	37	16
<i>Kvinner</i>						
Arbeider	44	42	30	44	36	14
Funksjonær	50	62	35	42	28	13
Pensjonist/trygdet	65	52	41	48	41	14
Student/skoleelev	33	38	36	39	29	14

Figur 46 Gjennomsnittlig forbruk av hjemmelaget vin blant de som hadde drukket alkohol siste år. Cl ren alkohol.

	1979	1985	1991	1994	1999	2004
Forbruk	48	59	47	38	34	16

Figur 47 Gjennomsnittlig produksjon av hjemmelaget vin blant husholdninger som la vin. Liter vin.

	1979	1985	1991	1994	1999	2004
Produksjon	40	42	46	36	44	42

Figur 48 Andel som hadde drukket smuglersprit siste år. Prosent av de som hadde drukket alkohol siste år.

	1979	1985	1991	1994	1999	2004
<i>Menn</i>						
Arbeider	6	6	18	18	10	8
Funksjonær	3	5	6	12	6	4
Pensjonist/trygdet	2	6	11	9	6	7
Student/skoleelev	1	1	4	5	4	3
<i>Kvinner</i>						
Arbeider	3	1	4	4	4	1
Funksjonær	2	3	3	4	2	0
Pensjonist/trygdet	2	1	4	2	2	3
Student/skoleelev	0	1	2	0	1	0

Figur 49 Gjennomsnittlig forbruk av smuglersprit blant de som hadde drukket alkohol siste år. Cl ren alkohol.

	1979	1985	1991	1994	1999	2004
Forbruk	8	8	19	32	16	9

Figur 50 Antall flasker smuglersprit kjøpt siste år. Gjennomsnitt og median per mann som hadde kjøpt smuglersprit.

	1979	1985	1991	1994	1999	2004
Gjennomsnitt	6,2	6,9	6,1	10,6	7,3	5,9
Median	3,1	2,0	3,0	5,0	4,0	5,0

Figur 51 Andel som hadde kjøpt taksfri alkohol siste år. Prosent av de som hadde drukket alkohol siste år.

	1979	1985	1991	1994	1999	2004
<i>Menn</i>						
Arbeider	25	38	37	45	55	53
Funksjonær	41	65	59	68	77	73
Pensjonist/trygdet	36	30	36	40	39	41
Student/skoleelev	14	23	28	36	40	48
<i>Kvinner</i>						
Arbeider	28	39	34	44	52	57
Funksjonær	37	62	49	64	71	75
Pensjonist/trygdet	44	41	37	39	40	45
Student/skoleelev	29	31	35	39	36	44

Figur 52 Gjennomsnittlig forbruk av taksfri alkohol blant de som hadde drukket alkohol siste år. Cl ren alkohol.

	1979	1985	1991	1994	1999	2004
Forbruk	28	47	47	58	56	61

Figur 53 Gjennomsnittlig mengde alkohol kjøpt i taksfributikker siste år blant de som hadde handlet taksfritt siste år. Cl ren alkohol.

	1979	1985	1991	1994	1999	2004
<i>Menn</i>						
Arbeider	117	97	134	140	87	134
Funksjonær	137	172	178	207	166	174
Pensjonist/trygdet	95	94	137	96	71	113
Student/skoleelev	70	90	84	95	81	114
<i>Kvinner</i>						
Arbeider	72	78	82	78	79	86
Funksjonær	89	104	110	106	109	110
Pensjonist/trygdet	66	94	60	62	46	57
Student/skoleelev	68	72	70	77	76	77

Figur 54 Andel som hadde kjøpt taksfri alkohol siste år fordelt etter husholdningsinntekt. Prosent av de som hadde drukket alkohol siste år.

	1979	1985	1991	1994	1999	2004
Høy inntekt	42	62	58	68	77	69
Middels inntekt	24	36	34	48	58	52
Lav inntekt	26	29	29	35	41	45

Figur 55 Andel som hadde handlet alkohol i Sverige siste år. Prosent av de som hadde drukket alkohol siste år.

	1994	1999	2004
<i>Menn</i>			
Arbeider	9	12	22
Funksjonær	11	12	26
Pensjonist/trygdet	5	6	22
Student/skoleelev	11	10	24
<i>Kvinner</i>			
Arbeider	6	15	22
Funksjonær	13	12	22
Pensjonist/trygdet	3	12	16
Student/skoleelev	10	5	15

Figur 56 Gjennomsnittlig innkjøp av alkohol kjøpt ved grensehandel i Sverige blant de som hadde drukket alkohol siste år. CI ren alkohol. Folköl ikke medregnet.

	1994	1999	2004
Innkjøp	7	10	29

Figur 57 Gjennomsnittlig mengde alkohol kjøpt ved svenskehandel siste år blant de som hadde handlet i Sverige. CI ren alkohol per år. Folköl er ikke medregnet.

	1994	1999	2004
Mann	97	96	150
Kvinne	53	77	109

Figur 58 Sammensetningen av det uregistrerte forbruket. Personer som hadde drukket alkohol siste år. CI ren alkohol.

	1979	1985	1991	1994	1999	2004
<i>Menn</i>						
Hjemmebrent	74	59	51	54	58	46
Hjemmelaget vin	58	60	54	43	40	20
Smuglersprit	13	14	29	60	25	16
Taksfri	35	55	59	75	71	74
Grensehandel				9	11	35
<i>Kvinner</i>						
Hjemmebrent	13	10	23	12	14	9
Hjemmelaget vin	37	57	39	32	28	12
Smuglersprit	3	2	7	4	6	1
Taksfri	22	38	34	40	42	48
Grensehandel				5	8	22

Figur 59 Den norske befolkningens valg av drikke til middagsmåltidet i 2004. Prosent av befolkningen.

	hverdager	søndager	fredag/lørdag
Vann	76	64	58
Mineralvann	17	29	29
Saft/juice	18	18	17
Lettøl/Alkfritt øl	1	2	2
Pils/eksportøl	1	3	9
Vin	1	5	13
Melk	6	5	5
Annet	3	3	4

Figur 60 Valg av drikke til middagsmåltidet i den norske befolkningen og valg av drikke til lunsj i den italienske befolkningen. Prosent av befolkningen.

	Norge hverdag	Norge lø/sø	Italia
Vann	76	58	98
Mineralvann	17	29	13
Juice	18	17	7
Øl	1	9	7
Vin	1	13	36

Figur 61 Andel som sa at de pleide å drikke vin til middag på ulike ukedager i 2004. Prosent av befolkningen.

	Hverdager	Søndag	Fredag/lørdag
Arbeidere	1	5	14
Funksjonærer	1	6	20
Pensjonister	1	4	8
Studenter	0	3	7

Figur 62 Andel som sa at de pleide å drikke øl til middag på ulike ukedager i 2004. Prosent av befolkningen.

	Hverdager	Søndag	Fredag/lørdag
Arbeidere	1	4	10
Funksjonærer	2	3	10
Pensjonister	1	2	4
Studenter	1	2	7

**Figur 63 Utviklingen i realprisen på alkoholdrikker 1979-2004.
1979=100.**

År	Brennevin	Sterkvin	Svakvin	Øl
1979	100,0	100,0	100,0	100,0
1980	92,8	94,2	93,6	93,8
1981	103,3	108,4	106,7	103,2
1982	105,1	109,2	110,4	106,9
1983	107,2	109,5	113,0	111,1
1984	101,2	105,3	107,2	115,7
1985	96,4	103,6	105,7	116,5
1986	97,6	101,5	106,2	117,4
1987	98,3	102,5	105,6	117,5
1988	99,9	104,4	101,3	118,6
1989	103,1	102,9	104,6	118,4
1990	106,3	103,4	109,6	120,6
1991	112,1	110,9	111,2	124,3
1992	116,4	119,7	113,6	130,0
1993	112,7	120,2	117,4	131,4
1994	103,4	115,7	113,1	133,0
1995	103,8	111,5	113,2	129,9
1996	105,2	112,9	112,8	130,1
1997	109,6	114,8	116,2	132,0
1998	114,7	119,4	121,7	135,1
1999	111,4	117,0	122,3	135,3
2000	110,8	85,8	119,8	137,3
2001	110,1	85,6	118,7	135,9
2002	97,4	85,3	114,7	134,3
2003	90,8	86,6	113,1	132,3
2004	92,3	91,6	115,9	122,3

Figur 64 Omsetningen av øl, vin, brennevin per innbygger 15 år og eldre 1979-2006. 1979=100.

År	Brennevin	Vin	Øl	Alkohol totalt
1979	100,0	100,0	100,0	100,0
1980	104,5	117,1	104,3	105,8
1981	87,4	110,5	96,7	94,2
1982*	66,7	90,7	101,0	85,5
1983	69,7	104,7	96,7	85,8
1984	69,7	114,0	99,3	88,1
1985	77,5	132,2	100,2	92,4
1986	70,5	133,2	106,8	93,3
1987	72,1	151,5	107,5	95,2
1988	64,0	163,9	109,3	93,1
1989	58,6	167,6	107,6	89,9
1990	54,6	163,5	108,8	88,3
1991	49,4	164,5	110,1	86,7
1992	44,1	161,6	105,7	82,7
1993	42,9	161,6	103,5	80,5
1994	44,9	173,2	107,2	83,9
1995	45,0	181,0	106,9	84,8
1996	46,1	194,2	108,2	89,2
1997	48,8	221,6	113,1	93,5
1998	48,4	240,6	111,0	95,0
1999	47,9	259,6	108,9	96,5
2000	48,1	280,6	109,3	100,2
2001	45,8	278,1	107,4	97,2
2002	51,0	313,2	110,0	104,2
2003	55,7	317,9	105,0	106,7
2004	57,1	325,2	114,4	110,1

*Det var streik på Vinmonopolet i 1982.

Figur 65 Utviklingen i antall salgssteder for alkohol i Norge 1979-2005.*

År	Vinmonopolbutikker		
	Totalt	Selvbetjente	Dagligvarebutikker
1979	90		4881
1980	92		4637
1981	93		4489
1982	92		4484
1983	92		4429
1984	92		4623
1985	93		5005
1986	94		5176
1987	98		5176
1988	104		5071
1989	106		5016
1990	106		4961
1991	110		4960
1992	109		4892
1993	110		4775
1994	110		4665
1995	112		4524
1996	112		4676
1997	114		4565
1998*	120		4448
1999	130	14	4411
2000	140	14	4413
2001	156	21	4430
2002	176	71	4325
2003	188	104	4299
2004	195	142	4361
2005	197	174	4314

*Antallet i 1998 er satt til halvparten av summen av antallet i 1997 og 1999.

Figur 66 Utviklingen i antall skjenkesteder for alkohol i Norge 1979-2004.*

År	Brennevin, vin			Skjenkesteder	
	og øl	Vin og øl	Øl	totalt	
1979	647	1182	723	2552	
1980	592	1247	600	2439	
1981	632	1246	594	2472	
1982	691	1229	531	2451	
1983	733	1365	508	2606	
1984	763	1539	503	2805	
1985	863	1732	524	3119	
1986	941	1894	422	3257	
1987	1117	2095	434	3646	
1988	1267	2193	354	3814	
1989	1499	2330	366	4194	
1990	1730	2467	377	4574	
1991	1683	2644	317	4644	
1992	1878	2569	246	4693	
1993	2030	2524	221	4775	
1994	2333	2577	251	5161	
1995	2512	2589	207	5308	
1996	3019	2424	193	5636	
1997	3473	2339	158	5970	
1998	3613	2304	144	6061	
1999	3925	2213	114	6252	
2000	4312	1939	104	6355	
2001	4653	1808	86	6547	
2002	4889	1771	98	6758	
2003	5198	1741	59	6998	
2004	5695	1349	48	7092	

Sirus rapporter

Følgende rapporter er utkommet i denne serien:

- 1/2001 Horverak, Øyvind, Sturla Nordlund og Ingeborg Rossow: *Om sentrale deler av norsk alkoholpolitikk*. 48 s. Oslo 2001.
- 2/2001 Axelsen, Niels Kristian: *Skjenking i grenseland. Strategier, tiltak og lovgivning mot økonomisk kriminalitet i skjenkesteder i de nordiske land*. 119 s. Oslo 2001.
- 3/2001 Watten, Reidulf og Helge Waal: *Avrusing: Fra vilje til medisin. Avrusingsstradisjonene i Norge belyst gjennom en forundersøkelse av ultrarask opioidavrusing (UROD)*. 62 s. Oslo 2001.
- 4/2001 Lund, Ingeborg: *Fra monopol til konkurranse. Restaurantbransjen og alkoholleverandørene etter EØS-avtalen*. 81 s. Oslo 2001.
- 1/2002 Ugland, Trygve: *Policy Re-Categorization and Integration. Europeanization of Nordic Alcohol Control Policies*. (Publisert i samarbeid med ARENA. ARENA-report No 3/2002) 254 s. Oslo 2002.
- 2/2002 Horverak, Øyvind: *Selvbetjente vinmonopolutsalg. En evaluering*. 85 s. Oslo 2002
- 3/2002 Hauge, Ragnar og Reidun Johanne B. L. Lohiniva: *Bevillingssystemet som alkoholpolitisk virkemiddel. En evaluering av endringene i alkoholloven i 1997*. 165 s. Oslo 2002.
- 4/2002 Johansen, Nicolay B.: *Tillit og svik i narkomiljøet*. 208 s. Oslo 2002.
- 1/2003 Berg, Elin: *Samhandlingens monolog. En studie av interaksjon mellom klienter med innvandrerbakgrunn og ansatte i tiltaksapparatet for rusmiddelmissbrukere*. 116 s. Oslo 2003.

- 2/2003 Lund, Ingeborg & Sturla Nordlund: *Pengespill og pengespillproblemer i Norge*. 128 s. Oslo 2003.
- 3/2003 Melberg, Hans Olav & Øyvind Omholt Alver: *Rus og psykiatri i inntektssystemet for kommunene*. 94 s. Oslo 2003.
- 4/2003 Melberg, Hans Olav, Grethe Lauritzen & Edle Ravndal: *Hvilken nytte, for hvem og til hvilken kostnad? En prospektiv studie av stoffmisbrukere i behandling*. 163 s. Oslo 2003.
- 5/2003 Skretting, Astrid & Elin K. Bye: *Bruk av rusmidler blant norske 15-16 åringer. Resultater fra den norske delen av de europeiske skoleundersøkelsene - ESPAD, 1995, 1999, 2003*. 62 s. Oslo 2003.
- 1/2004 Holth, Per & Elin K. Bye: *B Evaluering av 'Ansvarlig Vertskap' i Bergen 2000-2003*. 80 s. Oslo 2004.
- 2/2004 Alver, Øyvind Omholt, Anne Line Bretteville-Jensen & Oddvar Kaarbøe: *Rusreformen – Noen grunnlagsdata om organisering og finansiering*. 62 s. Oslo 2004.
- 3/2004 Horverak, Øyvind: *Da Vinmonopolet kom til Trysil. En evaluering*. 115 s. Oslo 2004.
- 4/2004 Alver, Øyvind Omholt: *Om pris og etterspørsel etter alkohol i Norge*. 65 s. Oslo 2004.
- 1/2005 Rise, Jostein, Henrik Natvig & Elisabet E. Storvoll: *Evaluering av alkoholkampanjen 'Alvorlig talt'* 128 s. Oslo 2005.
- 2/2005 Amundsen, Ellen J., & Robert Lalla: *Narkotikasituasjonen i kommunene. Resultater fra årene 2002 og 2003* 44 s. Oslo 2005.
- 3/2005 Østhus, Ståle: *Befolkningens holdninger til alkoholpolitikken – en analyse av sammenhengen mellom alkoholpolitikken og folkemeningen i perioden 1962 og fram til i dag* 120 s. Oslo 2005.

- 4/2005 Bretteville-Jensen, Anne Line: *Økonomiske aspekter ved sprøytemisbrukeres forbruk av rusmidle. En analyse av intervjuer foretatt 1993-2004.* 176 s. Oslo 2005.
- 5/2005 Solbakken, Bjørn H., Lauritzen, Grethe & Lund, Marte K. Ødegård: *Barn innlagt sammen med foreldre som er i behandling for rusmiddelproblemer.* 124 s. Oslo 2005.
- 6/2005 Berg, Frid Fjose & Anne Line Bretteville-Jensen *Ungdoms etterspørsel etter alkohol En empirisk analyse basert på intervjudata 1990-2004.* 58 s. Oslo 2005.
- 1/2006 Solbakken, Bjørn H. & Grethe Lauritzen *Tilbud til barn av foreldre med rusmiddelproblemer.* 150 s. Oslo 2006.
- 2/2006 Olsen, Hilgunn & Astrid Skretting *Ingen enkle løsninger: evaluering av Tiltaksplane for alternativer til rusmiljøene i Oslo sentrum.* 166 s. Oslo 2006.
- 3/2006 Nøkleby, Heid & Grethe Lauritzen *Rusmiddelmisbruk og spiseforstyrrelser. Sammenfall og sammenhenger. En litteraturstudie.* 165 s. Oslo 2006.
- 4/2006 Buvik, Kristin & Bergljot Baklien *Skal det være noe mer før vi stenger? – evaluering av Ansvarlig vertskap i Trondheim.* 113 s. Oslo 2006.
- 5/2006 Bretteville-Jensen, Anne Line & Ellen J. Amundsen *Omfang av sprøytemisbruk i Norge* 83 s. Oslo 2006.
- 1/2007 Snertingdal, Mette Irmgard *Kalkulerende kjeltringer eller offer for omstendighetene? En kvalitativ studie av heroinomsetningens utvikling og aktører.* 140 s. Oslo 2007.

SIRUS skriftserie

Følgende skrifter er utkommet i denne serien:

- 1/2002 Brofoss, Knut og Julia Ferkis (redaktører): *Alcohol Policy – Epidemiology – Primary Health Care* 161 s. Oslo 2002.
- 1/2004 Lund, Karl Erik og Jostein Rise: *Mediekampanje om røykfri serveringssteder våren 2004*. 36 s. Oslo 2004.
- 2/2004 Lund, Marianne og Rita Lindbak: *Tall om tobakk 1973-2003*. 39 s. Oslo 2004.
- 1/2005 Hetland, Hilde og Leif Edvard Aarø: *Hva kan forbedres i VÆR røykFRI-programmet? Intervjuer med elever, lærere og rektorer*. 59 s. Oslo 2005
- 2/2005 Hetland, Jørn og Leif Edvard Aarø: *Røykevaner, holdninger til innføringen av røykfrie serveringssteder og opplevelse av håndhevingsproblemer i serveringsbransjen – en prospektiv undersøkelse*. 76 s. Oslo 2005.
- 3/2005 Hetland, Jørn og Leif Edvard Aarø: *Røykfrie serveringssteder: Luftkvalitet, helse og trivsel blant ansatte i serveringsbransjen*. 46 s. Oslo 2005.
- 4/2005 Lund, Karl Erik: *Tobakksavgiften som helsepolitisk styringsinstrument*. 60 s. Oslo 2005.
- 5/2005 Amundsen, Ellen Johanna: *Alkohol- og tobakksbruk blant ungdom: hva betyr innvandrerbakgrunn?* 92 s. Oslo 2005.
- 6/2005 Larsen, Elisabeth, Marianne Lund og Karl Erik Lund: *Evaluering av helseadvarslene på tobakkspakkene*. 34 s. Oslo 2005.
- 1/2006 Lund, Karl Erik: *Innføring av røykfrie serveringssteder i Norge. Konsekvenser for omsetning, besøksfrekvens, trivsel og etterlevelse*. 121 s. Oslo 2006

- 2/2006 Lund, Karl Erik: *The introduction of smoke-free hospitality venues in Norway. Impact on revenues, frequency of patronage, satisfaction and compliance.* 110 s. Oslo 2006
- 3/2006 Larsen, Elisabeth, Karl Erik Lund & Jostein Rise: *Evaluering av tobakkskampanjen "Røyken tar pusten fra deg".* 116 s. Oslo 2006
- 4/2006 Larsen, Elisabeth, Jostein Rise & Pål Kraft: *En evaluering av tobakkskampanjen "Hver eneste sigarett skader deg".* 53 s. Oslo 2006
- 1/2007 Melberg, Hans Olav: *Hvor mye betyr tobakksprisen for endringer i tobakksforbruket? Utviklingen i pris og forbruk i Norge mellom 1985 og 2005.* 29 s. Oslo 2007

Rapportene og skriftene kan bestilles fra instituttet. Noen skrifter ligger også tilgjengelig på hjemmesiden www.sirus.no